

МИРОСЛАВ ЛАЮК

БАБОРНЯ

видавництво
СТАРОВОГО ЛЕВА

I

АТЕЇСТИЧНІ ПИСАНКИ

1. Вінок

Марія Василівна — з тих літніх осіб, чиї двері в певний момент виламують соцслужби, аби знайти застояний труп.

«Не сьогодні, собаки (поганки / потвори / підстилки)!» — крізь рівненькі, нед_авно переставлені зуби, ніби від злості, але й крізь тонкі від посмішки легко—брунатні, як висохла гвоздика, губи проціджувала свої вагомні слова Марія Василівна Семенко, вчителька біології. Вона сперлася на підвіконня власної великої прекрасної квартири на третьому поверсі й дивилася вниз на маленький мерзенний світ. Справа й зліва вишикувалися вазони, які не сильно й цікавили Марію Василівну, але які в її випадку прийнято мати: усякі фікуси (*Ficus*), цикламени (*Cyclamen*), фіалки (*Viola*) — кожне вікно в рослинах. Наразі вона навіть не помітила критичну репнутість бегонії плямистої (*Begonia maculata*), бо напружено зирала в шибку, замащену ледь—ледь, ніби в кутику рота, чимось в'язким і блискучим — схожим на слиз якогось із 35 тисяч видів групи легеневих равликів (*Pulmonata*).

Отож крізь вікно біологиня спостерігала за своєю прямою начальницею, завучкою Надією Петрівною Проскурнею, чиї товсті, прирослі до шиї мочки вух було видно аж сюди. Просто таки як корок з пляшки шампанського, або, якщо вже брати біологічні порівняння, як форель струмкова (*Salmo trutta*) із холодної гірської води, завучка прудко вистрибувала з дверей під'їзду, тримаючи в руках велетенський розцяцькований похоронний вінок.

Марія Василівна останніми роками вряди—годи їхала на бальнеологічні курорти в знамените (навіть більше на Мадярщині, ніж у нас) містечко Берегове на Закарпатті. Там вона оздоровлювалася — жінку трохи турбував її стан, що притаманно майже всім особам у її віці. Нутрощі пані Семенко старанно очищували від шлаків, їй робили різноманітні гідромасажі, обмащуючи всякими нечистотами, і так далі. Тут перетворювали немилий серцю сімдесят один рік на ще цілком

стерпні шістдесят, хоча Марія Василівна насправді відчувала себе — свої внутрішні органи, ауру й шкіру — ще на десять пунктів свіжішими. До власних чеснот вона додавала й те, що досі, на відміну від одноліток, не займалася вишиванням хрестиком, в'язанням гачком, сушінням фруктів, читанням газети «Порадниця» й фарбуванням власного волосся в легенький фіолетовий колір.

Також стара дама не мала схильності до постійного нагадування всім навколо, що їй скоро треба відходити в кращий світ, світ без болю й поділу на молодих і старих (найжорстокішого й найчеснішого поділу!). Хоча перспектива відходу її, окаянною, збоку виглядала не такою й захмарною: сімдесят один — то вже досить пристойно. Це на 20 більше, ніж видатний педагог Антон Семенович Макаренко (13 березня 1888–1 квітня 1939) і не менш авторитетний Василь Олександрович Сухомлинський (28 вересня 1918–2 вересня 1970).

Можна б, звісно, як то прийнято казати при пошануванні всяких достойників, «жити у віках», «горіти вічно в пам'яті людській за славні подвиги свої»... Але речей, які її тягли до вічності, було значно менше, ніж тих, які схиляли до минулості. Перспективі фізичної смерті в її випадку навряд чи могла б протистояти надія на невмирущість у «серцях майбутніх поколінь». Отож єдине, що залишалось, — жити довго. Брати все, що життя здатне дати. До ста й більше. На цій грішній землі.

Якщо говорити про те, як її життя може бути відображеним у вічності, то тут, найперше, Марія Василівна згадала би фільм «Червона рута» 1972—го року з Софією Ротару в головній ролі. То її улюблена зірка української, радянської, соціалістичної естради, найулюбленіша! Стрічку знімали на турбазі «Гуцульщина» в місті Яремчі 1971—го, коли Марія там відпочивала з чоловіком. Зупинивши фільм на 43—й хвилині 32—й секунді, ви побачите, як під самим кутом верхньої тераси однієї з будівель турбази стоїть жінка в чорних окулярах. Справа — білявка й дама в капелюсі, зліва — низька жінка. Так от, за низькою особою й пані в затемнених окулярах видніється постать, ледь помітне обличчя. Це Марія Василівна Семенко, Марія Василівна Семенко на тлі вічності.

...Але тепер вона не на фільмуванні «Червоної рути». Не поряд із Софією Ротару. Вона навіть не в Яремчі. Тепер спереду на неї дивився блискучий слід на шибці, схожий на слимаковий слиз (але звідки тут,

на третьому поверсі, слимак?). А ззаду — відображення вікна, слід трьох пальців на склі, що захищає картину. Це копія полотна «Відмова від сповіді» Іллі Рєпіна, написаної у 1879–1885 роках (зберігається в Третьяковській галереї, Москва). У Марії Василівни — покращена версія від місцевого майстра, котрий удосконалив невпевнені й брудні мазки згаданого художника—реаліста, надавши полотну враження фотографічності, реалістичності, свіжості й елегантності. Існуючи між слідом бруду на вікні і його відображенням на картині, Марія Василівна подумувала, чи не піти їй по ганчірку, щоб протерти скло. До того ж прудка завучка з вінком уже забігла за гаражі, і її нікудишня персона втратила потенцію бути цікавою.

* * *

Сьогодні, припустивши мерзенну й безсовісну думку про смерть Марії Василівни, члени педколективу, що делегували завучку з вінком, добряче зіпсували свою оцінку, яку Марія Василівна виставляла кожній особі на цій землі (професійний рефлекс). Поганки / потвори / підстилки! Вона перебирала й інші влучні слова—означення для своїх колег, слова нібито неприйнятні в мовленні вчителя. Проте Марія Василівна чулася в тому віці, коли вже можна дозволити собі також багато іншого: і А) випити чарочку коньяку, який прогріває горло під час занять, і Б) намалюватися помадою непристойно червоного кольору, і В) допустити певні думки під час приповільнення кроку біля побутокмбінату, де за прозорими вікнами в підвальному приміщенні — чоловіча качалка... Марія Василівна, як актриса після важкої ролі, інколи виходила з образу «вчительки з великої літери» й ставала тією, кого треба покарати.

І просто на підвіконні біля порепаної бегонії плямистої (*Begonia maculata*) Марія Василівна помішала майже вистиглий кминовий (*Сарум сарві*) чайок у гарній блакитній чашечці з позолоченою окантовкою у формі листочків. Вона посміхнулася сама до себе, натхненно поправила ще не той типовий легко—фіолетовий, а зовсім оранжевий, як часточка папайї (*Саріса рарауа*), фарбований за

останньою модою локон волосся. Жінка нахилила горня, аби вилити чай у вазон, але в останній момент зупинилася.

Щодо розцяцькованого похоронного вінка в руках завучки Надії Петрівни Проскурні й загалом цієї пишної історії, то всі дороги вели до дев'ятикласника Ярослава Копчука. Славіка, Слави, Славунчика! Він мусить бути, він обов'язково буде, буде (!) покараний. До чого дурний, як валянок, до чого малий і страшний (тато недоробив, мама недоносила), до того ж постійно прагне накликати на себе біду. Словом, дупа свербить. Ці малолітки мусять зрозуміти, що, по—перше, у житті існує принцип бумеранга, по—друге, з деякими людьми краще не зв'язуватися. Одного разу можеш так спіткнутися на дорозі життя, що не тільки виб'єш собі два передні зуби, а й взагалі не здужаєш підвестися. Марія Василівна не те що би хотіла попсувати результати життя й творчості малого негідника, ні — швидше майбутні дії Марії Василівни мали абсолютно виховний характер! Копчук досі обходив учительку біології боком, як гюрзу (*Macrovipera lebetina*) на дорозі. Але, очевидно, таки не зміг, не знайшов у собі тієї страшно важливої сили — стриматися. Якщо мішок набитий фекаліями, то хоч яким би щільним він здавався, все одно в якийсь момент усім доведеться затикати носа від смороду.

Що ж він такого зробив? Сьогодні зранку—зранечку, зранечку—зісвітаночку Славік залетів у школу й на коридорі, наче велосипедист у коня (*Equus*), вривався в завучку Надію Петрівну Проскурню.

...Вона не впала, навіть не спіткнулася, бо це ж була людина—курган: завучка пережила в школі понад сто перевірок усіх рівнів, дві держави, чотирьох директорів. Жінка стояла непохитною перед усіма ударами долі, а ще вона важила (нетто), як три з половиною Славіки (брутто). Нагріта від люті, мов мурашка (*Formica*) під лінзою малолітніх садистів, завучка почала прогортати в голові уявний, але завжди розгорнутий журнал. Там записувалися слова для пронизливого крику й справедливого способу покарання. А малий, у котрого від страху поперегукувалися всі пломби верхнього ряду зубів з товаришами з ряду нижнього, ніби врятований потопельник, виплюнув з легенів чорну воду із зеленим намулом:

— Марія Василівна померла!

* * *

Марії Василівни не спостерігалось в школі тиждень. Вона через процедури на бальнеологічному курорті взяла лікарняний. Післязавтра мала вже виходити на уроки. Завучка спочатку підозріливо, як і пасувало особі на такій посаді, перепитала в крейдяного від страху Славка, чи він, бува, не придумує. Але хіба можна таке набрехати?

Хлопець не вмів проектувати можливі карі за свої вчинки. Одначе тепер холоднуватий піт ледь—ледь тік його спиною. У рівчаку, під яким — хребет, формувалися вже великі краплі, вони затікали за поперек, промочуючи футболку й труси.

Завучку добряче злякала новина про смерть, бо «підходить кінець року, потрібно виставляти оцінки, вона й так, коли Марія Василівна заявила про оздоровчі процедури, переживала, що вчителька через цей тиждень відсутності сильно не встигатиме за програмою»... «Вони тут увихаються, як коні, чи то пак кобили, а вона оздоровлюватиметься (!) стара корова! дуже за себе дбає! дбає лиш за себе! ні щоб бути як всі! або хоча б до канікул дочекатися!» А тут — форс—мажор чи, точніше, ситуація, яку означають словом на букву «п». (Там також є, наприклад, літери «з», «д», «ц». Вимовити його працівниця освіти могла собі дозволити тільки в найближчому колі. Туди входила ще одна шкільна завучка, а також дві вчительки, які за ступенем невідповідності слів справжнім намірам у педколективі займали перше й друге місця. Тому вони всі ніжно й віддано дружили — з М.В. завучка теж товаришувала, але матюкнутися при ній не наважилася б.) І взагалі — Надія Петрівна просто налякалася (навіть із завучками таке буває!). Марії Василівни, попри її середню нормальну фігуру, виглядало завжди багато — у школі, у світі, в її житті. А коли на місці людини з'являється пустка, вона, наче чорна діра, обов'язково в себе щось засмоктує. Інколи навіть дуже великі предмети.

* * *

Славик Копчук жив у дев'ятиповерхівці біля будинку Марії Василівни. Куріпці сірій (*Perdix perdix*) навряд чи вигідно мати гніздо

поблизу нори лисиці рудої (*Vulpes vulpes*). Проте Марія Василівна досі ні разу не навідалася до Копчуків. Вона такого не робила, бо не мала до того звички. Усі самі мусили йти до неї, приповзати на колінах, просячи помилування, просячи справедливого покарання. Марія Василівна належала до клубу тих лисиць, до яких куріпки приходять самі: шановні лисиці, їжте нас, а якщо побажаєте, ми можемо самі себе обпатрати й обмастити майонезом.

Сьогодні Славик, перед тим врившись у масштабну тушу, ляпнув завучці, що коли йшов до школи, то бачив, як у під'їзд вчительки заносили труну — блискучу таку, недавно полаковану, красиву. Хлопець пішов у будинок Марії Василівни, піднявся на третій поверх і біля відчинених дверей побачив хрести, вінки та інше траурне причандалля. А в квартирі — купу людей, які тихенько нудно сиділи в темному одязі, щось бубніли. Пахло свічками, «витава дух смерті».

...«Витава дух смерті» — саме так він сказав.

Завучка наказала Копчукові почекати під учительською, забігла туди, оголосила новину, просканувала поглядом щойно роззявлені роти, швидко порахувала й збрала з присутніх по 7 гривень 10 копійок на вінок, записавши прізвища й навпроти однакові суми в блокнот.

За годину до свого феєричного провалу під домом біологині завучка, просто стоячи за одним зі столів учительської, нашкрябала на аркуші паперу кілька слів: «Марії Василівні Семенко — від колег зі школи». А тоді послала уже не білого, а вохряного, розпашілого Копчука в бюро ритуальних послуг неподалік школи. І він невдовзі приніс велику, як яйце найбільшого динозавра, еліпсоподібну розцяцьковану композицію зі штучної хвої й жовтих лілій, з двома чорними стрічкам і золотим написом. Надія Петрівна взяла той вінок у руку, розпухлу через ліки для нирок, і пішла до Марії Василівни на поминки. Перед цим дала вказівку одній молоденькій учительці швиденько написати некролог у районну газету: «Але гарний текст, бо співчуттів близьким померлої в газеті надрукують багато. Школа не може впасти обличчям у болото. Наш некролог мусить викликати найжалібніші й найвеличніші почуття. Щоб від розчулення заплакала навіть сама покійниця (помилуй її Господи!)».

* * *

Не побачивши ніяких хрестів і траурного причандалля, не знайшовши купи людей у чорному, котрі б щось бубніли, не відчувш запаху свічок, а також не спізнавши, як «витав дух смерті», Надія Петрівна спочатку зробила кілька глибоких вдихів—видихів, вдихів—видихів, вдихів—видихів... Потім різко, як корок із пляшки шампанського чи як форель струмкова із холодної гірської води, не зважаючи на свою тілесну велич, вона відстрибнула від дверей Марії Василівни. На підборах помчала сходами, а потім вискочила з під'їзду, наче побачила там гюрзу... Згодом жінка прокручувала в голові записи багатьох своїх проколів, упевнюючись, що в більш ідіотську ситуацію вона потрапляла хіба раз. Якось свою свекруху, думаючи, що та не чує, назвала найбільшою блядиною кінця ХХ — початку ХХІ століття. Її ж сина, свого чоловіка — сучим потрохом і безхарактерною розмазною. ...І Надія Петрівна змінила рішення: усе ж історія з вінком — більш на букву «п». ...Життя змушувало її вживати обсценну лексику, що не личить учителеві, педагогові. Життя змушувало інколи втрачати належність до системи СІ, до еталона «вчительки з великої літери». Життя, життя, життя...

Марія Василівна собі прогнозувала, що Надія Петрівна нехайно викине вінок десь коло дороги в клумбу, повну патикив, що були колись однорічними квітучими рослинами. Стара торба побіжить до школи. Там вона покладе на стіл чашечку з тарілочкою й ложечкою, сяде в своє крісло, одне з тих, які недавно завезли до школи в кількості 5 штук. Вона лівою рукою ввімкне чайник під столом, правою — витягне сушену розторопшу (*Silybum marianum*) і гарненько її запарить. А коли зайде, наприклад, директор у її кабінет, аби з'ясувати, що сталося з біологинею, Надія Петрівна різко підведеться, аби привітатися. Завучка намагатиметься не показати свого хвилювання. Але зачепить стіл, що скрипне проклятими чотирма ніжками по підлозі, захитається... І третина янтарної рідини проллється на тарілочку під чашечку. Проте кілька ненависних крапель вихлюпнуться на лаковану поверхню столу й замастять якийсь документ...

Потім так і станеться. Однак тепер Надія Петрівна вибігла швиденько на дорогу й одразу зловила таксі. Вона застрибнула в нього,

мов у нору миша (Mus), яка перегнала сову (Strix): завучка мусила встигнути перешкодити потраплянню некролога в районну газету. Оскільки вона через сушту забула гаманець у школі в себе в кабінеті, то не мала чим розплатитися з таксистом, котрий довів її до редакції газети. Завучка рішуче відірвала чорні стрічки із золотим надписом «Марії Василівні — від колег зі школи» й віддала таксистові вінок:

— Беріть замість грошей. Колись знадобиться. Він коштує більше за мій проїзд.

Бери, водію, цей клятий вінок. Бери цю ганьбу. Бери цей камінь собі!

Це спантеличило таксиста, знезброїло на кілька митей. Він, не рушаючи з—під офісу районки, ще якийсь час розглядав жовті штучні лілії на пластиковому тлі кольору пляшки шампанського. Мужик, більш ніж переконливо розгніваний, плюнув, а потім ще раз — у віконечко на тротуар перед офісом районної газети. Він уживав так багато заборонених слів, що в прохожих вуха в'янули, але Надія Петрівна («коза бля кінчена») уже сиділа в кріслі головного редактора — м'якому, як пух.

Проте всі все одно все знали. Всі все одно все завжди знають. Меткі нахабні шолудиві птиці правд і побрехеньок прожогом розносять через свій послід таке насіння. То сім'я бур'янів, що буйно й м'ясистостебло проростає в охочому до пліток ґрунті.

Звісно, Марія Василівна ще всім покаже, що вона таке. Ще наступить своїм підбором на їхні язики! Тепер же її хвилювало інше: невже все життя людини, невже все її життя можна звести до блідої участі в зніманні фільму «Червона рута» й до цього сьогоднішнього анекдоту про фіктивну смерть і вінок? Де масштаб, де розмах, де людська одиниця на тлі географії та історії?! Де вклад у духовну скарбницю людства, чорт забирай?! І потім — де всі квіти світу для тебе, єдиної?.. А тобі вже сімдесят один.

2. Освоєння цілини

Дорога складалася з якихось недолугих уривків. Майже ідеально рівні кам'яні поверхні переривалися нежданими ущелинами, які доводилося обережно об'їжджати. Про красу не думаєш, коли серце стискається від кожного невдалого каменя під колесами. А коли піддон зачіпає скелю і скрипучо треться об неї, здається, що це шарпають твої власні оголені кістки. Машина одного разу навіть заглохла, коли вони здиралися на високий схил. Потім ще разок зупинилися, бо перегрівся мотор. Довелося почекати, щоб він трохи охолов, розкрутити кришку радіатора, поміняти воду в системі охолодження. На щастя, поруч текла льодяна ріка. Гори же з двох боків здавалися схожими на оленячі роги. І хоча тепер не шлюбний період цих парнокопитних, ті роги явно вишпилювали агресію. Така дорога була вступом до історії, яка сталася більше як чотири десятиліття тому.

...Марії Василівні Семенко майже тридцять, хоча вона воліє казати, що «понад двадцять дев'ять». Вона ще не дуже добре вміє розкладати світ на 1, 2, 3 й А, Б, В — але готується вміти. Доля відправляє її у Верхній Татарів — село на самому крупі Карпат. Там вона житиме й працюватиме якийсь час до того, як переїхати в теперішнє містечко, за 25 кілометрів униз від села. Там лісами колись шастала «банда». Там люди розмовляють незрозумілим діалектом і перепитують, що таке «кефір».

Що ж було до цього? Народилася в одному з далеких звідси облцентрів у сім'ї армійського офіцера. Дитина війни. Виховувалася мамою і бабусею, адже батько втратив будь—яку цікавість до життя й помер від алкоголізму через кілька років по закінченні війни. Марія добре вчилася в школі. Вищу освіту здобула в педінституті. Викладала сім років біологію в себе на малій батьківщині. От і все. Таке позбавлене будь—чого особливого досьє.

Вона приїхала з міста, де не тільки навчалася, а й усе життя жила, широкими вулицями, універмагами, системою інфраструктури,

масштабами й категоріями якого мислила. І в передкарпатському райцентрі, з котрого ще мала якось дістатися до свого місця роботи, їй сказали, що в те село автобуси ходять раз на два дні. Раз на два дні! Марія взагалі вперше почула, що таке буває. Загалом, все це можна збагнути: транспортна система мусить бути рентабельною. Але до цього вона припустити не могла думку, що існують місця, до яких з частотністю в межах кожних години—двох може не ходити автобус. Марія заледве знайшла таксиста, котрий погодився їхати такими поганими гірськими дорогами, хоча й, як виявилось, це село було не так уже й далеко.

Вони тяглися години зо дві. Допотопний рейсовий автобус, якого не шкода пускати на такий тип дороги, як потім з'ясувалося, рухався вдвічі швидше, ніж легковик, де плаксивий таксист постійно жалівся на те, як він угроблює свою машину на розбитій гірській дорозі. Чоловік за кілька метрів до того, як висадити Марію перед славною новою школою, взяв з—за спини гроші за проїзд, буркнув, що в машині взагалі доведеться міняти ходову, тобто ремонтувати її на значно більші кошти, і зовсім уже несподівано зупинився за двадцять метрів до брами. Машина страшно грюкнула, глухо замовкла, а з—під капота пішов чорний дим, наче з труби якогось негаданого в цих місцях заводу. До авто збіглися діти і вчителі, які рідко бачили легковики в своєму далекому від цивілізації селі, де час від часу проїжджали хіба трактори й ЗІЛи, що вивозили деревину. Ці люди, які збіглися, здавалися схожими на голодних щурів звірів, яким принесли щось поїсти, ця нерозчленована маса голосів і голів страшно переполохала молоду Марію Василівну. Щоб не мати хибних сподівань, саме в такому пейзажі й мусила пройти перша зустріч Марії з цими малими підосвітніми, а також з колегами—освітянами й загалом — селом.

Досить велике як на цей крихітний населений пункт двоповерхове приміщення школи прикрашала величезна мозаїка із зображенням червоної комуністичної зірки, безіменної книжки й однієї з найпростіших математичних формул. Білі прості, але добротні стіни свідчили, що цей храм знань — справжнє орлине гніздо. Що це оплот їхньої великої й могутньої держави — навіть серед цих непевних лісів і підозрілих гір, де за кожним каменем і колодою ховається

буржуазний націоналіст. У цих же стінах, як свідчило оздоблення, виховують справжніх захисників комуністичних принципів та ідеалів.

Марія Василівна зазирнула в учительську, де всі, доки вона шукала кабінет, досі сміялися з водія таксі, котрий бігав навколо машини й галакав. Він потім упав колінами на землю перед автівкою й почав до неї взивати, як до божества, просити вибачення й обіцяти виправитися. Очевидно, цей образок з народного життя буде однією з центральних проблем на порядку денному всього села в наступні кілька днів. Кремпліновий костюм цієї Марії, яка, зайшовши до учительської, навіть не встигла познайомитися, тільки привіталася й представилася, адже якась маленька жіночка з диким акцентом одразу потягла її до директора Миколи Дмитровича Палійчука. Звісно, це її перша помилка: спочатку треба заходити до найголовнішого.

Його й без того тісний кабінет ставав ще більш захаращеним через велику пристрасть — мисливство. Деяких вразливих персон могла б просто таки вибити з притомності перша зустріч з директором, насичений запах нафталіну в кімнаті вирубував новеньких. Коли Марія стала на акуратний килимок перед столом Миколи Дмитровича, на неї з усіх боків штучними очима подивилися звірі. До експонатів були прироблені дерев'яні лаковані підставки, на яких червоним бісером майстри виклали різні дати здобуття трофеїв, а також одне й те ж прізвище. З лівого боку між шафами — набитий вепр (*Sus scrofa*) із роззявленою пащею. З жовтого лакованого пеналу праворуч — великий птах, щось із яструбових (може, *Aquila chrysaetos*?). А ще ж стирчали великі роги (*Cervus elaphus*) на стіні понад кабаном — напевне, найголовніший директорів трофей. Пізніше вона також дізналася, що, оскільки тут не так багато місця і неможливо вмістити усе, дик (як тут називали вепрів) у цьому кабінеті відстоює свій пост восени й узимку, а на весну й літо його замінюють риссю (*Lynx lynx*). Великій кішці таксидермісти директора зробили дуже дивний погляд — такий, наче тебе застали за справлянням нужди. А це вельми потішало всіх гостей, котрих не вирубало від вигляду смерті чи смороду нафталіну: навесні та влітку він сам звертав увагу гостей — чоловіків «на рись, заскочену на гарячому».

— Дуже втішений вітати вас у нашій школі, Маріє Василівно, — і навіть устав, щоб подати страшно волосату руку. — Я є Микола Дмитрович, ґазда тут. Думаю, нашій школі й району дуже повезло:

характеристика ваша дуже навіть файна. Стільки заходів природоохоронного й біологічно—просвітницького напрямку провели! І список нагород просто вражає: така молода особина, а вже стільки грамот і медалей заробити встигла! Оказія!

— То здебільшого за мої спортивні досягнення.

— Спорт — наше все! У здоровому тілі — здоровий дух, — без цих штампів не обходився ні один працівник освіти, тому директор мусив тримати марку. — Позаяк ви ще нічо тут не знаєте, я хотів би взяти, так би мовити, бугая за роги. — (Бик — Vos).

Їй директор одразу сподобався. Коли він стояв, Марія помітила, що в Миколи Дмитровича — дуже дороге крісло. Інкрустоване бісером і металом, обшите шкірою — певне, найдорожче в селі, а може, і в районі чи навіть області.

— Попри схильності до спортивного і природоохоронного напрямів, я зразу хотів би вашу педагогічну роботу скерувати в дещо інше, але дуже важне, перспективне для нас усіх річище. Ви ж не лише викладатимете біологію, а й будете мати всякі доручення — педагог мусить виховувати чадо! У нас учителі додатково ведуть різні гуртки, організовують заходи... Тому я зразу порекомендував би вам зосередитися на антирелігійному векторі виховання юні. Попри те, що в документах не зазначалося про вашу схильність до дієвої атеїстичної й комсомольської роботи, я підозрюю, що ви як особина з міського пролетарського класу не маєте ніяких упереджень на тему релігії. Бо, на жаль, у нас нема відповідних кадрів. Село, мушу визнати, лишається все ще отруєним опіумом різних культів.

Директор не сказав про ще один моментик. Виявляється, що тут колись «лісові хлопці» зарізали місцеву вчительку. З того часу не можуть знайти активного агітатора. Галина Дмитрівна Колодій, котра діяла в цих краях як сумлінна розповсюджувачка комуністичних ідей, вимушено приєдналася до числа героїв. Людиною її вважали великою, могутньою навіть, чесною й трудолюбною, тому убивці, звісно ж, будуть прокляті й людьми, і небесами. Її зачепив фронт, вона провела дуже важливу роботу тут, на місці, а тому боятися погроз не звикла: комуністи ніколи не ховаються від горлорізів, бо знають, за ким правда. Вона проповідувала Маркса і Сталіна, Енгельса й Леніна, вона організувала піонерську й комсомольську групи. Товарищі Колодій пригрозили, що вішатимуть вихованих нею піонерів на їхніх червоних

галстуках, а комсомольські значки засовуватимуть у задні, вибачте на слові, проходи. І навіть коли їй прислали безпосередню письмову погрозу, де зазначили, як і коли убиватимуть, вона не злякалася. Галину Дмитрівну в той час партія відзначила поїздкою до області задля перегляду вистави у драмтеатрі, але вона не поїхала, чекаючи націоналістичну банду вдома: комуністка навіть дверей не зачиняла. Громадянку вбили уночі, смерть її можна назвати мученицькою. Вона, гордо припасувавши значок коло серця, обв'язавши шию червоним галстуком, чекала, перечитуючи працю Володимира Ілліча «Материализм и эмпириокритицизм. Критические заметки об одной реакционной философии». ...Іроди наглумилися над нею. Те смертовбивство робили нелюди. Комсомольського значка Галини Дмитрівни Колодїй слідство так і не знайшло...

Марія Василівна насправді вже давно морально підготувалася до того, що, попри офіційну позицію держави про остаточну перемогу червоної влади над «бандами», у цих місцях усе ж де-не—де никалися поодинокі буржуазні націоналісти. Але сильного страху поки ще не мала: а її то за що убивати?

Перекоаний атеїст, директор наголосив, що попри неготовність більшості місцевих учительок до просвітницької антирелігійної діяльності, насправді безбожність тут у природі. Бо християнство є досить недавно нав'язане капіталістичною панською Польщею, ненависною місцевим, які добре пам'ятають гніт і гноблення, кайдани, і так далі.

Директор доручив Марії Василівні організувати гурток юних атеїстів імені Я. Галана, який він умовно (до речі, зовсім не іронічно) називав «Сяйвом надії». І вже через два тижні Марія Василівна мусила провести перше засідання та публічне обговорення картини Іллі Репіна «Відмова від сповіді перед карою». Він навіть пообіцяв сам виступити на заході й розказати про свій досвід — історію про стосунки зі свідками Єгови, відому всьому району з його давньої публікації в газеті.

Стаття називалася «Я проклинаю вас, єгови!». Вона зводилася до такого: капіталістична панська Польща забралася геть з наших Карпат, і волелюбні горяни раділи, що звільнилися від гніту. Потім прийшли німецько—фашистські загарбники, але і їх переміг свободолюбний народ. Робітничий клас усе міцніше й міцніше утверджує

в соціалістичних країнах мир. Проте капіталізм, що невпинно відмирає, усе ж робить останні спроби нав'язати свою підлу буржуазну ідеологію. У сорок шостому Михайло Балагурак, сусід Миколи Дмитровича, здійснив спробу завербувати директора в спільноту свідків Єгови, цей гадючник духу. У якийсь момент сусід став щось надто добрим, сумирним таким, ходив за майбутнім директором, спочатку ненав'язливо розповідав про життя без страждання, пекло та інші казки. Це вже потім директор дізнався, що сектанти з виду добрі й нешкідливі, як кролики й білі голуби, але насправді вони хижі, як ласиці й половики. Михайло Дмитрович Балагурак, цей полоз в личині людини, давав своїм жертвам спеціальну літературу, отруював розум, говорив про любов до ближнього. А потім, коли добре запудрив мозок, вів у своє кубло на сатанинське зборище. Там єговісти спілкувалися про армагеддон і про те, що бог спасе лише єгов. У «касу доброї надії» директор віддав ледь не всі чесно зароблені важким трудом гроші. Єговісти його мучили вночі й навіть у вихідні, спокою не давали, книжки свої змушували поширювати. Коли його товариші ходили в клуб на танці, то майбутній директор читав їхні книжки й буклети, бо потім на зборищах ті гієни йому екзамени влаштовували. Коли однолітки нещасного заводили собі дружин — йому сектанти пропонували тільки своїх, ні до чого не придатних охмурьонних єговісток. Через рік вони розіграли таку комедію: догола роздягли директора (нагородженого, до речі, багатьма грамотами різних рівнів!) і заставили залізти в ріку, залишивши там усі свої гріховні помисли, щоб розпочати новий шлях праведного свідка єгови. Він, простудившись у ріці, ледь не помер після всього, бо вони забороняли звертатися до лікарів. Центр єгов — у Брукліні, США, там головне кубло. Керує ним капіталіст—реакціонер Натан Кнорр, це він і придумав той «армагеддон». Єгови ведуть пропаганду кінця світу, але радянська людина не хоче армагеддону! Армагеддон чужий радянській людині! Культурки кажуть, що радянська влада від сатани. Але хіба щось сказано про це в Біблії? Вони украли молодість, ледь не погубили життя директора Верхньотатарівської середньої школи Миколи Дмитровича Палійчука. І прощення за це їм не буде.

* * *

Марія одразу почала рентгенити, хто тут чим дихає, хто сучка, хто простушка, хто пригальмована, хто мудрагелька, проте виразно ще не розуміла, як їй з ким поводитися. Вона вже починала продумувати, на які точки їй чим доведеться тиснути: кому каблуком по зап'ястях, а кому мізинчиком біля вушка.

Але і їй першого ж дня дали оцінку, педколектив не звик чекати: 1) нормальна людина не їде на таксі в таку глухоту, 2) нормальна радянська людина взагалі на таксі не їздить, хіба якщо вона чиновник або співачка... І цей кремпліновий костюм, якого не могла просто так мати звичайна людина...

До речі, і до вчительської капели, яка виступала в школі на свята, а також районних оглядах самодіяльності, Марію не взяли. Баяніст, який керував капелою, сказав, що в нього уже є схожий тембр голосу — в учительки математики. Саме алгебро—геометричка, до речі, ще тоді, у перший же день, в учительській прорекла: «Ця Машенька, напевне, вважає себе дуже просунутою, бо з міста приїхала. Проте насправді вона не може бути кращою за нас, навпаки — у неї зовсім мало справжнього педагогічного досвіду. Машенька ніколи не працювала з такими дітьми, як у нас. Ще подивимося, як вона справлятиметься».

Діти як діти: на першому ж уроці домовилися поставити Марію Василівну на місце — місце чужачки, яка не має права претендувати тут на якусь владу. Зазвичай учителі провалюють цей екзамен і лише згодом, уже на інших класах застосовують отримані навички гноблення й переконливого демонстрування, хто є головний. Але ці дітки не на ту натрапили: Марія Василівна одразу показала свій роздвоєний язичок, зашипіла: вона гримнула по столу й сказала, пискнула так, що всі все зрозуміли одразу.

Само собою, що одним з найперших питань, які винеслися на порядок денний педради, стало сімейне життя Марічки—Марії—Машеньки.

Вчителька математики Анна Зеленчук особливо стривожилася новою парою молодих, досить таки соковитих і рівних ніжок у цьому невеликому селі. Анна завжди ходила в одній і тій самій зелено—червоній хустині, і від неї часом немилосердно смерділо свинями.

Вона була дуже порядною газдинею. Перед уроками неодмінно забігала в хлів нібито на секундочку, аби тільки подивитися, чи добре худоба їсть (вона сподівалася, що за цей час не набереться смороду). Зрештою, той запах був не таким уже й критичним, але він — був. Чоловік Анни, лісник Онуфрій, вважався найбажанішим мужчиною для всіх жінок на селі. Тому Анна одразу зайнялася пошуками мужика для Марічки: треба прилаштувати її окаянну душу до чийогось самотнього й спраглого кохання серця. Проте ця Аннина ідея не мала в собі ні крихти оригінальності. Бажання допомогти нещасній одинокій дівчині одночасно виникло в багатьох членок педколективу — учительки малювання, географії й астрономії, фізики й, загалом, решти присутніх у той час в кабінеті, крім, мабуть, укрмовниці — уже надто старої, щоб думати про щось, крім способів словотвору.

Марію поселили просто навпроти школи в чотириквартирному будинку, який спеціально побудували саме для таких нагод — коли в село приїжджатимуть працівники з інших місцевостей піднімати їхню Верхньотатарівську цілину. Проте будинок довго пустував, аж поки Марія Василівна не увійшла в своє двокімнатне помешкання. (До цього сюди заходив хіба директор, котрий завідував ключами й час від часу забігав у тихе містечко зі своєю бухгалтеркою на невеличкі неофіційні суворо конфіденційні наради.) Балкон біологині, який мався навіть на першому поверсі, виходив якраз на кабінет директора. Треба сказати таке: як і сама Марія Василівна, цей будинок дуже відрізнявся від навколишніх пейзажів. Вони вдвох виглядали якимись позаприродними, нетутешніми, чужими... Натомість у Верхньому Татарові — суцільне буйство натури, село селянське, село на нашій Україні. Учителки в мальованих хустинах, сільське господарство в кожній з них, одноповерхові будинки з псом на прив'язі й котом на паркані, недоглянуті нігті...

Починалася осінь, учительки знову призвичаювалися до учнів і щоденного страждання, а Марія Василівна звикала до місцевих радостей. Коли їхала у Верхній Татарів, вона собі навіть уявити не могла, яка тут тотальна домінація природи, а отже, і яка тьма в плані освіти. Вона викликала до дошки учня за учнем, ставила їм запитання, але ті просто мовчали. Вона давала їм писати самотійні роботи — але вони здавали порожні зошити. Вона детально роз'яснювала тему

уроку, розжовувала, як доросла птиця для німічних пташенят, вклала ті знання кожному до дзьоба, але наступного разу ніхто нічого не міг повторити.

— Дайте пораду, — зверталася Марія якось до Анни, котра постійно терлася поряд, набиваючись у подруги. — Скажіть, як мені бути з дітьми: вони зовсім нічого не знають і не сприймають матеріалу?

Тодішні геть щирі питання Марії, зважаючи на резюме, тепер можна було б трактувати як банальну охоту самої біологині зблизитися з людьми, які мають певну інформацію, щоб після цього зайняти вигідні позиції. Ніщо так не дає підступу до іншої особи, як створення на співрозмовника враження, що він вищий за тебе — внаслідок нібито більшого досвіду, знань, статусу.

— Маріє—Марічко, — відповідала Анна, даючи пораду щодо роботи з місцевими учнями. — Ти чиниш так: записала в свій план, що маєш на занятті казати, відчитала урочок — і пішла в інший клас. Тобі головне — це йти за календарним плануванням, не відхиляючись від нього ні на крок. Тільки календарне планування й жодного відхилення!

— Але ж вони не знають попереднього матеріалу, зовсім не засвоюють його. Тому я не можу з ними працювати над новим!

— Маріє Василівно! Тільки чітка програма. Тільки календарне планування. Ніяких відхилень: клітиночка в клітиночку, рядочок у рядочок. Решта хай тебе не хвилює. Бо решта — недосконалість світу, з якою ми замалі, аби боротися. Навіть наші великі вожді, які дивляться на нас з висоти, — і вона показала на так доречно звислі зі стін портрети Володимира Леніна, Фрідріха Енгельса й Карла Маркса. — Навіть ці світлі й високочолі голови не дали рецептів від усіх проблем.

І справді ж — не дали.

* * *

Треба одразу сказати, що в директора Марія Василівна майже з перших днів заробила страшенний авторитет, який деякі її колеги

здобували роками, а то й десятиліттями. Для початку, Микола Дмитрович довго мріяв про активного організатора атеїстичної діяльності серед молоді. Йому постійно робили зауваження в районо, що антирелігійна робота в школі ведеться на незадовільному й недостойному для радянського закладу освіти рівні. Директор доручав цю діяльність багатьом учителькам. Але, попри те, що люди тут не дуже релігійні, вони все ж вірили в таку ситуацію як «а що як». А що як Бог є, а що як є пекло, а що як Бог карає, а що як їм доведеться відповідати за відсутність віри? Побутова достоєвщина, як би сказали всякі кандидати наук. Тому місцеві трималися правила: рішуче не чіпати сферу християнського сакрального (як сказали б доценти і професори). У той же час Марія Василівна не тільки організувала клуб юних атеїстів ім. Я. Галана «Світло надії», вона також засвітилася на міському рівні, і про це написали в газеті:

«У районному Будинку піонерів ще не бачили таких гостей, як цього сонячного дня. На злеті юних атеїстів молоді будівники комунізму виставили свої експонати на огляд публіки. Виступив секретар райкому партії Спиридон Григорович Обушак, побажавши молодим активістам гордо нести знання й людинолюбство, а також славити ім'я Леніна, Маркса й Енгельса в масах. Він заявив: «Саме ви, юнь, — той фундамент, на якому будується світле майбутнє 1/6 Землі!». Молоді борці за правду і просвіту представляли навчальні заклади нашого району. Відзначилися учні Ропівської школи, показавши на розгляд оргкомітету й численних глядачів різьблену рахву й таріль на антирелігійну тематику. Виставлені ними антирелігійні писанки зачарували всіх своїми барвами й сюжетами. Також високий рівень засвідчили учні Верхньотатарівської школи. Вони у формі плаката представили звіт про зустріч і диспут у своєму атеїстичному селі. Їхній стенд називається «Замість ікон — голубі екрани». Тут висміюються реакційні твердження релігійників, натомість представляються здобутки переможної війни людини та науки з природою. Керівниця верхньотатарівського шкільного клубу імені Я. Галана — Марія Василівна Семенко — зазначила: «Серед завдань сучасної мислячої людини є допомога віруючим справді прозріти, ступити на шлях виправлення — дорогу не раба, а господаря в цьому світі». Потім розпочався концерт збірного районного

ансамблю «Калиновий дивограй»: юні цимбалісти, скрипалі й бубністи зворушили серця присутніх до сліз».

Цю статтю секретарка Валя, за дорученням директора, дуже акуратно вирізала з газети, наклеїла на червоний аркуш і понесла в столярню. Майстер обрамив її, засклав і вивісив у холі школи, поряд зі спортивними нагородами й фотографіями найкращих учнів Верхньотатарівської загальноосвітньої школи. Директора ця замітка на п'ятій сторінці в нижньому правому куті газети зворушила таки дуже. Його червоний ніс аж посинів від розчулення (саме так він змінювався хіба після випивання рівно двохсот грамів горілки — починаючи тільки від двохста в директора ніс ставав волошковим). У Миколи Дмитровича остаточно з меж ока вибилася і витекла величезна, завбільшки з ягоду калини, сльоза. Таке розчулення — від словосполучення «високий рівень», яке автор статті застосовував щодо атеїстичної діяльності школи, назву якої у тексті вжито 2 (два!) рази. Те, що в половині замітки йшлося тільки про його заклад, його газдівство — змушувало просто таки розцілювати Марію Василівну, наче власну дружину в перший місяць шлюбу. Але він, на диво, стримався — усе—таки це не сільська сто років знайома йому колега, а молода ще не адаптована до місцевих звичок громадянка.

* * *

Марії Василівні, крім годин учителя біології, дали ще класне керівництво в сьомому класі. Завантажили її повністю — «щоб не виникало гріховних думок», — як казав директор, чия усмішка, попри пишні вуса, завжди добре просвічувала.

Зрідка в Марії Василівни з'являлися вікна між уроками — вона мала 10 хвилин перерви, 45 хвилин уроку й ще 10 хвилин наступної перерви — вільні. За цю годину учителька сміло встигала покинути школу, перетнути дорогу, зайти в квартиру й зашторити вікно. Цього дня на дошці в класах писали: «14 жовтня», тобто було свято Покрови Пресвятої Богородиці, про що ніхто не обмовлявся, аби не нариватися на директора—атеїста. Марія Василівна ще на порозі квартири скинула одну тувфельку, біля ліжка — другу, стягла кофту й повісила її

на дверцята шафи. Потім розчепила ліфчик тілесного кольору й поклала його коло себе на ліжку. Вона також розщепила гудзик на чорній спідниці, але не знімала її. Марія Василівна, молода, трохи більше як двадцятидев'ятилітня жінка, лежала на цьому ліжку, дивилася на свої чудової форми груди, як дві накривки для посудини з маслом, на свій плаский, як шкільна дошка, живіт, на свій тугий, наче нерозквітлий бутон гвоздики, пупок... Молода й чарівна, молода й прекрасна, нічим не попсована, нічим не розтягнута, не потерта, не поношена, наче оце щойно перейшла до випускного класу, але забула зав'язати банти...

Колись за нею ходило кілька чоловіків, один з них навіть спромігся залишити після себе щось, крім порожніх пляшок від шампанського, засохлих квітів, впізнаваного запаху й складок на простирадлі — щось схоже на кохання.

Але що вона хотіла від цього села — питалися вчительки? Невже вона сподівалася, що саме тут зустрине свою любов або принаймні когось менш—більш нормального, гідного її? Напевне, ні. Але якщо в обласному місті нікого не знайшлося, то, може, доля підшуковує щось нормальне в зовсім несподіваному пейзажі? Учительки вирішили, що тут Марія Василівна буде надіятися на випадковість, страшну силу, яку багато хто недооцінює, але яка дуже часто і є визначальною, дуже часто зводить нанівець усі інші фактори.

Марія Василівна, залишена тут напризволяще, насправді чекала вже дуже скоро когось дуже конкретного. Вона зовсім не мала відчуття, що її таке звабливе й створене для любові тіло нікого більше не може цікавити.

* * *

З боку школи почувся базарний галас. Марія Василівна спочатку не зважала на це, вона мала заслужений вільний час для неї самої. Однак шум не стихав, навпаки переростав у якийсь мітинг, у хор. Марія незадоволено схопилася, рефлексивно поправила дещо розпатлане волосся і, ставши на підлогу, ледь не впала, бо спідниця трохи з'їхала й скувала її рухи. Застібаючи ліфчик, Марія Василівна

підійшла до вікна і, ледь задравши штору, виглянула на вулицю. За розкладом — саме середина уроку, але на подвір'ї збиралися учні та вчителі, якісь дорослі люди з села. Коли Марія Василівна застібувала гудзик на спідниці, вікно свого кабінету відчинив директор і голосно— істерично закричав, щоб усі повернулися до класів. Але з вулиці, з горбика за школою, з усіх боків ішли дорослі чоловіки й жінки, навіть продавщиця крамниці поспіхом накладала величезну залізну колодку на двері, щоб приєднатися до гурту.

Марія Василівна швидко поправила спідницю, натягла кофту, знайшла одну й другу туфлі, поправила зачіску й побігла до школи.

Виявляється, що дві учениці саме сьомого, саме її класу, побачили в лісі Богородицю.

Чудо! Явлення! Галас! Торжество!

3. Покрова

Дві учениці сьомого класу побачили в лісі Діву Марію.

Ну чого саме сьомого?! Чому не восьмого чи шостого, не дев'ятого чи десятого? Галинка й Ганнуса, ці дві засранки, котрі навчалися в класі, де Марія Василівна взяла обов'язок класного керівництва, сьогодні, на Покрову, не прийшли на уроки. Вони, з ранцями на плечах, без дозволу батьків, подалися до церкви. Потім, щоб дочекатися кінця уроків, попрямували в лісок, не назбирали ягідок — зате побачили Діву Марію. ...Пішли в лісок — і побачили! А потім одразу прилетіли, щоб про це розказати, — одна до попа, а друга до школи! Ні щоб побігти до своїх батьків, які б їх вгомонили, дали би їм по дупі березовим (чи яка гнучка рослина тут заведена?) прутом. Але малі неодмінно розділилися: одна помчала до церкви, а друга — до школи! Ну і піп одразу підняв хрест на високому держакі. А вчительки в хустинах неодмінно зірвали всі уроки!

Батьки Галинки і Ганнусі були впевнені, що їхні діти пішли до школи. Одначе зранку на свято Покрови, 14 жовтня, коли Галинка їла свою сніданкову манку з брусничним варенням, бабуся розповіла дитині на дорогу історію, як язичницьке руське військо взяло в облогу християнський Константинополь, а міщани почали благати Богородицю захистити їх — і Діва Марія взяла їх під свій покров. Марії Василівні така історія здалася б занепадницькою, адже те, що вражений вождь киян Аскольд прийняв християнство, не скасовує факту програшу русичів у цій ситуації. Проте малу Галинку вразив сам образ, сама думка: Діва Марія спускається з небес і накриває все місто своєю хустиною — яка ж велетенська хустина то мусила бути! Більша, ніж прапор СРСР, який на червоні свята вони несли центральною і єдиною вулицею села. Бабуся замотала голову Галинки в прекрасну святкову хустину, і дитина, зустрівшись по дорозі до школи з Ганнусею, під'юдила однокласницю іти до церкви, щоб молитися Богородиці. У досить іще новому храмі, зведеному в середині двадцятих, у день свята Покрови перебували лише священник, дяк,

кілька старих бабів і ці дві малі. Така невелика кількість люду, звісно, несподівана, якщо порівнювати з грандіозною кількістю тих, хто повірив ученицям.

Дівчата сиділи під старим буком у лісі й ждали, коли закінчатся уроки. Вони грали в якісь ігри, проганяли ті кілька годин, що лишилися до дзвінка з останнього уроку, аби потім у звичний час повернутися додому. І тут десь приблизно на початку четвертого уроку, яким у дівчат за розкладом ішла російська мова, з хащ, із—поміж бурого букового листя, яке ще не опало, вийшла Вона. Попри те, що надворі стало прохолодно, з боку Богородиці подуло легким теплим ще літнім вітерцем. Вона сиділа на величезному олені з рогами, схожими на мале, але дуже симетричне дерево. Вона красувалася в блакитно—крейдяному одязі, у руках тримаючи лілію, — як на картинах. На голові в Богородиці сяяла величезна золота корона, рясно інкрустована червоним і синім дорогоцінним камінням. Навколо її голови, наче обруч, горів круг зі світла. Олень звівся на задні ноги, і Діва Марія, тримаючись за упряж, ніби застигла на якийсь момент в повітрі. Дівчата впали на коліна й почали молитися — як у церкві, як навчили бабусі — «Богородице Діво, радуйся, благодатная Маріє, Господь з тобою...». Їх також учили, що інколи можна переплутати з'яву справжнього посланця неба з приходом Сатани, бо нечистий любить маскуватися під протилежних до себе. Тому єдиний спосіб визначити правду — це спробувати роздивитися обличчя: у Люцифера не буде лиця взагалі, тільки різке світло, натомість у святого — всі риси чіткі й богонатхненні. Богородиця Діва мала ідеально симетричне обличчя, великі чорні вії, акуратні пухлі малинові губи, оливкову шкіру, маленький акуратний ніс — як у Софі Лорен, Джини Лолобриджі чи Клаудії Кардинале... Вона сиділа на олені й дивилася просто в дівчат. Богородиця всміхнулася їм, злізла з оленя — лиш зашурхотіло сухе букове листя. Підійшла до малих, почекала, щоб вони знову підвели обличчя, вчергове всміхнулася так, як може хіба всміхнутися вся краса світу одночасно. Богородиця найдобрішим голосом прорекла:

— На цьому місці постане храм.

На думку Марії Василівни, Діва Марія, звичайно, трохи забагато хотіла, якщо брати до уваги, що зовсім недавно по всьому Союзу тривала кампанія боротьби з попівщиною, зважаючи на те, що в багатьох церквах тепер поробили музеї атеїзму, склади й конюшні.

В одній із церков, у містечку, де згодом Марія Василівна житиме, — за Союзу зберігали спочатку вугілля, а потім будівельні матеріали. Це й урятувало храм, бо якби приміщенню не знайшли господарського застосування, — знесли б до бісової матері.

Марія Василівна могла би сказати, що Діва Марія хотіла забагато, вимагаючи церкви. Керівництво села — агресивний антиклерикал і антихристиянин директор школи, а також іще більший атеїст голова сільради — не допустило б нового розгулу попівщини. Вони брали до уваги кожную букву комуністичної ідеології: якщо генетика — це погано, то будь вона проклята, ця генетика; якщо США — ворог, то хай у статуї Свободи очі вилізуть; якщо атеїзм — наш шлях, то атеїзм до мозку кісток.

Розповідаючи людям про побачене, спочатку дівчата порівнювали Діву Марію з італійськими акторками. А потім Галинка першою озвучила, а Ганнуся підтримала зіставлення Богородиці з п'ятикутними велетенськими зірками на сталінських висотках у Москві. Вони їздили туди на екскурсію й розглядали ці будівлі, які почали зводити ще 1947—го на честь 800—річчя столиці СРСР. Висоток сім: Московський державний університет імені Ломоносова, готелі «Україна» й «Ленінград», Міністерство іноземних справ СРСР, а також іще одна адміністративна й дві житлові будівлі. Проте самих зірок шість, бо на Міністерстві чомусь нема — тільки вохрянний шпиль. На університеті, наприклад, золота зірка важила 12 тонн — як 3 грузовики ЗІЛ—130 або, скажімо, 25 середніх корів. І там, і тут — було таке відчуття, ніби є щось значно вище за тебе. Воно тиснуло, воно наче казало: «Усвідом велич! Усвідом і впади на коліна!».

На буку, біля якого молилися дівчата, з'явився чимось незрозумілим вирізаний хрест — знак богояви. Малі свідчили, що це сталося саме собою, що хрест вони побачили одразу, як тільки олень і освічена сильним сьйвом постать зникли в багряному листі.

— Очевидно, Богоматір орудувала сокирою, — кинув саркастично директор. — Цікаво, чи мозолі собі не натерла.

Він пропонував усім уявити, як одягнута в усякі церковні балахони жінка в короні з червоним і синім дорогоцінним камінням прив'язала неподалік оленя, а сама взяла сокиру й почала довбати дерево.

Проте його слова загубилися в океані суцільного блаженства, суцільного елею слів і мирри думок, і ще запаху ладану десь від кущів. Учителька математики Анна, усе ще попахуючи свинями, у своїй улюбленій червоно—зеленій хустині вже стояла біля дерева й цілувала гладеньку букову кору. Селяни збирали гілочки того дерева, чмокаючи їх і ховаючи в кишені, сумки чи просто за пазуху, при цьому тихо перехрещуючись і бубнячи щось собі під ніс таке, що чутиме лише Бог. Якби цей бук не був високим, якби його гілки звисали ближче до землі, то їх би вже розтягли як священні артефакти, як хрест Ісуса Хреста, на яким Царя Юдейського розіп'яли, — і щоб скласти до купи той реквізит страти, доведеться об'їздити сотні європейських і не тільки церков та приватних колекцій. Якби це дерево, цей сірій бук, не було таким високим і його зараз же розірвали й розтягли, то стовбур, крону й коріння назад ніхто б не зміг скласти. Знайдені гілочки й шматочки кори, а в декого таємно (щоб ніхто не здогадався так само робити) викопані корінці — люди сушили й розтирали в порошок, а потім досипали в їжу, трісочки й листочки кидали в слоїки при консервації грибів, настоювали на самогонці, присипали рани, додавали до інгаляційних ванн, використовували у чорній та білій магіях...

У з'яву Богородиці біологиня не вірила ні секундоочки («Бог їй суддя, — казали пошепки, зі співчуванням колеги. — Бог їй суддя...») Марія Василівна скептично ставилася до будь—яких культів, проте припускала, що сама колись може в щось повірити. Атеїстичну роботу вона сприймала лише як доручення — а таке завдання вона завжди виконувала на відмінно.

Директор уже не міг боротись із суспільним резонансом. Люди останніми днями ходили якісь окрилені, перестали кричати, матюкатися, демонстративно показували сумир'я і повагу одне до одного, завдаючи величезних збитків шинкарці Рибенчук Ірині Миколаївні, в якої продаж алкоголю впав на 70 %. Діти на уроках зробилися якісь... найближче тут слово — смиренні. Директор, попри роздратування ситуацією зі «святістю», усе ж бачив плюс — у нормалізації дисципліни школярів. Але він також був певен, що скоро ця комедія припиниться і всі повернуться до нормального ритму життя — у гріхах і пороках, битті пик і наклепах.

* * *

Через кілька днів після богояви з Верхнього Татарова сорока на хвості порозносила по всіх округах радісну новину. Тому сюди повалили паломники. Їхали різні люди, здебільшого старіші чоловічки й жіночки, яких директорів було важко розганяти, бо ті не могли й не хотіли втікати. Добряча частина з них узагалі прийшла на милицях. Вони ставили біля дерева свічку й намагалися взяти собі якийсь листочок, гілочку чи грудку землі коло святого місця. Букове листя спадало до землі дозовано, тішачи всіх охочих свіжими священними артефактами.

Люди влаштовували свої окультні шабаші, аж доки влада не приставила до дерева дільничного інспектора:

— Жени їх усіх у шию. Особливо старих пердунів — розсадників опіуму! — радів голова сільради.

Проте й це не зупинило паломників, котрі приходили вночі або в пообідню пору, коли дільничний спав. Вони ховалися в густих кущах, визирали звідти, як партизани, а потім навшпиньки підкрадалися, щоб забити в землю свою свічку, а якщо встигнуть — то й прогнати молитву—дві.

Дільничний Петьок, якому було пофігу на все, легко давав копняка старим дідам, тим більше, що це його дуже навіть розважало. Він забирав у людей з інвалідністю їхні милиці, жбурляв їх у кущі ліщини й афинники. Прочани повзали по землі, де лишилося тільки перетерте листя, корчилися під корінням бука, отримуючи наступний бебех ментовським чоботом по, можливо, цілком іще здорових нирках чи печінках. Старі баби голосно йойкалися, страхаючи й даючи знак захованим у далеких кущам іншим, частину пташок розлякуючи, а решту навпаки — приваблюючи сюди, де з верхніх гілок можна спостерігати незвичне дійство.

Директор вирішив доручити якійсь з учительок написати спростування щодо «дива» в районну газету. Він так і сказав: «Хай словесники вирішують, хто з них це робитиме. Або біологи». Тобто обов'язок мала виконати або русистка, або вчителька—україністка, або Марія Василівна. Це означало: перелякана Ірина Матвіївна чи стара Ірина Володимирівна, котра ледве дихала, або Марія. Ірина Матвіївна навідалася в гості до біологині одразу після доручення: усе ж

найперше обов'язок стосувався її — досвідченої в справах написання публіцистичних текстів і не старої:

— Виручіть, Маріє Василівно. Ірина Матвіївна заявила, що нічого не робитиме — ну що вже з неї візьмеш: на ладан дихає. А я тут виросла, з сусідами ділилася останнім хлібом, і вони мені помагали, вийшла заміж, дітей маю... Як усі на мене дивитимуться, якщо я напишу в статті, ніби те, що сталося, — не чудо? Ви ж ще нова, від вас це сприймуть нормально, — а потім, допиваючи легкий липовий чайок, повважавши, що занадто стелиться перед цією малявкою, додала: — І взагалі—то, учениці, що застали богояву, були з вашого класу, — а потім зробила останній маленький ковточок, щоб не випити розмочений цвіт. — А ще ж ви біолог, також атеїзмом у нашій школі завідуєте, зможете навести достойні наукові аргументи, — ну й полегшила тон, щоб залишити по собі добре враження. — Напишіть, я вам цього ніколи не забуду. Якщо буде треба — поредакую.

Поредагує вона, бляха муха! А щоб ти табличку свою намогильну поредагувала. А щоб замість червоного чорнила для редагування ти свою кров використовувала, сволото!

...На перерві її зустрів директор і покликав до кабінету, де, як з'ясувалося, Марія вже нормально таки звикла до смороду нафталіну від таксидермічних звірів:

— Я радий, що це завдання взяли на себе ви. Впевнений, що у вас вийде ліпша стаття, ніж могла би бути в словесників, бо ви можете оперувати науковими поняттями, а не голою риторикою.

Потім він їй дав під розписку фотоапарат «Зеніт».

Після уроків Марії довелося піти до лісу подивитися на дерево ще раз.

Погода стояла якась по—осінньому приязна, тепло віддавало побагровіле листя, сонце прозирало крізь руді гілки... Вона собі промислювала, як же це мають виглядати наукові аргументи для того, аби пояснити, що відбулася не з'ява Діви Марії, котрої не існує, а звичайна галюцинація в малих мізках малих дівчат. Може, маленькі засранки взагалі це все вигадали, щоб побавитися. Треба зважити на те, що коли б вона вжила слово «галюцинація», директор би забракував статтю, бо тоді б мав інші проблеми: дівчат Ганнусю й Галинку довелося б психічно обстежувати. А для чого зайвий

клопіт? Тим більше, він приятелював з батьками учениць, нормальними комуністами.

Марія Василівна пожаліла, що не перевзула акуратні новенькі туфлі на всюдиходи—гумаки, бо довелося добряче замастити взуття в місцевих необжитих, створених не для людей, а для диких звірів, ландшафтах. Вона вийшла на означене місце досить швидко. Настирливе виминання болітець уже не дуже мало сенс, вона пришвидшила крок, бо, зрештою, намірювалася не довго тягатися з виконанням доручення.

* * *

На пеньочку коло хреста сидів чоловік років сорока в формі, гидкий дільничний інспектор. Біля нього на шкіряній сумці — мужчина, теж у камуфляжі, років за тридцять, чорновусий, симпатичний.

— Що, молодичко, — звернувся мент, — прийшли за благодаттю? А благодать сьогодні не роздається. Лавочка зачинена.

Цей неприємний тип, який виглядав чмом ще до того, як розкрив рота, зовсім не спантеличив Марію Василівну, вона вміла говорити з такими мужичками. За своє недовге життя жінка вже стільки встигла наспілкуватися з хамами різних типів, що могла написати для майбутніх поколінь справжній каталог із класифікаціями.

— Добрий день, товаришу дільничний, — вона простягла руку, що неабияк здивувало мента, котрий не звик бути так із жінками, але простягнув свою пухку волохату, з розмитою наколкою руку, поздоровкався, недолуго труснувши зап'ястям. — І вас вітаю, — жінка подала руку іншому чоловікові. — Я Марія Василівна Семенко, місцева вчителька біології.

— Я Онуфрій Зеленчук, лісник, — тихо, без жодної цікавості, ніби тільки щоб було, сказав вусатий мужчина, який повільно встав із землі й сперся на стовбур дерева трохи осторонь.

— А я, ваше високе благородіє, Петро Петрович, — навіть не назвав прізвища і звання. — Як розумію, дороженька, ви, така красавица, сюди таки не за благодаттю прийшли?

Як же її виводили всі ці «дороженькі», але вона мала правило — стримуватися. Її також драгували ці самці, які роблять усім жінкам недолугі компліменти, розраховуючи отримати всіх, причому не маючи здатності задовольнити хоча б одну.

— Мені доручено написати матеріал, який би розвінчав різні окультні припущення щодо цього місця. Я маю намір поставити вам кілька питань, якщо не маєте нічого проти.

— З радістю відповім, — засміялося дебільне одоробло сержант Петьок.

— Розкажіть, чи відбувалися тут якісь дива.

Дільничний привстав. Він підійшов до дерева:

— Онуфрію, ану дай мені сокиру.

У сержанта були наміри вразити присутню тут даму. Лісник витяг з сумочки зручну легку сокирку й передав. Тоді дільничний погладив інструмент, наче жінку або добротну телицю, знову дебільно зареготав. Він підходив до дерев і бив по них сокирою. Скрізь виходили незграбні хрести, на кожному дереві. Петьок сам собі дивувався: як він до цієї ідеї не додумався раніше — що робить з людиною присутність дами!

— От завтра, якщо я не буду сторожити, сюди набіжать люди й почнуть облизувати ці дерева. Бо подумують, що Діва Марія знову з'явилася, знову наставила хрестів і вимагає тут уже не те що церкви, а цілого храмового комплексу — Києво—Печерської лаври, Ватикану, бля. Їй мало молильні в селі, куди ніхто не ходить, то вона ще забагла храму тут, у лісі!

Онуфрій при цьому ніяк не реагував на концерт від сержанта, наче все нормально. Лісник спокійно витяг з сумки скляний мундштук, уклав у нього цигарку й закурив, нібито думаючи про щось геть своє.

— А ви що скажете? — Марія звернулася до Онуфрія. — Чи бачили тут якісь дива?

Онуфрій покрутив у роті мундштук, а потім якимось відсторонено, дуже поважно сказав кілька слів, не перериваючи курива, між словами вдихаючи дим через трубку й видихаючи густі клубки:

— Я тут рідко буваю. Сьогодні випадково проходив, перевіряв, чи кормильні для оленів готові до зими.

У лісника малося щось особливе, яке робило його дуже навіть цікавим експонатом у контексті Маріїних досліджень місцевого

простору. З цими вусами, з цим мундштуком, він виглядав не як задрипаний селяк, не як мужичок—боровичок районного рівня, а як італійський актор, котрий грає в фільмах про велике кохання й солодке життя — якийсь собі Марчелло, Тоні чи Уго, а не Онуфрій!

— Та я сам усе, як вам треба, скажу, — перебив Маріїні рожеві розмисли мент. — От сиджу я тут пару днів і відганяю людей. Прийшов учора якийсь каліка, на ногу одну кульгавий. То я його пустив — подивлюся, думаю, що він робитиме, — і мент почав супроводжувати свої слова відповідними демонстраціями дій. — Інвалід упав на землю, розклав свічки навколо, почав молитися, кору цілувати. І що думаєте, він після цього пішов додому як молодець? Ні, не пішов — пошкандибав так само, як і до отримання благодаті! А от я сиджу тут уже пару днів, у мене трохи проблема, вибачте на слові, з кишкою, вона мені деколи з заднього проходу вилазить, — така деталь дуже пасувала цьому бикові. Марія Василівна вирішила, що інформації їй уже достатньо для звіту. Проте мент вів далі. — То думаєте, що Богородиця запхала мені ту кишку назад? Ні! От реально тут тиждень сиджу, коло цього святого місця, і, як ніхто не бачить, знімаю штани й до кори голу дупу прикладаю — а ніякого покращення не відчуваю, — і знову зареготав, чмо.

Марія Василівна дивилася на Онуфрія Зеленчука. Куріння цигарки з мундштука виглядало їй дуже естетично — у цих умовах: у цьому багровому лісі, біля цього огидного мента, побитих людей з інвалідністю, серед цих людей — Онуфрій зі своїм мундштуком, такий чорновусий, симпатичний, меланхолійний, загадковий, дещо навіть манірний, здався Марії Василівні вельми привабливим.

Він помітив цей погляд учительки, цей характерний і несвідомий заклик, коли вибір зроблено. Онуфрій, місцевий лісник, чоловік Анни, вчительки математики, головний об'єкт бажання жінок села, так відрізнявся від грубих і примітивних місцевих чоловіків — своїми добрими манерами, своєю зовнішністю, ще чимось особливим. І ця його дружина, нехлюйниця Анна в червоно—зеленій хустині, задрипана дурепа... Онуфрій схопив цей погляд — і Марія зі страшним соромом відвела очі, бо втямила, що він усе розуміє...

* * *

Статтю Марії не опублікували в районній газеті. Текст було написано досить добре, але редактор справедливо вважав, що ця новина може стати тільки медом для релігійних мух. Тобто інформація в районці могла накликати у Верхній Татарів ще більше паломників. Тому, як зазвичай у час Різдва чи Великодня, у газету дали кілька термінів із поясненнями в рубрику «Словник атеїста» (наприклад, «Пуритани» й «П'ятидесятники»). Так само опублікували викривальну статтю про підду суть католицької церкви, яка прикривається соціальними стандартами й відкритістю до всіх людей планети — насправді ж попросту хоче поповнити свої золотовалютні резерви (а ватиканська скарбниця, щоб ви знали, і без того друга в світі за запасами).

Але факт резонансу навколо богояви зацікавив відповідних людей з області, котрі вимагали детальну інформацію про інцидент. Вони подзвонили в райраду, а ті до голови села, а той до школи. І спантеличений директор прибіг до класу Марії Василівни, повідомивши, що звільняє її від усіх наступних уроків і поточних обов'язків. Головне — щоб та тільки написала розгорнутий детальний звіт для внутрішнього користування відповідних органів.

Марія Василівна пішла по натхнення та інформацію знову в ліс, до буків. Мента від дерев уже пару днів як забрали. Як вона здивувалася, коли вдруге на тому самому місці за тих самих обставин зустріла під хрестами лісника Онуфрія.

Він, перед тим кинувши куртку на сухе, шурхотливе й крихке, як старий папір, листя, розслаблено лежачи, дивився у верхівіття, в арабески сплєтених угорі гілок, і знову ж — курив. Його дим ішов велетенськими клубками догори, довгий час не розбиваючись і не розсіюючись у ще досить теплому як на кінець жовтня повітрі. Марія, йдучи сюди й насправді уявляючи можливу ситуацію зустрічі, готувалася, але, зрештою, таки до кінця не вирішила, як себе поводити. Марія тепер боялася, що помітно почервоніє, що викаже себе одразу, викаже себе знову й знову.

Лісник підвів голову й глянув на Марію, але так несподівано й влучно, наче вистрелив якійсь козулі просто в серце. Він нічого не

сказав, опустивши погляд на землю з багряного букового листя, а потім різко подивився знову на неї.

Чого він мовчить? Чому не вітається першим? Чому він змушує її ніяковіти, при цьому лишаючись незворушним? Треба щось робити, бо ситуація геть непевна.

— Відпочиваєте? — писклявим звучком, зовсім не так, як перед цим налаштувала голосові зв'язки, промовила вона. (Насправді можна було вигадати й набагато дебільнішу репліку — заспокоювала вона себе потім.)

— Аякже — тепла осінь, — відповів лісник, не дивлячись на Марію. І більше нічого не додав.

Стан зачарування й ніяковіння в Марії переростав у роздратування. Що цей лісник собі думає? Що це за така відповідь: «Аякже — тепла осінь»? Хто так відповідає? Чи ж насправді він провокує її? Чому лісник це робить? Чому, чому—чому, чому—чому—чому—чому...

Марія рвучко пішла до дерева, під яким листя було помітно менше, ніж навколо, й де на корі різко проступав хрест. Учителька витягла «Зеніт» і почала робити світлини. Вона вибирала ракурси, швидко металася з одного місця в інше, остерігаючись озирнутися на Онуфрія так, щоб він помітив. Але дуже хотіла озирнутися...

— То що, чудо це чи ні? — несподівано заговорив Онуфрій, коли Марія нахилилася з фотоапаратом перед буком, вигідно виставивши чудесні молоді стегна — спочатку зігнувшись нібито неспеціально, а потім зафіксувавшись уже цілком усвідомлено. Швидка зміна цієї вдалої пози була б сприйнята всім жіночим організмом як страшне непорозуміння.

Він сказав ці слова, встаючи з землі. Зашурхотіло листя, Онуфрій покрутився, струсив із себе багряні клаптики й попрямував до Марії.

— Звісно, ні, ніяке це не диво, — сказала твердо вона, щоб нібито власним скепсисом щодо всього показати незворушність власного сталевого нутра.

Марія вже розраховувала відстань, на якій їй треба бути, аби не здалося, ніби вона на щось натякає, хоча інша її частина вимагала: натякай, натякай, ану швидко натякай! То яка дистанція все ж нічого не скаже? Яка поза не скаже нічого? Який голос? Але ж насправді вона

якраз бажала, аби її поведінка дала йому натяк! Вона спеціально так спокусливо виставила стегна. ...Вона й хотіла, і не хотіла.

От хотіла й не хотіла. Жінка може хотіти й не хотіти водночас. Крапочка. Чи кома? Чи таки крапка?

— Якщо ж тут нема нічого чудесного, то чому ви знову сюди прийшли? Невже одного разу не достатньо, аби засвідчити аферу?

На що він її провокував? Для чого йому це? Голова Марії одночасно видавала стільки думок, що вони збивалися в одну купу й не дозволяли оформитися хоч одній менш—більш переконливій — наче купа ворон, яка здається хмарою, але аж ніяк не тисячею окремих птахів.

Він підійшов до дерева й сперся на сірий гладенький, аж якийсь ніби сталевий стовбур древнього кількасотлітнього бука. Марія стояла метрів за два... півтора... метр — від нього.

— Я прийшла зробити фото для звіту в область.

Вона почала засовувати «Зеніт» до сумки. Навколо стирчало, мов зуби в щелепі вепра, кілька розкиданих ментом Петьком недопалених свічок, залишених людьми, котрі повірили в чудо. Світлина могла вийти хороша.

— Сфотографуємося разом, — запропонував Онуфрій, який підійшов до неї критично близько.

— Треба, щоб руки не тряслися, — не роблячи типового зауваження за фамільярність, легко погодившись, радо співала вона. — Якщо я триматиму фотоапарат на відстані руки, вона тремтітиме.

— Тоді дайте його мені, — простягнув свою сильну жилаву руку Онуфрій.

Він став за нею — клац. Фотографія навряд чи вийшла б добра: вона могла бути або розмитою, або з порушеною композицією, або з їхніми відрізними головами. Утім це не мало значення.

Потім вона сама їхала до міста проявляти знімки, Марія відмовилася просто переслати плівку до області.

Коли він стояв за нею так незворушно, Марія в якийсь момент зосередилася на своєму серцебитті й усвідомила, наскільки воно пришвидшилося: серце стукало наче металеве важке бовкало в стінки дзвону, а вона плечима штовхала чоловіка в груди. І він точно це чув. Як і розумів, чому жінка так легко погодилася сфотографуватися, чому

не могла вибрати іншу репліку, чому вона стоїть тут збуджена, наче малолітка. Він це безліч разів відчував від інших жінок.

Марія питала себе: які можуть бути причини, щоб відмовити? Її законний чоловік, який скоро приїде й здивує всіх тим, що він є? Репутація на роботі, коли всі довідаються? Які ще причини? Бо ці здавалися надто слабким аргументом у такому багряному пейзажі, у такому сухому листі, у такій теплій осені, у такому глухому лісі. Так, вона могла чинити опір своїм бажанням, вона могла вийти з цих хащ сильнішою, переборовши себе. Але їй на плече сів якийсь страшно пізній метелик, Онуфрієві на плече ліг листок, а ще один заплутався в її акуратній зачісці, у волоссі, яке через кілька митей буде розбурханим, звільненим у шепоті листя...

* * *

Звіт для області, який похвалили, додав їй ще ваги в очах директора, котрий при кожній зустрічі з нею обов'язково вітався за ручку, чого не робив з іншими педагогинями. А коли Марія заходила в кабінет, він неодмінно вставав, наче перед начальством з райцентру, області, а може, й вищим.

Треба бути останнім стервом, аби ображати Діву Марію! Інші вчительки до Марії Василівни Семенко ставилися насторожено. Вони, звісно, мали певність, що хрест на дереві є чудом. Також, що треба бути останнім стервом, аби ображати Діву Марію. Однак ці богоугодниці вже починали боятися молоду підтридцятилітню біологиню, яка дуже скоро могла стати їхньою начальницею. Тому поважали її й товаришували з нею, завжди, коли були в радіусі десяти метрів від Марії Василівни, оголяли зуби для посмішки, а душу — для променів штучного добра.

* * *

Марія, коли таки вийшла з лісу, усе ж повернулася до розмислів і таки постановила, що могла знайти й дужчі аргументи, аби не зв'язуватися з Онуфрієм. Але сталося саме так. І не було на те ради.

А ще вона того теплого осіннього дня загубила свої трусики в листі. Проте коли збиралася, не подала вигляду, бо соромилася перед тим мало знайомим чоловіком. Надівши одну частину капронів, поправивши іншу, яку не знімала, покрутивши вузьку спідничину й блакитну кофту, які, на щастя, не зім'ялися, вона пішла без нижньої білизни, відчуваючи таке ніжне прогладжування грайливого леготу.

4. Червоне

Можна, лежачи на спині, рахувати брунатні букові листочки. Вони з частотністю один на чверть хвилини спадали з космічних обширів химерного плетива гілок. Можна вирізнити, а потім вимкнути по черзі всі звуки: шум сірого віття, летіння крихкого листя, перегуки небагатьох пташок... Усе — щоб зосередитися на слуханні джерела десь неподалік, зневодненого осінню, але не випитого крихкою землею до кінця... Можна всю уяву, усі чуття спрямувати на відволікання себе від думок про те, як буде після. Можна вигинатися, нерівномірно дихати, заплющувати очі, аби самій собі брехати, що все це не може бути твоєю дійсністю.

Коли Марія була ще малою, одна їхня сусідка на подвір'ї вирощувала малину. Стара пильно стежила за майже досягними кущами у вікно: якщо хтось тільки підходив до її ділянки, аби зірвати ледь стиглу ягоду, вона зчиняла галас. Одного дня, коли по остаточно розбиту старістю сусідку приїхала швидка, Марія першим ділом збігла вниз до забороненої території. Вона захланно напихалася ягодами в той час, коли стару жінку зносили в подвір'я санітари. Такі їй добрі були ті малини, що дитина не зупинилася навіть у момент, коли на неї кинувся злостивий погляд старої, до цього зосередженої на візерунку згину долоні санітара, який попереду неї тримав носилки. І тепер так само — Марія не змогла зупинитися.

Коли Онуфрій розстібав гудзики її алебастрової блузки, цілував у голі збуджені місця, а потім однією рукою звільнював наступну й наступну площину шкіри, щоб знову й знову поцілувати, — вона перестала відволікатися на будь—що, крім відчуттів лоскоту від кінчика язика між своїх грудей, — нижче, ще нижче, біля пупка... Холод від металевої пряжки чоловічого пояса, що доторкнулася до її коліна, спонукав жіноче тіло наповнитися ще більш гарячою кров'ю, зробитися гнучким, мов гілка такого дерева, що росте біля води. Потім він знову піднявся вгору, зняв нарешті свій грубий светр, вона допомогла Онуфрію стягти майку. Марія гладила його теплу шкіру,

бліді волохаті груди зверху вниз, наче якогось звіра, що допустив до себе, — і то означало велику честь для особи, котрій це дозволили. Маріїне тіло, яке спочатку ледь тремтіло, поступово набирало якоїсь строгої тугості, аби вкінці розправитися, ніби пружина в динамометрі, що стала прямою ниткою від приставлених гирьок. І раптом вона назад стиснулася — у вихідне становище ... у кулачок, у ледь надтріснутий бутон гвоздики, з якого стає зрозуміло, що квітка буде криваво—червоною. Марія міцно обіймала його за спину, не думаючи про те, що може поранити нігтями, подерти це грубе чоловіче тіло, яке ставало тепер зовсім беззахисним. Пальці її ніг аж хрускали, як перший лід на болітцях, вони так гостро заціплювалися, що ставали схожими на чіткі лінії кистей якихось старих церковних скульптур — з липи чи вільхи... Марія стискала губи, щоб не закричати на весь ліс, не розполохати пташок і далеких оленів, ведмедів та вепрів, лисиць і зайців, дрібних божих корівок, що насолоджувалися останніми сонячними днями. Tilia, Alnus; Cervus, Ursus, Sus, Vulpes, Lepus, Coccinella. Він здавлював її груди одночасно двома руками, як стискають сливи, коли перевіряють, чи вони стиглі, чи можна їх проковтнути цілком, аби відчутти насолоду повністю й одразу, швидко розкусити, виплюнути кісточку й залишити на язичку лише вивернуту м'якоть, не натискати на неї, дати їй самій розтікатися. А потім дико обцілював, жорстко ловив Марію за стегна, здирав капрони...

* * *

Семенко потрібно було поїхати в місто забрати з фотоательє світлини. Усі переїзди в автобусі її пригнічували, особливо повернення, коли селяни везли з міста всілякі продукти, господарські інструменти, саджанці й інше барахло. Цей гамір, затхлість, це просте життя, до якого треба бути готовим... На щастя, директор запропонував Марії поїхати разом з ним шкільним газиком. Микола Дмитрович мусив забрати звідти частину транспарантів, прапорів та іншої символіки. Все це планувалося демонструвати на параді через кілька днів — на честь Жовтневої революції 7 листопада 1917 року, дати, від згадки про яку в директора розпалювалися щоки, набуваючи

кольору настоянки на калгані, а в голови сільради боляче червоніли очі.

Вони в школі й сільраді мали багато саморобної символіки, але цього року рівень мусив бути високим, бо в село приїжджало багато районних чиновників. Опісля запланували виступ якогось модного ансамблю з області, імені котрого директор не пам'ятав, проте запевняв, що то дуже поважні люди. Не ансамбль «Смерічка» з Софією Ротару, Назарієм Яремчуком і Василем Зінкевичем, звісно ж, але й не місцева капела вчительок, як то було досі прийнято.

Марія зробила в місті фотографії: кілька з хрестом на дереві та свічками, а також одну, без копій, з Онуфрієм (та світлина вийшла на диво дуже добре, наче їх фотографували професіонали в ательє на тлі мальованого букового лісу).

* * *

Отож колона почала формуватися на дорозі біля церкви, там, де була цікава нещодавно обліплена мозаїкою автобусна зупинка.

Клопітливо розправляли й напинали величезний червоний прапор. Секретарка партійної організації бігала коло директора й щось йому пояснювала — очевидно, з дітьми було щось не так. Усі учні школи рівновіддалено розмістилися в колоні з транспарантами й прапорами. Попереду колони вишикували найвродливіших дівчат з велетенським червоним оксамитовим полотнищем із зображенням Леніна, Енгельса й Маркса. Наймолодші були одягнуті в коричневі спіднички, білі кофтинки й червоні галстуки. Старші, коло яких бігав секретар комсомольської організації, стояли у військовій формі. Дівчата — у пілотках із рубіновими зірками. Учасникам параду з порожніми руками роздали червоні прапорці.

Марія Василівна, а також інші вчителі стояли в натовпі. Марія тримала в руках оберемок пальт. Її учні, котрі змушені були стояти в цю досить холодну погоду в самих кофтинах і сорочках, скинули своїй учительці теплий одяг. Хто мав білосніжні гольфи — тим стоялося, а потім маршем ішлося трохи краще. Інші — мусили мерзнути: тільки щоб червоний галстук виділявся на білому фоні.

Колона рушила до пам'ятника Леніну, встановленому всього кілька років тому. Голова сільради пропонував зробити добротний різьблений з липи, прикрашений народними узорами бюст, проте з району прислали бетонну копію тисяч Іллічів, що світили однаково високим і ясним чолом по всьому району, області, республіці й некапіталістичному світі.

Коли колона, яка з висоти найсміливішої пташки здавалася великим червоним полотном, підійшла до сцени в самому центрі села, гості з району зачитали привітальні промови й почали вручати грамоти.

— Ти ж знаєш, що нагороджуватимуть ученицю з твого класу? — озвався голос із-за спини, голос, від якого все Маріїне тіло міцно стиснулося.

Онуфрій казав до Марії, але дивився не на неї.

— За що? Єдине, в чому мої учні проявилися, — це у відстежуванні Богородиць та розмноженні релігійної ересі, — віджартовувалася вона.

Насправді Марія вже давно прочитала статтю у районці, де зазначали, що саме її учениця заготовила найбільше в районі кілограмів лікарських трав — звіробій—липа—шипшина, усякі інші бур'яни.

Онуфрій нічого не відповідав. І коли вона озирнулася, щоб зловити поглядом свого коханця, він уже загубився в натовпі.

І справді, директор оголосив ім'я семикласниці, де Марія Василівна була класною керівничкою.

Промова за промовою, людина за людиною, і всі ці офіційні заходи мали завершуватися. Далі — виступ колективу з області, а потім — танці в клубі.

Директор одразу після параду й офіційної частини перед концертом покликав до себе Марію Василівну й попросив, щоб вона скерувала дітей, які несли прапори й транспаранти, у школу, аби вони там поскладали символіку. Саме ж начальство мало йти в сільраду, де на столах, застелених вишиваними скатерттинами, крім усього іншого, у двох величезних посудинах уже парувала оленина в сметані, а на менших тарілках сиділи вуджені тетеруки, які, здавалося, от-от побіжать по столу, розтрусивши весь чорнослив зі своїх кіптявих спин.

* * *

Діти стадом забігли в коридор і поскидали всю символіку просто під учительську. Марія не встигла оговтатися, як усі вже вибігли на подвір'я, покинувши її саму серед цих доказів слави їхньої великої країни. На одному з полотнищ хтось лишив брудний слід від подошви, і Марія кинулася його стирати. Якби тепер сюди зайшло якесь начальство з райвідділу КПРС, котре приїхало на парад, і якби керівництво промахнулося запахами, не пішовши на приготовлену дичину, то побачило б цю наругу, яка добром би точно не закінчилася.

У школі не залишилося ні душі. Учительську та інші кабінети поблизу вже зачинили. І тоді Марія зметикувала, що все це можна занести до неї в біологічний кабінет — він хоч і був далеко, зате від нього вона мала ключ.

І Марія сама потягнула всі ці палиці з червоним полотном, паперові плакати й сувої з портретами та надписами — у кабінет біології.

...Повертаючись по чергову партію символіки, вона побачила в погано освітленому коридорі постать. Підійшовши ближче, зрозуміла, що то Онуфрій. Він тримав у руках цілий оберемок прапорів:

— Ось я ще приніс, — і підняв оберемок червоних сувоїв та палиць. — Позбирав у бабок, які приховали їх і вже несли додому.

— Для чого їм прапори?

— Це такі люди, що все тягнуть до хати.

— У біології це називається хапальним рефлексом. Неси їх за мною.

Марія забрала з підлоги під учительською останнє полотнище, і вони пішли до кабінету.

Онуфрій зайшов першим і скинув прапори на велетенську червону купу. Вона зайшла другою й зачинила двері на заціпку. Зробила це, не думаючи. Клац.

Присівши на учительський стіл, вона не встигла прибрати з—за спини шматок крейди, який чомусь лежав просто на скатертині й був

готовий замастити її чорну спідницю. Онуфрій повалив її спиною на стіл, і Марії довелося в останній момент рукою відштовхнути той шматок вапняку — він глухо впав на підлогу. Полетіла червона косинка з її шиї, а також кофтина й бюстгальтер. Лісник на цей раз взагалі не цілував її, одразу стягнув Маріїну спідницю, потім на секунду відійшов, зашторив вікна і, повернувшись до неї з приспущеними штанами, перейшов до любові. Дошки підлоги не були достатньо міцно прибитими, тому критичне проштовхування стола призвело до того, що шафа із резервуарами, де в формаліні плавали мертві тваринки, на іншому боці кімнати теж ледь порипувала. А скло подзвонювало. А книжки на поличках штовхалися, ніби сперечалися через розбіжність ідей. Потім ця дискусія на поличках, у добрих традиціях розвитку мислі, перетворилося на справжню оргію. Формалін розгойдувався, мов первісні води, з яких вийшла кожна жива істота.

Усі ці традиційні для таких кабінетів таблиці з розрізами людини, із показом її опорно—рухової системи, а також внутрішніх органів, муляж кістяка, ще одна таблиця з інфузорією туфелькою, усі тварини в формаліні й цитати на стінах спостерігали, як Онуфрій втішався з Марією просто на вчительському столі. А потім, не зсаджуючи її з себе, поніс Марію просто в купу з радянською символікою.

— Стій! Зупинися! — скрикнула Марія, злізаючи з купи полотнищ, що порозкочувалися на підлозі. — Тільки не тут.

І Онуфрій відвів Марію трохи вбік — до стіни, де справа висів плакат зі словами Дарвіна, а зліва — розріз ропухи (Bufo Bufo).

5. Відмова від сповіді

Приїзд підполковника — як удар тупим предметом по зашийку. На якийсь момент, м'яко кажучи, з рівноваги вийшла половина села, а учительська — таки вся.

Одного особливо мерзенного листопадового ранку, який свідчив не так про скорий прихід зими, як про те, що життя тепер стане незручним через похолодання й помокріння, приїхав Андрій Андрійович Семенко, підполковник у відставці, законний чоловік Марії Василівни. За ці два місяці педагогині вже намітили список потенційних кандидатів на серце вчительки біології, бо не гоже якось, щоби така молода — та й самотою по світу никалася. У них справді (а саме — у завучки в столі) мався такий список — з прізвищами, які вони час від часу обговорювали. Наприклад, кандидатура агронома, який тепер працював у райцентрі, але ще, на диво, був вільним; двох трактористів — теж трудилися в іншому селі; навіть фізкультурника, котрий недавно став удівцем (і вже закінчувався термін, коли його нескорбота могла б виглядати непристойною). Але така з'ява... чого—чого, а цього вони не чекали.

Єдиною людиною (крім, звісно, самої Марії), яка могла ще давно всім розповісти правду про статус біологині, був директор. Він мав її особову справу, де в спеціальній графі зазначалося, що все ж таки «заміжня». Однак Микола Дмитрович вирішив нікому про це не казати, аби не подумали, що його цікавлять бабські статуси й бабські плітки. Його й так за спиною називали когутом (бо завідує курником).

Підполковник не приїхав тоді, ще у вересні, разом з дружиною Марією, бо налагоджував справи, допрацьовував останні місяці, щоб піти у відставку. Він виглядав значно старшим за жінку, років на двадцять, зовсім сивим, досить міцним, з пишнезними вусами, які постійно задоволено погладжував, і глибоким поглядом. Сам статус цієї особи свідчив, що її вираз очей цілком виправданий.

Про нього воліли не говорити на людях узагалі — усе—таки людина на небезпечній посаді. До таких доходить усе сказане,

причому в друкованому вигляді, із зазначенням прізвищ і часу. Підполковник нібито й виглядав веселим життєрадісним чоловіком, але при цьому мав щось у прикусі, у розрізі очей, у міміці, щось дуже недобре, непривітне, криве. Про такого також можна сказати, що це людина, яка відсахне руку і попередить про вологість своєї долоні перед тим, як поздоровкатися. Він знав, коли може принести людині некомфортність, і умів обходити такі моменти. Але він так само часто спеціально не сушив руки після туалету, аби привітатися з тими, хто заслуговував на таке ставлення.

Андрій Андрійович привіз із собою тільки змінний одяг і велетенського білого kota, доручивши його Марії Василівні, господині в домі, якій тільки що тварин не вистачало! Пухнастий не отримав ніякого імені.

Одним з перших свідчень переворотів, які приніс підполковник, була зміна розміщення стола для спільного прийняття їжі в учительській квартирі навпроти школи. Марія досі й не задумувалася, що маленький столик, затиснутий між шафами під вікном, є насправді розрахованим лише на одну особу. Дотепер незручностей вона не мала. Для того, щоб за стіл могли сісти хоча б дві персони, його довелося висовувати з тісної схованки й переносити в центр кімнати. Двічі на день, на сніданок і на вечерю (обідало подружжя окремо). А потім затягати назад у шпарину, щоб столик не заважав пересуватися по кухні.

Підполковник одразу привернув увагу всього села не так своєю персоною, як, насамперед, зеленим автом, жигулями—копійкою. ВАЗ—2101, що тільки—но зійшов з конвеєра, — саме такою для багатьох виглядала мрія. Хлопчаки вночі навмисно гуляли біля школи, щоб уважніше розглянути зелену товаришку між стіною будинку для вчителів і кущем ліщини (*Corylus avellana*) та рівненько складеною купою цегли. Зближення з Андрієм Андрійовичем, який поки не виходив на контакт, стало основною метою для директора школи та голови сільради. Вони ще давно, як тільки ознайомилися з досьє Семенко М. В., змігши отримати дуже мінімальні довідки про підполковника, зрозуміли, що мають справу зі значним чоловіком.

Директор спеціально приходив дещо раніше на роботу, аби вистежити товариша Семенка і якось ніби неспеціально невимушено познайомитися. Однак підполковник виїжджав із села вдосвіта,

а повертався додому лише на ніч. І тоді директор навмисно прийшов до школи в суботу буцімто щось перевірити, але жигулів під квартирою знову ж не спостерігалося.

Насправді їм усім тепер мало би бути не до підполковника, адже в їхній школі організовували районний семінар активістів атеїстичного виховання, де основний тягар падав на Марію Василівну.

З усього району мали з'їхатися їй подібні, щоб обмінюватися досвідом. Тобто Семенко мусила показувати досвід, а всі — дивитися. Директор ходив задоволений, як слон після лазні. Зовсім не сумніваючись в успіху, він на педраді сказав, що всі вчителі переходять у розпорядження Марії Василівни, тобто вона може користуватися послугами інших колег так, як забажає. Звісно, це було сказано напівжартома, але Марія таки вирішила трактувати слова відносно прямо. По—перше, домовилася з учителем музики, що той потренує з учнями—хористами якусь атеїстичну пісеньку. Учитель, який завідував також народним ансамблем, сказав, що має дуже талановитого хлопчика, який саме розучує одну цікаву композицію на скрипці — він як заграє, то всі ахнуть. Керівниця танцювального колективу готувала дві композиції — требушанку й гопака. Учителька мови займалася з ученицею, котра мала декламувати уривок з комедії «Сон» Тараса Шевченка, там де «бо немає / Господа на небі! / А ви в ярмі падаєте / Та якогось Раю / На тім світі благаєте? / Немає! немає!»... А ще Марія Василівна згадала, як на недавньому злеті юних борців з релігією якась школа представляла атеїстичні писанки. І вона пішла до вчительки малювання, одночасно керівнички факультативу з писанкарства, до тієї, чийого імені й по батькові не знала. Марія питала, чи не зможуть учні художниці зробити кілька тематичних яєць для виставки. Але мисткиня так перелякалася, що навіть спочатку не доперла, як можна відбредатися. Вона, щось ніби шукаючи в паперах, металася по кабінету, як риба в акваріумі, сполохана грою котячої лапи по воді. Зачинила кватирку, хоча протягу не було. Глибоко зітхала. Поправляла штори, щоб сонце не світило в очі. Витирала на дошці намальовану крейдою сферу. Усе — аби зібратися й сказати, що насправді так швидко зробити писанки вона з гуртківцями не встигне, до того ж у них закінчився парафін, і його привезуть дуже не скоро... І взагалі — її учні тепер на такій стадії навчання, коли тільки ще розробляють ескізи майбутніх писанок. Проте Марія все зрозуміла

й звернулася до мисткині з іншою пропозицією: на уроках малювання дати дітям завдання створити малюнки на тему «Бога нема». І Марія одразу ж додала ідею, що добре буде це перетворити на конкурс, а за найкращий малюнок вручати нагороди. Головне, щоб діти не намалювали щось дурне й обскурантне, тобто тотальний контроль за процесом став головною необхідністю, зважаючи на неохоту заангажованої у релігію учительки малювання.

Проте цвяховим вважався захід з обговорення малярських робіт, зокрема картини «Відмова від сповіді перед карою» Іллі Рєпіна. Там зображений піп (обернений до нас задом), котрий прийшов у камеру до революціонера, аби нав'язати тому, що революціонер — є раб. Але головний герой зі зневагою дивиться на церковника — не зломити опіумом волю людини.

Марія Василівна успішно проводила такий диспут за дорученням директора місяць тому, тож вирішила його повторити й удосконалити. Коли Микола Дмитрович проінспектував план заходів, він звернув увагу на невеличку репродукцію картини Рєпіна, якою користувалася Марія. Він забрав собі картинку на недовгий час. У той день, коли відбувався семінар, директор привіз із міста величезну копію. Як потім стало відомо, він мав давнього друга, чільного у районі художника, котрий збільшив репродукцію й навіть добряче удосконалив її. Ота дещо недбала манера, у якій художник—реаліст Ілля Рєпін виконав своє полотно, зовсім не пасувала до заходів такого рівня. Тому сучасний художник філігранно виписав провальні елементи оригіналу полотна Рєпіна.

За умов, що все пройде на відмінно (а в цьому директор не сумнівався!), він пообіцяв подарувати це полотно Марії Василівні.

* * *

Одного ранку кабінет біології виявився без відома Марії відчиненим, адже електрик у цей час робив якусь перевірку. Учителька подивилася, чи все на місці, бо недавно в школу надійшла партія дорогих препаратів. Кожна зміючка і ящірочка, пацючок і зародок курочки сиділи в формалінах. Усе нібито на своїх місцях. Тільки

в центрі класу на учительському столі біля вазочки Марія Василівна побачила обгорнутий папером і обмотаний міцною ниткою, якою зашивають взуття, невеликий клунок із надписом «для Марії». У вазочці також стирчала ледве помітна жовта травинка, ніби засохла вена.

Для Марії? Без прізвища, без по батькові, тут?

До уроку ще залишалось хвилин 15, а так рано ніхто з дітей не приходять. Марія Василівна в перший же тиждень вересня домоглася, щоб на її уроки ніхто не запізнювався, 5 хвилин до — у кімнаті всі чемно сиділи, рівно склавши на парті руку на руку. Тут вчилися такі, хто йшов пішки 8 кілометрів до школи (ну й потім же назад!), хоча зазвичай останніми приходили якраз найближчі. Марія розірвала сірий папір, але під ним був ще один шар. Під другим — третій... Вона розривала пакунок, як лис курку. Нарешті Марія добралася до останнього.

Жінка стрепенулася, ніби злочинець, який помітив того, хто розкаже все. Вона злякано розглянулася довкола, відійшла від вікна. І, помітивши, що вся відбивається в скляних резервуарах з істотами в формаліні, негайно поклала знайдене в сумочку, вийняла конспект уроку, підручник, і почала їх невротично переглядати.

Під час заняття учителька пробувала не думати про це все. Але нічого не виходило. У якийсь момент, пояснюючи терміни «систола» й «діастола», Марії здалося, що вона цієї ж миті залізе в сумочку й покаже дітям загорнуті в кілька шарів роздертого паперу свої імпортні трусики, подаровані перед приїздом сюди Андрієм, загублені в лісі з Онуфрієм.

Марії здавалося, що вона не стримається, от-от розкриє сумочку, покаже її вміст, а відтак почне кожному розказувати про всі ті рази, як вони зустрічалися з Онуфрієм — у лісі, у будиночку лісника, у stodолі з сіном для оленів, тут, у кабінеті, — на столі й у куті, де лежала купа радянської символіки... Їй здавалося, що вона в цей же момент може виказати всі свої пороки, переповісти всі свої походеньки, які приховує від чоловіка й громади.

У тому пакунку на акуратно складених удвоє трусиках охайно, мов на долоньці, лежав маленький, ніби воскований, буковий листочок кольору старої міді. Він здавався справді металевим, темно—червоно

—коричневим, твердим і неминущим, зовсім не таким, що розмокає й розтирається від вологи й бруду.

Марія, думаючи про слова, які можуть вирватися, обернулася до дошки, заткала на кілька секунд лівою, трохи замащеною крейдою, долонею свій намальований помадою рот, а відтак повернулася до теми заняття.

* * *

Посеред наступного уроку, коли Марія Василівна з учнями проходила будову кільчастих червів (Annelida), у клас постукав Онуфрій і показав жестом, щоб Марія вийшла.

— Ти здурів? Нас не мають бачити разом! — пошепки, але грізно обурювалася Марія. — Ти не знаєш цих дітей! Вони одразу щось придумують! Давай швидко йди звідси. Я вже передбачаю, який вони вимислять жарт: лісникові на нашу училку достатньо трьох хвилин.

— Після уроку піди до дерева з хрестом.

— Але ж...

— У тебе там вікно, — розвернувся і зник у кінці коридору.

Вони встигли за 30 секунд. Тому в класі смішки ще не почалися. Після уроку, коли, маючи вікно, вона зазвичай обідала, Марія швидко навідалася додому, перевзула туфлі на черевики й, щоб ніхто не бачив, пішла до лісу. Підполковник, котрий, як на зло, сьогодні втретє за останні два тижні не їхав до міста, на кухні чистив форель. Наче нічого не запідозрив, навіть не запитав, для чого їй ця зміна взуття.

Від Покрови, у яку на дереві явився хрест, пройшло півтора місяця. Ажіотаж суттєво спав, але деякі люди все одно приходили й залишали в лісі свічки — їхні поодинокі крапки здалеку здавалися весняними квітами.

Марія, розтривожена своїм непевним становищем, прийшла до дерева, але Онуфрія там не знайшла.

Був останній день осені, а сніг ще не випав. Він ще навіть не натякав на те, що скоро володітиме всіма цими лісами, селами й горами, звірами й людьми, рослинами й потоками. Час від часу тут ішли недовгі, але льодяні дощі, холод пробирав до найтонших тканин

тіла. Але потім наставали раптові теплі дні. Багряне букове листя на землі сильно перетерлося, змішалось з сірою ліською глиною, майже стало буро—підзолистим ґрунтом.

Вдалині нарешті хтось з'явився. Сюди прямували три постаті: лісник, директор школи й голова сільради. Вони йшли поважно, неспішно, по—начальниківськи, про щось голосно сперечалися.

«Що він робить? Що це ще за таке?» — думала Марія, відчуваючи, як невидима, але страшно нав'язлива мотанка з нерозуміння, розгубленості й страху проштовхується до горла.

— Добре, що ви, Маріє Василівно, уже тут. Гляньте сюди, — показав Онуфрій усьому товариству на хрест.

З вирізу текло щось схоже на олію. Воно блищало на клаптиках променів, які ще залишилися в ці дні і які для змерзлих людей мали тепер більшу, ніж раніше, значущість і приємність.

— Та це сік! Що ти нам голову морочиш?! Це звичайний сік дерева! От як є в берези — то чого букові не мати? — кричав директор, розмахуючи руками.

— Який в останній день осені сік?! Дерева тепер готуюся до своєї рідної сплячки й навпаки — позбавляються соків! Та й гляньте на інші стовбури, де дільничний повирізував хрести, — там сухо. А тепер понюхайте цю олію — вона пахне церквою.

Директор школи справді торкнувся до рідини, а потім, потерши оброслі зверху волоссям середній і вказівний пальці об великий, підніс їх до носа, відтак розчаровано сплюнув на сірий пісок землі, порожній від листя.

— Так—с, уявіть, що тут почнеться, якщо про це дізнаються в селі. Вони навалять сюди сотнями, табуни баранів, набіжать до цієї олії й почнуть нею обмашувати все, що їх морочить. Дурну голову, напевне, найперше!

— Ну то зрубаймо нарешті це сране дерево, — істерично галакав голова сільради, який стояв віддалік. — І зробиш це ти, — показав на Онуфрія.

— Ой ні, шановні! Це ви вже самі. Я бруднитися не буду.

— Але ж ти тут лісник! Тобі, блядь, за що зарплату держава платить?

Потім, згадавши, що серед них є жінка, голова сільради тихо попросив вибачення за вживання ненормативних слів.

— Мені байдуже, я цього не робитиму, — легко, майже не нервово казав Онуфрій. Він вийняв з кишені мундштук, забив у нього цигарку, витягнувши з—за вуха, і запалив її сірником з іншої кишені, а потім стрелив палким поглядом у Марію.

— Дозвольте зрубати мені, — вийшов з кущів підполковник.

Він, убраний у камуфляж, у зубах стискав «Біломорканал» і виглядав у такому пейзажі як офіцер НКВС, який висліджує в цих лісах усе ще не спійманих ворогів народу. Його з'ява, мало сказати, усіх здивувала. У Марії серце впало на пальці ступень і придавило їх, наче масивна колода.

Онуфрій, котрий теж не сподівався почути підполковника, глянув на застиглу Марію, але не знайшов відповіді на її обличчі.

Директор і голова одразу весело залопотіли, розповідаючи, як вони раді бачити такого шанованого чоловіка тут, які вони втішені, що нарешті він сам їм об'явився, бо вже й не знали, як на нього вийти. Роззнайомилися. Ледь не розцілувалися.

— Треба, щоб хтось збігав по сокиру. Бо завтра тут уже все засадять свічками. Я не боюся так званої Божої кари, то можу вам допомогти вмити руки, — промовив підполковник, але якимось без докорів і насміхань. Хоча той, хто знав манери Андрія Андрійовича, сказав би, що саме докорами й насміханнями його фраза була сповнена доверху.

— Але я впевнений, що цей хрест хтось облив саме церковною оливою, — сказав директор. — Як ви вважаєте, Маріє Василівно? Це ж може навіть бути наш сільський піп! — і зробив паузу. — Маріє Василівно, — ще раз звернувся він до неї, але вона знову не почула, бо концентрувалася геть на іншому.

Нарешті хтось іще раз озвався до Марії. Вчителька вже встигла розбитися й назад зібратися. І тоді нарешті низьким, зсуканим у чітку і міцну нитку скептичним голосом, заговорила:

— Я дивуюся, як вони не здогадалися зробити це швидше. Це все явно підло влаштовано церковниками, сумніву нема. І зроблено за аналогією до ікон, які теж нібито мироточать.

Пізніше, коли Семенко стала старою й кілька разів змінила погляди на життєві константи, її дивувало інше: чому вона не уявила, якою жахливою могла б виглядати ця ситуація для людини, котра вірить. У той момент, коли вона боялася, що підполковник усе просік

про її коханця, коли вона хотіла зачепити Онуфрія своїм цинізмом, Марія мала б дбати про сотні селян, які повірили в історію, які мали надію на те, що місце святе, що воно принесе їм щастя. А вона — давала санкції на його знищення.

— У будь—якім разі, — сказав директор, — треба нарешті зрубати це дерево до чортової матері, аби більше не приваблювати наших релігійних мошок.

— У тебе ж має бути при собі сокира, — мовив голова сільради до Онуфрія.

І лісник, не встигаючи вчасно реагувати на репліки, геть змінений на лиці після з'яви підполковника, потупив кілька секунд, а потім блискавично витягнув з рюкзака недавно нагострену, легку, але досить загрозливу сокирку.

— Я завжди ношу інструмент з собою, — сказав він, так не бажаючи подивитися на підполковника, що це помітила й Марія, і той, кого цей погляд міг стосуватися.

* * *

Усі п'ятеро вийшли з лісу на сіро—жовту передзимову галявину, обтикану зовсім уже запізними, розбитими морозом і розмоклими квітами пізньоцвіту осіннього (*Colchicum autumnale*). Голова сільради й директор, а також підполковник весело розмовляли про грибні врожаї цього року. Вони, крім того, щось типово жартували про нову секретарку голови сільради, яку недавно направили з райцентру. Ззаду пленталася мовчазна Марія, яка насправді зовсім не могла забруднити взуття, бо морозець ліквідував усі рідини. Ще далі, зовсім удалині — Онуфрій, у якого з наплічника виднілася колодка сокири.

— А чи не бажаєте ви з нами на полювання? — з надією звернувся голова сільради до Андрія Андрійовича, у котрого від цих слів аж вуса сіпнулися.

— О! Це чудова ідея. Я із задоволенням пристаю на вашу пропозицію, — радісно, зовсім як дитина, скрикнув підполковник. Від задоволення він почав погладжувати вуса.

— Так, через місяць, напередодні Нового року, якщо погода буде чистою, ідемо на оленя, — повен ентузіазму, скавчав, як щеня, директор школи.

— Ми щороку з Онуфрієм утрюх ходимо — будете четвертим, — додав кілька бризок до фонтана радості голова сільради, уже вносячи ім'я підполковника у свій детальний план цієї найбільшої розваги року.

Вони стали посеред галявинки на пологому горбочку. За ними лежав ліс, відгороджений парканом з колючим дротом — щоб худоба не втікала в хаці. Внизу виднілося село, церква і школа. На паркані телімбався шматок овечої вовни.

З неба пішов сніг — перший, ніби й пізній цього року, але календарно вчасний — в останній день осені. Він десь у лісі хоронив тіло поваленого бука. Дарма, бо дерево скоро знайдуть спеціально прислані люди, щоб розпилити його на дрова для опалення школи й сільради. За два тижні цей сніг викаже слід кожного оленя. Білий порошок тихо прикривав увесь світ попереду й позаду. Увесь світ на цій землі.

6. Рівень надоїв

Марію Василівну аж трясло від злості, коли її впорядкований стан, коли її чітко розплановану буденність зачіпали якісь несподіванки. Вона з тих, хто мусив до всього завжди бути готовим. Рівненько, як речі у комодах і сервантах найбільших педантів, Марія повинна була наперед скласти всі емоції, думки, слова для реакцій. Найбільше вона боялася в знайомих предметах знаходити несподівано інші, невластиві речі (як коли розрізаєш грушку, а там — кокон якоїсь мерзеної комахи). Її чоловік, підполковник Андрій Андрійович, любив робити такі неждані штучки. Він ніколи не попереджав її про свої плани, а вона постійно мала підлаштовуватися під несподіваність задумів свого чоловіка (як от переїхати з великого міста в задрипане село!). Підполковник завжди все вирішував сам, бо він був підполковник, у нього все на раз—два. Андрій Андрійович, живучи тепер у селі, часто кудись їхав. Коли повертався, то на запитання Марії завжди відповідав однаково: «Де я був? Скоро знатимеш». Вона всяке собі накручувала. Наприклад, звісно, що в нього є коханка. Але чи мала вона право докоряти йому за щось? Навпаки, якби її чоловік мав якусь бабу, то це б їх зрівнювало у винуватості одне перед одним: зрівнювало — отже, знімало вину, скорочувало — як однакові числа над і під дробовою рисою.

Уночі вона платила, працюючи як дружина. Удень відсутність підполковника була їй компенсацією — без страху могла зустрічатися з лісником. Хоча — як без страху: не так уже й просто це відбувалося. Бо якби хтось довідався про її походеньки, а тепер наклав той факт на явище з'яви справжнього чоловіка, то не важко здогадатися, як розв'язується задача: жінка плюс чоловік і плюс ще один чоловік дорівнює курва. А ще — якби потім це підполковнику розказали... Якщо вже бути справедливим до кінця, то варто сказати, що досі він на неї ні разу руки не звів.

Цілоденна відсутність підполковника давала Марії простір для маневру. Проте з того дня, як чоловік зрубав дерево із хрестом у лісі, з Онуфрієм тет—а—тет вона зустрілася лише один раз. Однак це було просто жахливе побачення! Онуфрій поводився як жалюгідний боягуз, як переляканий підліток. Він, знаючи про приїзд підполковника, не виявив страху, але коли побачив його у лісі, на близькій відстані, одразу змінився, став лякливим, як дика коза (*Capreolus capreolus*). ... Потім — її з коханцем ще, як на зло, випадково попала якась сільська баба. Вона, спостерігши їх разом і підслухавши розмову, показово тьхукнула й забралася геть. Ну треба ж: досі ніхто не бачив, а тут — наче доля дала ляпаса (на який вона, без сумніву, заслуговувала)! Онуфрій нібито не знав, що то за бабега; це здалося дивним як для мешканця села: як це — не ідентифікувати котрогось із громади, якщо населення становить всього близько тисячі осіб? Марія мала до нього претензії й підозри. Усе тільки починалося.

Наступного дня, коли біологиня пішла на уроки, а підполковник поїхав у місто, хтось у їхній квартирі побив вікна. Учителька, прийшовши на перерві додому і побачивши проблему, одразу побігла до столяра. За півлітру попросила його швиденько засклити шибки, і, пообіцявши ще одну пляшку, купила його мовчання. Марія була певна, що то зробила та мерзенна баба, яка їх з Онуфрієм напередодні застукала. Учителька вже готова була молитися, щоб це ніхто не доніс підполковникові, бо тоді і їй, і коханцеві — капут. Зрештою, Онуфрієві насправді не завадило б закип'ятити трохи кров, бо він поводився зовсім не як мужчина, зважаючи ще й на його донжуанівське досьє.

* * *

До Марії й підполковника в гості іноді приходила Анна. Андрій Андрійович вирішив, що то подруга Марії. Він не питав у дружини, чи це так, але призначив математичку подругою своєї жінки. Він вирішив, що його Марії необхідна колежанка. Анна ж приходила й гралася з їхнім білим пухнастим котиком, називала його своїм дружком — Дружок Мурчик.

Потім підполковник, через стосунки його дружини з подругою, уже ближче познайомився з Онуфрієм, жодного разу не поводячи себе якось дивно, не роблячи ніяких натяків. Натомість лісник виглядав якимось повним тюхтієм. Він зовсім здувся: від того палкого, схожого на італійського актора мужчини лишився лише якийсь тюхтій. Він завжди сторонився підполковника, був неговірким, придумував різні дурнуваті причини, щоб тільки не йти в гості до Андрія Андрійовича. Підполковник навпаки — ставився дуже прихильно до лісника, радів його товариству і всіляко заохочував до своєї компанії, своїх розваг, свого підполковниківського світу.

Наприклад, Андрій Андрійович мав одну досить чудернацьку пристрасть. Він звернувся до директора школи, до голови сільської ради й до лісника, щоб ті зробили ставки на той із колгоспів району, що матиме найбільші надої молока за місяць. У Верхньому Татарові колгоспу не мали (майже не було земель для сільського господарства), лиш — ліси, ліси, ліси. Отож це дещо спрощувало ситуацію: ніхто не робив ставки з патріотичних мотивів. Підполковник записував інформацію від кожного, а потім провадив якісь свої розрахунки. Онуфрій і голова сільради, наприклад, поставили по два рублі на колгосп імені Шевченка, бо прекрасно пам'ятали велетенські пасовиська в тих краях. Тоді як директор, котрий до сільського господарства стосунку не дуже мав, поставив на колгосп імені Леніна, яким завідував його давній друг, котрий був добрим газдою. У списку Андрія Андрійовича записано також інших гравців — якихось його знайомих (щойно приїхав, а знав уже купу людей!).

Потім підполковник обійшов тих же персонажів, повідомивши, що мусить бути чесним з ними. Він розказав про зухвале викрадення п'яťох корів з колгоспу імені Шевченка, а це могло б суттєво помінати результати. Отож він запропонував, якщо хтось бажає, змінити ставки. Зрештою, виграв таки сам Андрій Андрійович, котрий єдиний вірив у колгосп імені Першого Травня. Як зазначалося в районній газеті від 5 січня, місячний надій у кілограмах виглядав так: у переможця — 126 т, у другого місця (імені Шевченка) — 117,3 т, в інших — менше ніж 100.

* * *

Полювання перенесли з передноворічного часу на кінець січня, бо погода не сприяла: у Карпатах вирували хурделиці.

Одного вечора під кінець грудня Андрій Андрійович, голосно газуючи, заїхав у подвір'я й зупинився під розлогим ліщиновим кущем та акуратно складеною купою цегли. Марія, змучена після шести уроків поспіль, сиділа над зошитами. Підполковник по—генеральськи прочинив двері. Хурделило. Чоловік увійшов притрушений сніжком, рум'яний і усміхнений. Він не зачинив за собою. Тому в дім ліз немилосердний холод, який негайно перетворював тепле повітря на пару.

— Маєш на збір рівно десять хвилин. Я вже попередив Анну й Онуфрія. Ми зараз кудись поїдемо разом.

Цей армійський стиль досі не став звичним для Марії. Ці раз—два. Ці постійні раз—два... Марія відчувала себе деколи солдатом, тільки не вистачало форми, й зачіска не під нуль. Вона не могла звикнути до такого, вона не хотіла відчувати себе якоюсь річчю. Це ставлення не приносило їй ніякої радості (хоча багато жінок відчували приємні судоми через усвідомлення себе підпорядкованою комусь).

— Але мені на завтра треба перевірити контрольну, — показово не відволікаючись на чоловіка, поправивши настільну лампу, продовжила працювати Марія.

— Нічого вже не треба, — сказав байдуже він, не розуміючи її важкої ситуації: Марія насправді мусила це зробити на завтра(!). — Негайно збирайся.

Цей байдужий, холодний, як армійська алюмінієва миска, наказовий тон Марію просто вбивав, він просто виїдав її зсередини: ну якого чорта, ну чому, ну чому так? Але імітувати шовковість, найкращу китайську шовковість — її доля.

— Чи потрібно фарбувати губи й очі? Сукню треба? — покійно, але з докором пробурчала Марія, котра згадала, що завтра матиме вікно, у яке зазвичай колись зустрічалася з Онуфрієм: от тоді вона й доперевіряє ті злочасні зошити.

— Трохи можеш нарядитися, причепуритися. Однак у тебе справді десять, навіть дев'ять хвилин, — уже якось лагідніше сказав підполковник. Андрій Андрійович інколи все ж робив це пом'якшення,

аби дати Марії відчути, що він таки її любить, що вона може дозволити собі більше, ніж його колишні підопічні — рядові, ефрейтори, молодші, звичайні й старші сержанти, старшини, молодші, звичайні й старші лейтенанти, а також капітани й майори.

У той час Марія мала лише одну сукню на вихід, одну помаду, тому думати багато не довелося. Час можна витратити хіба на ліпшу зачіску, але Марія, трохи озлоблена такою своєю долею, махнула рукою й залишила все так, як є. Вони сіли в машину й поїхали крізь сніг до дому лісника, забрали Анну та Онуфрія й рушили в бік міста.

* * *

Анна була в захваті від автомобіля, підполковникової ідеї, товариства, всього цього.

Математичка, на диво, цього разу не одягла свою фірмову червоно—зелену хустину. Навіть зовсім не пахла свинями! Хоча біологині все одно здавалося, що щось з Анною не те.

І тут Марія помітила маленьку курячу пір'їнку в «подруги» на рукаві важкого в'язаного бордового светра. Усю дорогу Семенко проробляла плани, як би те сміття непомітно з Анни вискубти. Наприклад, коли їх занесе на повороті, можна вдати втрату балансу і швидко вихопити пір'їну.

Ця простачка Анна. Вона любила їздити в машинах, немов мала дитина. Коли навчалася в педучилищі сусіднього райцентру, то казала, що на вихідні навідувалася додому лише для того, щоб проїхатися в автобусі. А що вже казати про легковики!

— У них я відчуваю себе пташкою, вільною—вільною пташкою, справжньою голубкою! — казала Анна, при цьому стараючись розправити руки просто під носом Марії.

Анна виглядала такою задоволеною! Як же їй мало треба! Марія деколи ставила собі запитання: яким чином вона могла перебувати в одному просторі з цим чучелом і не блювати? Саме такі особи й зробили її цинічною, наперед до всіх настороженою, гидливою, недоброю, непривітною, підлою, нещирою.

Онуфрій сидів на передньому кріслі біля Андрія Андрійовича. Чи міг її підполковник щось підозрювати? Чи могла щось підозрювати Анна? Чи не раділа вона так через неусвідомлене відчуття, що можлива небезпека стосовно її чоловіка з боку Марії — минула? Семенко мала певність, що Анна точно нічого не підозрює, що ця її радість — не осмислена. Але — Андрій? Підполковник досі цього ніяк не виказав. Та хто його знає? Вона погано вивчила свого чоловіка. Вона навіть не мала інформації, де саме він бився під час війни, що найбільше любить їсти, як його називали в дитинстві й навіть які імена його дідусів і бабусь. Вона не могла не відчувати себе в машинному салоні зручно, при цьому ще й тримаючи в голові ту мерзенну курячу пір'їну на плетеному бордовому Анниному светрі.

— Чого ти така напружена? — нібито дбайливо спитав Андрій Андрійович. — Розслабся, твої зошити нікуди не втечуть.

— Розкажи, куди ти нас везеш?

— Не питайся, — сказала по—змовницьки Анна. — То буде для тебе великий подарунок.

Чого вона втручається? Хто просив її пхати скрізь свого нахабного курячого дзьоба?

Підполковник і далі спокійно розмовляв з лісником — здебільшого про полювання на оленя, полювання, якого вони обоє так чекали.

Марія здогадувалася: напевне, у місті вже поставили новорічну ялинку, написали «З Новим роком — 1973!». Однак чому він не каже їй про цю банальщину?.. Новорічна ялинка! Який, чорт забирай, сюрприз?! Побачити новорічну ялинку в райцентрі — просто, чорт!, мрія її життя! Ще й з Анною! Тільки цього Марія й прагнула!

Недавно якийсь справжній місцевий комуніст висловив ідею, що до сільських і міських державних ялинок на центральних площах треба приставити ентузіастів—щедрувальників. Ті мали би співати новочасні колядки про індустріальний розвиток, про панів—буржуїв — ненависних гнобителів, про світло комуністичного устрою, хвалили б колективне ведення господарства... Він навіть написав кілька текстів, опублікувавши їх у районній газеті, щоб люди мали чим опіумні пісні заміщувати:

Нова радість стала,
яка не бувала,

весь люд до праці одна думка
піснею з'єднала...

...Двірники в машині постійно працювали, бо йшов немилосердний сніг. Він закривав світ. Білий сніг закривав білий світ.

* * *

Коли компанія заїхала в місто, воно все було білим, наче в тумані, у молоці, у вапні. Місто втратило будинки, пекарню, магазини, побутокбінат, сирзавод, знаки дорожнього руху, дерева, клумби, тротуари й мешканців. Стіна снігу обмежувала обзир, робила неможливим бачення навіть власної простягнутої руки. Але це змінювало час і простір, перемінюючи їх у вимір казки.

Коли машина зупинилася, Анна вискочила з салону й, спрямувавши обличчя до неба, котре мало відрізнялося від землі, почала кружляти, імітуючи сніжинку. Час від часу її розправлені руки й радісний голос приближалися, потім віддалялися. Онуфрію було незручно за свою дружину, він опустив обличчя до землі й сплюнув, але це ніхто не помітив, бо сніг. Він, до речі, міг непомітно, наприклад, зловити Марію за сідницю, дати якийсь знак, зіграти в якусь цікаву гру, але — ні: страх і нудьга.

— Тепер ходімо додому, — сказав підполковник.

— До якого дому? Про що це він?

— А там новорічна ялинка є? — загігикала Анна.

— Скоро побачите, — не дуже задоволено відреагував підполковник, зрозумівши свій прокол.

Він також нервово стиснув кулаки й зуби, а також пальці на ногах. Але так, щоб ніхто не помітив напруження. Підполковник, до всього, забув забрати з Верхнього Татарова того клятого безіменного білого пухнастого кота, спеціально купленого для такої події. Але вже нехай, іншим разом завезе — не може все одразу бути досконалим.

Вони пройшли кілька метрів уперед, куди вів підполковник, і збагнули, що опинилися перед якимось новим, наче вийнятим з упакування, будинком із незрозумілою кількістю поверхів. Сніг дозволяв їм уявити безмежну висоту цього помешкання — якусь,

наприклад, сталінську висотку, із зіркою на якій верхньотатарівські семикласниці порівнювали Діву Марію. Четвірка піднялася сходами. У математички різко піднявся тиск, просто таки на сходовому майданчику після двох поверхів. На третьому вони зупинилися, і Андрій Андрійович, вийнявши блискучий ключ, відчинив двері квартири — нової, з легким запахом будматеріалів: нотками емалевої фарби, цементу, гіпсу, навіть зварки.

— Маріє, це ваш новий дім! — запищала Анна, незважаючи на приступ.

Вираз обличчя математички став таким, наче це їй щойно подарували нове прекрасне помешкання, навіть не просто помешкання, а якийсь палац. Натомість почуття Марії розривалися від неоднозначності, бо вона знала, що ця зміна мусить вести за собою інші: насиджені місця доведеться знову покидати, а в них було здебільшого тепло й зручно. Також вона здогадалася, що підполковник таки забув узяти білого кота, який, за традицією, мав першим увійти в квартиру й забезпечити майбутній хаті добрий побут. Проте їй вистачило витримки не гнівити чоловіка.

— Ти допрацюєш в Анніній школі до кінця року, а з січня ми житимемо тут, ти ходитимеш у міську школу, я вже про все подбав, — сказав знову ж наказово підполковник, котрий, як завжди, «вже про все подбав» і все вирішив за свою дружину.

Саме він перед осінню потурбувався про її вчительське направлення в цей район. Одразу після виходу в відставку він мав плани переселитися саме в це передгірське місто з чудовим мікрокліматом, який так добре підходив для його хворої серцево—судинної системи (що часто трапляється серед тих, хто воював і убивав). Марія вже звикла до того побуту, в якому через чоловіка прожила останні півроку. А тепер він знову її зривав, як тоді зірвав з міста, де вона прожила все попереднє життя.

І Марія, зрозумівши близькість розлуки, дурне таке, одразу глипнула на Онуфрія, який, до речі, майже ніяк не відреагував на заяву підполковника. («Але ж він уже знав про квартиру, — думала Марія, — чому ж це не зіпсувало йому настрою? Чому Онуфрій навпаки, здається, навіть радів, що позбудеться її?»)

Підполковник зловив цей погляд, наче безтурботну пташку, що сиділа собі спокійно на гілці, аж поки раптом не опинилася

у велетенській руці птахолова. Підполковник здавив губи й неоднозначно посміхнувся, він стискав пташку так, що відчув кожен удар її крихітного серденька, маленького рубінчика. Він міцно стиснув її, та не задушив:

— Але ми часто приїжджатимемо в гості, — підполковник зробив паузу, — до вас.

Квартира здавалася неймовірно величезною, просто таки царськими палатами. Найдорожче обставлена, з наймоднішими шторами, з видом на парк, без новорічної ялинки й з фабричними та виготовленими місцевими майстрами меблями, з величезною дубовою шафою. А ще — кольоровий телевізор «Рубін—401», компресійний холодильник «Юрюзань», і головне — пральна машина «В'ятка—3», диво для кожної жінки.

— Про такий дім можна тільки мріяти, — сказала банальщину Анна, соковито й протяжно ахнувши.

Виглядало, що цей будинок видався цікавішим їй, ніж його справжній власниці. Тому Марія, щоб здаватися нормальною, швидко почала зосереджуватися на показі зацікавленості своїм новим домом. Вона зайшла в спальню, у ванну, перевірила, чи є вода, чи є гаряча вода. Усе справді виглядало шикарно, як у партійного начальства, найкраще, як тільки могло бути. У квартирі були встановлені навіть комоди й полиці — з уже придбаним чехословацьким посудом, постілью, різноманітними покривалами й м'якими іграшками... А у велетенській дубовій інкрустованій та різьбленій шафі на вішаку чекала на чиєсь соковите граційне тіло прекрасна червона сукня.

— Маріє, перевдягайся й виходь до нас, — сказав Андрій Андрійович, знову ж дещо пом'якшивши свій армійський тон, ніби горілку — кубиком льоду (капіталісти так роблять). Але не виконав це на п'ятірку, погано змігши замаскувати наказ. Що ж, «4» — це «добре».

Анна нишпорила по квартирі, уважно розглядала й мацала кожну тумбочку, кожну батарею й щілину в підлозі, навіть підстрибувала до тих люстр, які не могла дістати. Вона аж застигла, коли побачила Марію в цій новій сукні:

— Тебе наче щойно з голубого екрана витягли. От справді — підійшли до телевізора, де виступала якась відома співачка, якась

Майя Кристалінська, і просто таки голими руками з—за скла витягли! Блискуча!

Крім плаття, Марія помітила в іншій шафі прекрасну песцеву шубу, а у ванні — купу різної косметики, імпортої, і — о небеса! — парфуми «Lancome». За ці речі деякі вельми нестійкі перед вітрами моди дами могли б і вбити.

А потім присутні в квартирі мали їхати в ресторан, де їх уже чекали.

Коли вже виходили, Анна, наче вона перша про це здогадалася, роздратувавши тепер не лише Онуфрія та Марію, а й Андрія, насмішливо гукнула, що підполковник, певне, забув, якщо не рахувати ялинку, ще й білого котика, Дружка Мурчика (спеціально й придбаного для процедури першого входження в новий дім).

7. Родимка

Усю дорогу Анна йойкалася, що вони в щось врідуться через погану видимість — сніг мухами налітав на вікно, збирався в рої, забивав двірники своїми відірваними крильцями й лапками. Усі решта в машині драгувалися через Анну. Андрій Андрійович віз їх насправді кілька хвилин, хоча й у пункті, куди прямували, вони побули стільки ж.

Площа, новорічна ялинка, новочасні колядки, фото на пам'ять. По п'ятдесят грамів коньяку для розігріву під дитячі співи, недалекі крики втішених людей, котрі губилися за стіною снігу.

Потім підполковник знову кудись їх повіз, теж недалеко, і знову ж Анна передбачала катастрофу. І коли компанія вийшла з машини, пройшла кілька метрів вперед, то виявила, що це ресторан, найшикарніший у місті заклад — «Карпатські легенди». Він уже теж був прикрашений до новорічних свят, сявав весь, наче казковий замок у казковій країні снігу.

У велетенській залі за одним зі столиків уже сиділи якісь чоловік з жінкою.

— А чого так мало людей, тільки ті двоє? — запитала Марія, якій трохи полегшало на душі й у якої розв'язався язик від тих п'ятдесяти грамів біля ялинки.

— Ті двоє — наші гості. Сьогодні все тут — для нас, — гордо й нахабно відповів підполковник. Погладжуючи вуса, він пришвидшив хід, аби привітатися з людьми за столиком.

То сидів перший секретар райкому партії Спиридон Григорович Обушак, якого Марія вже одного разу бачила, коли той виступав на злеті юних атеїстів. Поруч сумирно сиділа його дружина Галя. Це тоді вона — Галя, молода й беззахисна, наївна, схожа на звірятко, яке тільки навчилося їсти щось інше, крім молока. А в дев'яностих — вона стане Галиною Аркадіївною, відкриє кілька магазинів, збудує свиноферму й постачатиме льошок і кабанчиків по всьому регіоні. Потім засадить цілі плантації маком, а теплиці — коноплею,

торгуватиме наркотою у всіх нічних клубах цього й сусідніх районів. Вона також вибиватиме данину з базарних продавців, перевертатиме бабусям їхні в'язочки часнику й баночки горіхів, якщо старі не матимуть чим платити чи не хотітимуть коритися. То як маленькі котики, від яких не чекають мерзоти, бо вони неймовірно милі. Але всі мурчики виростуть і стануть жирними котярами, які лапою валитимуть великого щура, а потім гидитимуть у черевики й розбиватимуть улюблені вази.

Спиридон Григорович, деталі знайомства й дружби з яким, як і багато інших пунктів своєї біографії, підполковник не розголошував, здавався легким і дещо непристойним чоловіком, який час від часу розповідав анекдоти про комсомолок, доярок, а також комсомолок, доярок і поручика Ржевського. Від цього його Галя то червоніла, то синіла, то знову, як лілія, біліла.

Що міг їм запропонувати цей провінційний ресторан? «Карпатські легенди» насправді мали все те саме, що й будь—який інший столичний заклад. Тільки гордість місцевих підігрівала одна відмінність — великий вибір дичини. Поряд з бульйоном із яйцем і ватрушкою за 52 копійки, поряд із заливною осетриною за ледь не рубль, поряд із салатами «Вітамінний» і «Ромашка» за 1 р. 12 коп. і 1 р. 20 коп., поряд з цими типовими стравами тут можна було замовити також м'ясо оленя чи вепра — смажені (понад 2 р.). Звісно, оленину ніхто не запивав чаєм з варенням за 9 коп., навіть не кавою зі збитими вершками за 21 коп., навіть не «Кминною», «Хінною», не «Слив'янками» чи «Аличевими», не «Ювілейним», ніякими горілками, ні навіть шампанським. А — кубинським, братнім ромом — Havana Club, особливо модним.

Екзотичні напої постачалися сюди тими самими шляхами, що й інші товари, а дичина насправді бралася з досить близьких місцин. Деяке м'ясо могло навіть саме підбігти до ресторану: інколи з лісу вигулькувала то якась неуважна козуля, то заблуканий кабан. Також меню пропонувало, наприклад, ведмежі відбивні, які Андрій Андрійович і замовив. Він швидко і вправно налив усім рому. Анна одразу відмовилася, бо сказала, що не може пити напій піратів. Тоді як Марія ґрунтовно напосіла на алкоголь. Аннина примітка була такою безглуздою, що всім одночасно зробилося соромно перед офіціантом, який підбіг, щоб самому наповнити чарки.

Онуфрій мовчав, мовчав і мовчав: у машині він відповідав короткими загальними фразами, у квартирі майже ніяк не коментував ситуацію, а тут взагалі — наче його не існувало. Лісник загалом не мав схильності до безсенсового й довгого тріпання язиком (хіба якщо спілкувався зі своїми коханками, це була необхідна умова для того, щоб вполювати нову куріпочку). Одначе тут він створював враження розумово неповносправного.

— То як цього року з оленями у ваших краях? — запитав, потираючи спітнілі долоні, Спиридон Григорович. — Мені Андрій Андрійович уже повідомив, що ви — лісник, тому все на цю тему знаєте. Я бував колись на полюванні у ваших місцях, але ми тоді мало що настріляли — двох кабанів і косулю. І, аби зовсім не розчаровуватися, палили вже по лисицях і зайцях, їх там у вас точно вистачить на всіх.

— Запрошую вас до нас цього року, — несподівано голосно й показово дружньо, несподівано багато слів почав вимовляти Онуфрій. — Ми з Андрієм Андрійовичем збиралися на кінець січня. Цього року по лісах мусить бути купа різної дичини, у тому числі оленів. Я щодня бачу сліди всяких звірів. Недавно ведмедя на свіжому сніжку зауважив, уже навіть без рушниці лісом не ходжу — раптом що.

Онуфрій міг би говорити про свої ліси годинами. Він приблизно мав уявлення, скільки якої звірини в нього водиться, його звіти завжди задовольняли керівництво. У Верхньому Татарові, як уже говорилося, не було колгоспу, зате їхній знаменитий лісгосп вважався одним з найбагатших. І це підприємство вже навіть обіцяли представити до державної нагороди! На 1232 гектарах, якими Онуфрій завідував, жили десятки різноманітних видів цінної дичини, з якої цих товаришів за столом цікавили хіба олень карпатський і косуля європейська, ну ще, може, якийсь веприк.

— Колись я сам на сам з риссю зустрівся, — з азартом і блиском в очах сказав перший секретар райкому партії, дзвінко кинувши прибори на тарілку. — Вони дуже агресивні, справжні дикі кішки!

— Так. А цього року їх особливо багато. Я вже думав повідомити нагору, аби організувати якийсь масовий відстріл — весь сніг позначений їхніми слідами, наче швами на одязі.

— От цього робити точно не треба. Бо набіжить туди до вас купа «клієнтів»! Хай собі рисі живуть. Ми з ними справимося. Що ж до запланованого полювання, то я залюбки приєднаюся. А ви, Андрію Андрійовичу, що про це думаете?

Але підполковник якраз піднявся й рушив у бік кухні, тому на питання не відреагував. Коли він повернувся, за ним вийшли кілька чоловіків і одна жінка. На сцені, прикрашеній кольоровими гірляндами, біля ялинки вже виднілися виставлені інструменти. Музиканти зайняли свої місця й почали грати.

— Може, маєте якісь побажання щодо музики? — запитав підполковник, підходячи до столика.

— Аллу Пугачову! — скромно й негучно м'явкнула Галя.

— Софію Ротару! — одночасно з Галиною «аллапугачовою» голосно крикнула підхмеліла Марія.

— Сідайте, Андрію Андрійовичу, обслуговуйте гостей, а я піду сам поговорю з музикантами, — сказав Спиридон Григорович.

У цьому ресторані, де підполковник постійно обідав, коли облаштовував квартиру, часто співали вже відомі пісні всяких Анни Герман, Льва Лещенка, Мусліма Магомаєва, Едіти П'єхи, Валерія Ободзінського, «Самоцвітів»... Але він насправді ні разу не потрапляв на ці міні—концерти, тільки знав добрі характеристики на місцевих музикантів, адже все починалося ввечері, коли Андрій Андрійович зазвичай уже не обідав, а сидів з Марією за малим столиком посеред кухні у Верхньому Татарові.

Жінка в блискучій вечірній сукні з яскравим макіяжем, значно старша за Софію Ротару, але дуже на неї схожа, глибоким і темним, наче обмотаним шовковим шарфом, голосом на сцені мовила:

— Пісня для господині сьогоднішнього свята від зачарованих її красою гостей.

І заспівала Ротарине:

Я до тебе прийду, через гори і доли,
Тільки ти не розпитуй мене, не хвилюй,
Намалюй мені ніч, коли падають зорі,
Намалюй, я прошу, намалюй...
Потім пішла молдавська «Valentina».

Спиридон Григорович устав і запросив до танцю Марію, котра, уже досить п'яна, не надто впевнено стояла на ногах.

Вони двоє танцювали, а всі дивилися. Під наступну пісню «Синій платочок» Клавдії Шульженко танцював уже підполковник з Марією, а перший секретар райкому партії — з Анною. Онуфрій же сидів, ніяково поглядаючи на Галину. На наступній — «Сизокрилий птах» — знову Софії Ротару, шанувальницею якої тут була не тільки Марія Василівна, зійшлися підполковник з Анною, Спиридон Григорович зі своєю дружиною і нарешті Онуфрій з Марією, у котрої, як у пісні, шлях теж «загубився у житах», і, до речі, серце тріпотіло «наче птах», воно виривалося з грудей, а з ним так само рвалася «палкої пісні туга, як ронять вишні білий цвіт за вітром вслід».

Марія роздратовано позирала на Онуфрія, який знову не подавав ніяких знаків, хоча мав можливість — так, наче нічого між ними ніколи не було... Марія була така жінка, яка хотіла, щоб за неї боролися. Вона прораховувала: якщо підполковник збере в свою колекцію ще один аргумент, крім того погляду в квартирі й чогось непевного в лісі біля бука з хрестом, він покарає її й нашкодить Онуфрію. Але вона прагнула гостроти, вона бажала чогось нового, гарячого, великого, небезпечного. Днями їй виповнилося 30, про що того вечора не раз згадали в тостах, а життя досі не мало гостроти! Це так чудово — жінці бути народженій наприкінці року: ти наче офіційно виграєш майже цілий рік, щоб від січня до середини грудня вказувати в графі про свій вік на одну поділку менше.

...Але Онуфрій не промовив під час танцю до неї ні слова, не погладив якимось ніжно талію, не торкнувся до шиї. Навіть більше, він старався не дивитися Марії в очі. А коли вона таки зловила його погляд, Онуфрій почервонів. Він, здається, чувся дуже зле. Марія вже хотіла сказати йому якусь легку еротичну вульгарність, але пісня закінчилася. Цей Онуфрій, старший за неї на п'ять років, мав би бути досвідченішим, він мусив би догодити їй навіть попри ризик, але не робив цього.

Коли вони сіли, Марія зірвалася з—за столу й тихо сказала, що їй треба до вбиральні. Вона незграбно, бо п'яна і на каблуках, пішла надто швидким кроком у напрямку до виходу із зали. Жінки побачили, що товаришці потрібна допомога, і пішли з нею. Чоловіки залишилися за столом.

— Декому треба приготуватися до прийняття десерту, — відвернув можливу іронію з боку співбесідників Андрій Андрійович.

Перший секретар райкому партії посвітив зубами, лісник напосів на їжу, а підполковник, виждавши півхвилинну паузу, почав чоловічу розмову:

— Я згадав, про що давно хотів вас запитати! А чи немає у вас, Онуфрію Дмитровичу, брата? Справа в тім, що я вчився в Харкові разом з одним чоловіком, який в обличчі мав купу рисок, як у вас: і ніс, і такий самий погляд, і за статурою той дуже вас нагадував, може, на сантиметр—два вищий. Ми товаришуємо вже більше як місяць, а я досі не знаю вашого прізвища. Воно часом не Іванов? — спитав лісника, котрий уже нервово стукав чоботом по паркету підлоги, бажаючи, щоб цей вечір негайно закінчився.

— Та звідки в цих краях Іванови? — здивувався Спиридон Григорович, не вловивши знущального тону полковника. — Ви ж звідси, з Карпат, Онуфрію Дмитровичу?

— Так, звідси. Моє прізвище не Іванов, — сказав твердо, навіть агресивно, Онуфрій, хоча зовсім цього не бажав, навпаки прагнув максимальної невимушеності в голосі.

Після його слів запала досить коротка мовчанка, але така, яку всі зауважили, бо нібито передбачалося, що лісник назве своє прізвище. Підполковник запитально глянув на лісника.

— Я Зеленчук Онуфрій Дмитрович. Братів не маю. Походжу з Верхнього Татарова. Тут живу все свідоме життя. І родина моя звідси. Ви мене, певне, з кимось переплутали.

Підполковник посміхнувся. Він, здається, щойно поставив масну, як солідол, крапку в своїх ваганнях.

— А давайте, поки дами зайняті, позмагаємося, хто з нас більше відіжметься від землі! — гукнув підполковник і погладив вуса.

— Що за дивне бажання? Це так вас танці закрутили? — засміявся Спиридон Григорович.

— Вам же не слабо? — пробігла ця хижа лисяча усмішка по обличчю підполковника.

— Ну давай, малиш! Давай, малишня! Я вас обох накажу, — і перший секретар райкому партії почав знімати свій величезний, як намет, коричнюватий піджак.

— Але добре це робити в такому порядку: від наймолодшого до найстаршого, — сказав підполковник. — Онуфрію Дмитровичу, ви не проти дати мені, майже дідові, трохи зібратися силами?

Коли підполковник побачив, що Онуфрій, скинувши піджак, не знімає сорочку, запропонував таки її прибрати, аби було «зручніше відтискатися».

Онуфрій дещо знітився. Він не бажав цього робити. Відчувалося, що він шукає причину, аби не брати участі в цьому дійстві, чи принаймні не скидати сорочку.

— Давайте—давайте. Знімайте! — підганяв підполковник. Він уже встав з—за столу, аби допомогти Онуфрію.

Чоловік стягнув свою білосніжну сорочину, цілу годину перед цим прасовану Анною. Підполковник сам узяв це таке зручне Онуфрієве прикриття й акуратно повісив на спинку крісла. Лісник ліг на паркет і приступив до змагання.

Раз, два, три, чотири, п'ять, шість, сім...

Він працював швидко й плавно, дуже майстерно, наче цілими днями тільки тим і займався, що в себе на лісових галявинах відпрацьовував техніку.

Тренована кров рівномірно розходилася його організмом, але чомусь не приступала до обличчя, яке виглядало зовсім крейдяним. Його шкіра на грудях під густим шаром волосся була рубінова, наче обпечена, але — не обличчя.

На лівому передпліччі в Зеленчука Онуфрія Дмитровича виднілася велика примітна родимка в формі півмісяця — така родимка, за якою запам'ятовують. Яка сниться іншим. Яка з'являється, коли заплющують очі. Яку в документах називають «особая примета». Саме її й прагнув побачити підполковник, аби мати вже стовідсоткову певність, аби тріумфально, наче з чаші, зробленої з черепа ворога, випити наступну порцію трунку до дна.

* * *

Жінки всі одночасно зайшли й застали цю кумедну олімпіаду.

Незворушний, але ледь спітнілий Спиридон Григорович, котрий останнім приступив до виконання нормативу відтискання від підлоги, попри своє добраче кавуняче пузо й не зовсім юний вік, доробляв сотий раз, залишивши тих двох позаду.

— Хлопчики розважаються, — сказала Марія, яка, зробивши в умивальнику туалету композицію з решток ведмежого м'яса й елітних напоїв, зовсім таки віджила й навіть порум'яніла.

Марія, ця звичайна, найбільш звичайна на світі жінка, і не підозрювала, що в той момент, коли вона блювала в туалеті кубинським ромом і ведмежими відбивними, коли на кухні кипіла робота з приготування десертів для гостей, у цій прикрашеній до свят залі, під музику Софії Ротару, відбулося найважливіше підтвердження давнього знайомства двох людей, яке визначило її майбутнє, забравши з її життя всю пристрась. Ту жагу, яку доля виділяє жінці на один вік. Якою доля її спочатку обдарувала, а потім у неї нахабно украла... Навіть не доля, а історія. Історія країни й світу. Історія, яка диригує тими вітрами, що збивають з ніг.

8. Лóви

Природним ворогом оленів (*Cervus elaphus*) є вовки (*Canis lupus*).

Існує багато підвидів оленя благородного. Вони живуть у Прибалтиці, Скандинавії, США, Кашмірі, Тибеті, Карпатах... У дорослих самців на рогах не менше 5 відростків, маса — понад 300 кілограмів, висота — півтора метра, довжина — за 2,5 м. Їдять чорниці, брусниці, калину, гриби, листя й кору дуба, липи, бука...

...Полювання все переносилося й переносилося. Підполковник, очікуючи на цю подію, де його не цікавили ні кабани, ні зайці, ні лиси, ні навіть ведмеді, лише олені, благородні олені, усе торочив Марії про свою майбутню жертву, трофей із трофеїв. Він переказував слова Онуфрія, котрий авторитетно заявляв, що улюблена їжа оленів — букові горішки. У Верхньому Татарові цією деревиною всіяні всі горби, тому тепер узимку багато оленів привабляться їхніми місцинами.

...Підполковник постійно напрошувався до лісника в гості, він причепився до нього, вдавав найкращого друга. Звісно, Онуфрій казав, що не матиме часу через справи в лісі, але ця відмовка й перетворилася на найбільшу проблему: Андрій Андрійович вирішив допомагати лісникові. Тепер вони оглядали разом нори лисиць і годівниці для оленів, вираховували кубла рисей... Підполковник міг приїхати до Верхнього Татарова посеред тижня, коли Марія сиділа на роботі, але на вихідні він бажав навідуватися неодмінно з дружиною, попри те, що Марія завжди відмовлялася. Вона не тільки не мала бажання сидіти з Анною й обмінюватися педагогічним досвідом, Марія не хотіла бачити Онуфрія, боягузливість якого її страшно дратувала. Підполковник повертався в неділю ввечері й привозив пиріжки, які робила Анна (вона домішувала в тісто букові горішки). Математичка збирала їх ще восени. Олені ж видобували плоди з—під снігу, де маленькі горішки були у волохатих коробочках, таких само бурих, як листя. Біологиня гидувала їсти будь—що, приготовлене Анною.

Марія, попри майже цілковиту відсутність натяків, крім надуманих нею, передчувала в поведінці підполковника якийсь страшний знак. Він поки не показав їй своїх обрисів, як ведмідь у близьких хащах, що досі створював лише загрозливий шум. Підполковник після зустрічей з Онуфрієм, після гулянь лісами й полями, потоками й вершинами Верхнього Татарова повертався додому сповнений ентузіазму, дуже багато жартував, аж занадто. Марія щось передчувала, щось жахливе, вона почала гризти собі нігті, чого до цього ніколи не робила, вона тепер сама практикувала антисанітарію, за яку била учнів по руках. Андрій Андрійович, помітивши ці червоні кров'яні пасочки під покусаною кутикулою, намагався її заспокоїти. Він мотивував ці переживання зміною школи, казав, що лише перший період на новій роботі важкий, а потім — усе піде як по маслу.

Підполковник постійно чувся збудженим. Андрій Андрійович тяг Марію в ліжку, причому не тільки після прогулянок у Верхньому Татарові, а взагалі — безперестанку. Він просто таки не давав їй спокою, наче хотів компенсувати ті два з половиною місяці, у які вони жили окремо. А ще — чоловік завжди вимагав їсти, півгодини після ситної вечері він знов шукав у каструлях поживку, тарахкотів покритками, пересовував сковорідки, гупав дверима холодильника. Одразу майже після кожної статевої близькості він не хотів лишатися з нею полежати, а, навіть не одягаючись, ішов на кухню, вкривав собі хліб товстим шаром масла, клав на нього дві ризькі шпротини, скибку лимона й захланно їв. Підполковник усе менше морочив голову надоями корів у районних колгоспах і все частіше торочив про полювання, яке скоро мало настати. Він казав, що вполює найбільшого оленя в цих лісах. Підполковник описував, яким виглядатиме звір, як відблискуватиме оливою його шкіра, скільки відростків буде на рогах...

— Знаєш, — признавався він Марії, — щойно я заплющую очі, мені зразу починають ввижатися олені — менші, більші, по одному, по троє, у різних пейзажах. Я хотів би неодмінно зробити собі фотографію з благородним оленем, якого ми вполюємо. Мені вже бачиться ця фотографія, яку зробить Микола Дмитрович на «Зеніт»: я стою з рушницею, під ногами лежить підстрелений, але ніби живий, величезний звір, голова якого зависає над землею, бо крилаті роги її

підвішують. У тварини розплющені чорні очі, з рота тече кров, яка виглядатиме просто чорною плямою на картинці, й усе це на фоні засніжених буків.

Марія наступного ж дня одразу, як прибігла в школу, залетіла в свій кабінет, розкрила шафку, яка замикалася на ключ, і вийняла звідти записник. Вона так хаотично це робила, так гупала дверцятами шафи, що ледь не перевернула прозору посудину із якимось звірятком у формаліні — *Pelophylax lessonae*, *Cricetus cricetus*, *Sciurus vulgaris*... Так, фотографія її й Онуфрія з того часу, коли вона робила той звіт про богоявлення, лежала між сторінок записника. Андрій Андрійович насправді нічого не бачив і ні на що не натякав. Хух... Але вона знала, що він щось знає.

Під час кожного руху в спальні, коли він тепер навалювався на неї, кожен десяток поскрипувань ліжка, після кожної зміни положення тіл — чоловік дивився на її реакцію, чи задоволена вона і в якій мірі, перевіряв, чи сильно жінка спітніла й наскільки мокра внизу, хотів знати, чи кращий він від того іншого. Андрій постійно себе оцінював, цей законний чоловік, який підозрював, що в жінки міг бути ще хтось, постійно думав про власну майстерність. Його доконувала сама думка, що він може виявитися не кращим за іншого. Марія це відчувала, тому кричала в ліжку трохи голосніше, ніж колись, але не надто сильно, щоб не переграти, звивалася, як гадюка на сковороді, вигукувала всякі звуки, що позначали бажання й насолоду.

Марія також рахувала дні, скільки вона не бачилася з Онуфрієм. Наївна, молода, з вірою, що життя може бути хоч трішки цікавішим, що існує щось поза межами роботи й квартири, щось інше, відмінне від життя інших — від життя всіх, усіх.

— А хіба тепер дозволено полювати на оленів? — питалася вона в підполковника на початку лютого, коли він знову розносився про одне й теж. — Ти ж казав, що 31 грудня закривається сезон?

Вона бачила в майбутній події якусь страшну небезпеку для найближчих їй людей. Марія вірила, що якимось чином усього ще можливо уникнути, що доля забезпечить їй таку радість. Вона кілька ночей підряд бачила страшний сон, де шалено біжить лісом олень, на якому — людина, уся в білому; звір мчить так швидко, що не можна роздивитися обличчя тієї постаті, навіть визначити її стать; і раптом цей олень вибігає з лісу на край скелі, він не встигає зупинитися —

і летить в урвище; остання картинка — обличчя людини, дуже старої жінки.

— Таким людям, як ми, до будь—чого треба мати тільки бажання, головне — щоб хотіли ми самі, — відповідав підполковник на запитання про заборону мисливських практик у несезон. — А дозволи — справа третя.

* * *

І от настав той день.

«Той день» нічим не примітний, це звичайний собі день — ні сильно холодний, ні надто теплий, без падіння метеоритів, парадів планет, з'яв комет і затемнень коханого всім істотам на землі й на небі Сонця. Марія разом з дружинами лісника, голови сільради, директора школи й першого секретаря сиділа вдома в директора. Вони тринділи, грали в карти, займалися тим, чим займається «бабйо» — як висловився б кожен з мисливців, «справжній мужик», у котрого тепер особливо загострилися відчуття переваг і чеснот власної статі.

Загалом для жінки в селі неприпустимо сидіти без діла, вона неодмінно мала мити якесь вікно, пришивати якісь латки до якихось штанів, гаптувати там якусь дурню, ткати гобелени на тему подвигів свого чоловіка, відбирати в пивниці гнилі яблука від здорових, луштити квасолю, змушувати дітей робити домашнє завдання... Навіть у неділю у всіх були свині, кури, корови, вівці, яких треба нагодувати, останніх двох ще й подоїти. Анна, якій чоловік постійно приносив дичину, все одно тримала купу худоби, цілу стайню свиней, через яких завжди смерділа, — щоб люди не казали зайвого, щоб нікому навіть на думку не спало, що її життя не сповнене важкої щоденної праці.

У школі організували міні—зоопарк, де тримали двох диких кізочок. Вони жили там у клітках господарського приміщення. Для них топили взимку буржуйку. Завгосп, який за ними доглядав, захворів, а директор, збираючись на полювання, забув передоручити це завдання комусь іншому. Тому попросив свою дружину, щоб увечері дала звірам сіна. І жінка тепер змушена була одягати свою важку дублянку й лізти

в заметену снігом школу, аби нагодувати мешканок цього масштабного живого куточка.

І поки вона йшла до тварин, інші жінки розкладали наготовлену купу всіляких наїдків. Андрій Андрійович також привіз їм цілий ящик «Советського шампанського» (технологія виробництва якого принесла винахідникові Сталінську премію 1942 року!). Жінки чекали на чоловіків з полювання, випивали, дивилися телевизор. Марія любила кіно: у тому світі сценаристи подають сюжет так, наче в житті героїв немає ніяких інших проблем і обов'язків, крім тих, що підпорядковуються лінії фільму. Герої поводяться так, наче їм щодня не треба ходити на роботу, варити їсти, прибирати вдома, йти в туалет, з кимось чи без когось спати — наче весь цей прихований світ розв'язується поза людиною, аби вона в той час вирішувала свої якісь інші, вищі справи.

Марія зауважила, що це теперішнє їхнє чекання зовсім не таке, як могло би поставати перед жінками років хоча б сто тому. Точніше кажучи, колись на полювання ходили не для розваги, а щоб вижити. Коли чоловік мав зброю й ставав сам на сам зі звіром, дружина навряд чи могла спокійно чекати вдома, навряд чи попивала якийсь там древній мед. Вона розуміла, що годувальник може не повернутися, що його загибель призведе до смерті її й дітей. Тепер же жінки до цього ставляться легко — наче чоловіки в кабак пішли. Та й то — в корчмі може зав'язатися бійка, путани можуть пристати! А на полюванні — нічого не станеться.

Під стіл закотилася чергова пляшка з—під ігристого вина.

...Будинки стояли при дорозі, тому швидка допомога й міліція, які одна за одною проїхали повз, були чутними навіть з далеких пригірків, покритих тугими лісами.

* * *

- Убили! — забігла до хати дружина директора.
- Кого убили?!
- Застрелили! — кричала вона.
- Кого?! Ну кого?!

Жінка не могла сказати, її душила слина від надмірного бігу. Проте точно мався на увазі чоловік котроїсь із присутніх у кімнаті. Жінки були під хмелем, вони добряче нарізалися, але ці слова їх одразу сконцентрували. Тут Марія мала би перейматися найсильніше, бо вірогідність, що помер хтось їй важливий, була вдвічі більша, ніж в інших.

Жінки вибігли надвір. Там ішов густий сніг, який почався недавно і ще не встиг загородити дорогу швидкій і міліції. Нікого на вулиці не побачиш — ні людей, ні хат, ні дерев: сніг. Десь удаліні гуділи машини, але тільки такі, які приїжджають на ті місця, де пролилася кров людини.

Кого вбили? Як?

Хто тут щойно став вдовою?

Жінки трясли за плечі вісницю, котра в нестямі не могла вимовити ім'я.

Але зі стіни снігу вийшов голова сільської ради, який, власне, викликав швидку й міліцію. Його дружина одразу кинулася обіймати свого живого, але білого, мов сніг і смерть, чоловіка: тепер її викреслили зі списку претенденток на звання вдови.

І тоді голова сільради підійшов до Марії.

* * *

...Вона сиділа на порозі будинку, дивлячись у нікуди. На неї падав липкий сніг, повільно танучи на блідому обличчі, під яким надто мляво текла кров. За кілька метрів від будинку по дорозі проїхала швидка допомога, зовсім без сирен, наче пасажирський автобус. За кілька хвилин — загула: очевидно, водій зрозумів, що через сніг їх можуть не помітити. Міліціонери ще не повернулися, вони працювали на місці вбивства.

Снігу намело достатньо, щоб зупинити цей автомобіль та інші транспортні засоби десь на півдорозі до міста. Сніг міг зупинити цілий світ. Однак Марії було байдуже.

Її поки що ніхто не чіпав: вирішили, що жінці краще так посидіти на холодку. Та коли сніг пішов ще немилосердніше, довелося завести

вдову в приміщення.

Коли галасливий ментовський бобік зупинився біля будинку голови сільської ради, Марія вже лежала на дивані. Їй дали велику дозу заспокійливого.

— Втік ваш лісник. Тепер це точно не кваліфікуватиметься як нещасний випадок, — заявив молоденький мент з ріденькими вусами.

Він весь час струшував зі свого одягу сніг, але це не давало ніякого позитивного результату.

* * *

...І навіть коли вона стогнала в ліжку під підполковником, то деколи уявляла Онуфрія, а з Онуфрієм часами ледь не викрикувала ім'я підполковника...

Чому Онуфрій, котрий втік після того, як застрелив Андрія, ніби вовка, так досі й не дав їй якусь звістку? Він знав, де вона живе, він міг хоч би якогось листа їй написати, зателефонувати? Так не поведуть себе навіть найбільші боягузи, бо людьми рухають почуття, вони налаштовують людей проти них самих, проти матерії, проти інстинкту самозбереження. То що за людина така — цей Онуфрій?

Він же вбив заради неї, вбив з вогнепальної зброї! Це сталося не в бійці, не в стані нестями — Онуфрій холодно прицілився й вистрелив конкурентові в серце. Але чого він сподівався? Чому він утік? Хіба не розумніше — спланувати це як нещасний випадок?

Він же вбив заради неї?

Чи ні?

* * *

Онуфрія так і не знайшли. Чоловік знав ці ліси, як свої п'ять пальців, йому записали в трудову книжку, що він — володар цих лісів і гір, звірів і рослин, вод і повітря. Він міг вижити в будь-яких умовах: знайти найгидкіші рештки й перетворити їх у їжу, влаштувати

безпечний нічліг хоч біля вовчих місць, розшукати скрізь воду, навіть якщо навколо лише скелі, у нього ж була така професія: лісник, сторож і розпорядник лісу.

Міліціонери вистежували Онуфрія, вони одразу після вбивства викликали величезне підкріплення й у страшному снігопаді кілька днів прочісували довколишні ліси, аж під румунський кордон. Вони навіть одного співробітника втратили — той загубився й замерз у горах: через кілька днів лижники побачили на снігу його труп. На кордоні з Румунією прочесали кожну шпаринку. Потім вони сподівалися, що втікач піде на контакт з власною дружиною Анною, власною дочкою Світланою. Однак уже більше ніж сорок років — німота.

II

ЧЕРВОНА РУЧКА

9. Лялечки, наложниці драконів

Марія Василівна, світло освітянського життя, вогонь чересел педагогіки. Гріх знань, які треба передати молодому поколінню, душа виховання достойних членів суспільства. Ма—рі—я Ва—си—лів—на: язик здійснює шлях у сім кроків у різні боки по ротовій порожнині, по яснах, щоках, піднебінню, щоб на сьомому штовхнутися об зуби й відсунути щелепу. Ма. Рі. Я. Ва. Си. Лів. На.

Однак тут одразу треба уточнювати: Марія Василівна — Семенко, саме так. Адже лише в цьому маленькому, як дулька ліліпута, місті, яке обходилося п'ятьма загальноосвітніми школами, один навчальний заклад мав чотири Марії Василівни, у двох працювало по дві М.В. і в решті — ще по одній. Тобто одинадцять Марій Василівних на невеличкий населений пункт! А уявити, скільки їх в області? У країні?

Тенденція, марка, знак, прапор! Кажеш «маріявасилівна» — розумієш «учителька», кажеш «учителька» — розумієш «маріявасилівна». Це сполучення придатне навіть для діагнозів: маріявасилівна кори головного мозку, гострий депресивний марієвасилівніоз, маріявасилівна підшлункової залози, розсіяна маріявасилівнія...

Майже кожна школа мала свою таку.

Марія — одне з найпоширеніших жіночих імен у світі. Чоловіків у нас часто називають Василями. Традиційне ім'я Марія (Анна—Ганна чи інше, поширене в суспільстві, що прив'язане до традицій) часто дають Василі (або Івани—Петри), котрі хочуть, щоб їхні діти виховували наступних дітей у так само, як це робили вони, у тому самому — правильному — напрямі.

Марія Василівна — це лінія правди, лінія традиції й лінія істини. Марія Василівна — це лінія життя на лівій долоні педагогіки.

Батько Марії, Василь, чий батько, на жаль, не був Василем, ім'я дочці дав, довго не роздумуючи, не радячись з родичами, друзями, сусідами. Він зайшов у загс і сказав: «Марія». Скільки вистачило фантазії — назвати на честь мами Марії, чию матір теж так само звали.

Він навіть не запитав у дружини. Просто доклав дочку до списку жінок своєї родини, наче ще одну таку саму квітку до букета. І хоча батько не надто цікавився вихованням дочки, він усе ж бодай в імені вирішив не промахнутися.

І це визначило долю людини. Наче магніт, притягло першокласницю Марічку до бажання все на світі знати, старшокласницю Машу до прагнення працювати з дітьми, випускницю школи Марію до вступу в педінститут. І Марія Василівна, маючи вже понад п'ятдесятилітній стаж (сім років на батьківщині, пів — у Верхньому Татарові й більше ніж сорок тут), стала живим символом освіти цього міста й району. А) вона мала теку з грамотами завтовшки 2,7 см, Б) її запрошували в різноманітні комісії всіх рівнів, В) вона їздила перевіряти олімпіадні роботи в область, Г) М.В. виступала з вітальним словом на зустрічах випускників, Ґ) при її з'яві всі замовкали — наче перед міністром освіти! Честь і слава, приклад для наслідування, Марія Василівна стала вчителем—методистом тоді, коли декотрі її однолітки ще тлумилися на другій категорії, її називали найпевнішим кандидатом на звання заслуженого вчителя України. Вона першою впроваджувала «інтерактивні технології» на уроках, десятки фотографій її вихованців — переможців обласних олімпіад прикрашали шкільну дошку пошани, і навіть два призери всеукраїнських, чії світлини формату А4, на відміну від інших, менших, А5, височіли над стендом — наче букви Ш і Б на таблиці для перевірки зору в кабінеті офтальмолога. Бо М. В. — це Ш і Б. Вона віддавала себе всю педагогіці, «поклала найдорожче — життя — на хрест освіти» (так написали в некролозі, оперативно перехопленому завучкою Надією Петрівною Проскурнею, вінценосною).

Освіта — дракон, який вимагав щоразу нову жертву. У нього було багато братів, які теж вичікували тих нещасних, котрі колись сліпо залізли в їхню пастку, а тепер борсалися або смиренно чекали, щоб їх забрали назавжди. Дракон мав особливо пікантні потреби. Замість молодих вродливих, як розквітла гвоздика, цнотливих дівчаток — щоразу вимагав старих страшних бабег. За такими не плакало все місто, громада не висвячувала таких у богині перед тим, як передати драконові. Ці діви час від часу поступали до драконової печери просто під час навчального року (і їм неминуче завучки шукали заміну), вони,

як казали молоді несмішліві члени педколективу, «виходили з учительської вперед ногами й у білих капцях».

І якщо довкола щось мінялося, якщо десь текли ґрунтові й небесні води історії, якщо десь налипав сніг чи болото історії на людські ноги, змінюючи ритм руху, то не поінакшала хіба ця віковічна фігура: людина, котра працює до кінця своїх днів, і дракон над нею, який замилує очі, викрадає час і терпляче очікує.

Система освіти тероризувала учнів, вона час від часу налітала, спалювала їхню волю і їхню радість. Вона викрадала дітей на більше ніж десятиріччя. І учень гарував дужче, ніж середньостатистичний працівник заводу — понад 8 годин: якщо час семи уроків по сорок п'ять хвилин додати до теж враховуваних перерв (приблизно по 15 хвилин), то виходить майже 7 годин робочого часу з понеділка до п'ятниці. Але треба ще доплюсувати час на виконання домашніх завдань, особливо коли учні готувалися до уроку біології. Тоді виходить понаднормовий робочий день, годин 9–10. Це більше, ніж для кравчині—мотористки на фабриці, ніж для збиральника огірків у теплицях, ніж для токаря в цеху, ніж для лікаря, ніж для дорослих у Кодексі законів про працю.

Дракон спостерігав за своїми майбутніми нареченими ще з того часу, як вони мало чим відрізнялися від старшокласниць. Ще тоді, коли з лялечок виборсувалися метелики. З того часу, як вони навмисно вдягалися за найновішою модою, аби вигідно виділятися на тлі старшокласниць, які були змушені ходити неодмінно однаково, в однаково ненависній формі, з бантами. Дракон також спостерігав за своїми спраглими квіточками, коли в них відбувалося згасання дітородної функції, через що вони мстили молодим статеводозрілим дівчатам, виловлюючи їх по темних лавочках в обіймах статеводозрілих хлопців. Дракон радісно, у передчутті свята, наче Дід Мороз на рекламі, посміхався, коли його майбутні бранки фарбували своє волосся в біленький колір з легким фіолетовим відтінком, коли частина бабусь вже виглядала не як сухі гвоздики, а як кульбабки, що розвіюються від легкого подуву. І тоді дракон починав являтися під їхніми вікнами, спостерігати за ними, котрі скоро мали стати наложницями у печерах — величезних, як стопки всіх зошитів усіх учнів за всі роки. І старенькі вчительки уві сні захоплювалися від цього його вогняного дихання. Воно здавалося найніжнішим леготом, що

колись, п'ятдесят п'ять чи більше років тому піднімав їхні легкі спіднички. Він непомітно підходив під вікна їхніх класів, притулявся щокою до скла, кривлявся, наче дитина. Згодом шепотів різні непристойності — на межі між тим, щоб його таке приємне еротичне бруднослів'я почули тільки його кохані, і між тим, щоб ці слова стали чутними всім учням у класі, постатям на іконах та портретах.

А потім ці квіти, ці вирощені для драконів діви, виходили зі своїх кабінетів, своїх осель, після чого відбувався розрив зі світом. Вони прибували до підземелля... І вилазив звідти дракон, щоб затягти їх у середину печери, нарешті назвати своїми наложницями, а потім злягатися з ними весь час. Увесь час до кінця світу. Протягом восьми академічних годин щодня. Крім вихідних і державних свят. А також крім часу канікул.

Хтось називав усе допечерне життя «громадським обов'язком». Хтось іменував це «високим покликанням». Хтось нарікав це прагненням до «гордого звання людини з великої літери». Усе виявлялося на практиці значно простішим — банальним викраденням.

* * *

За прокол з вінком, за цю ганебну срамоту, за цей цирк на дроті Марія Василівна вирішила поставити завучці Надії Петрівні 3 бали з 12 (за новою системою оцінювання), тобто визначити її рівень як незадовільний. Найзручніше уявити цю ситуацію як диктант. Оцінку Марія Василівна вирахувала так, як це пропонувалося в новій програмі. Вона визначила грубі помилки.

- 1) Надія Петрівна, досвідчена педагогиня, повірила учневі.
- 2) Надія Петрівна повірила пройдисвіту Копчуку!
- 3) Повірила пройдисвіту Копчуку, котрий уже не раз дурих, як малоліток, не тільки інших учительок, а й саму завучку!
- 4) Спочатку не зателефонувала на квартиру до Марії Василівни й не уточнила інформацію в того, хто міг сидіти коло тіла.
- 5) Не подзвонила до сусідів Марії Василівни, чий телефон мала.
- 6) Не подзвонила до сина покійниці (з ним Марія Василівна насправді ворогувала й довгий час не спілкувалася, але син точно

мусив би знати про смерть матері — люди ж, а не гієни!).

7 / 8) Купила вінок зі штучних лілій, які біологиня терпіти не могла (це зараховується як дві помилки, бо на вінку висіли дві чорні стрічки).

9) Коли проколалася, Надія Петрівна швидко побігла, хоча мала піти повільно, не привертаючи уваги. Зрештою, вінок мусила кудись непомітно викинути, аби не виглядати дурепою.

10) Взагалі: чому вона не послала замість себе якусь молоду учительку? Це ж уже на похорон треба йти всім важливим людям. А віднести вінок і про все дізнатися могла би й будь—яка неоперена.

Крім цього, Марія Василівна знайшла ще одну негрубу помилку: до хати «небіжчиці» Надія Петрівна пішла в огидній зеленій кофті, схожа на жабу в своїй болотяній накидці, розшитій парчею (зрештою, завучка ніколи не мала смаку). Отже, 10 грубих і одна негруба. Для «4» можна мати 9–10 грубих помилок, для «3» — 11. Якщо це стосувалося кількості огріхів, то Марія Василівна завжди заокруглювала за законами математики — до більшого числа. Проте коли це ставало питанням виставлення самого балу конкретному учневі, то із 0,5 завжди виходило 0, а не 1. Тому Надія Петрівна отримала не «4», а «3» з «12» можливих, «незадовільний» рівень. У наказі мініосвіти від 13.04.2011 р. «Про затвердження Критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти» зазначено, що особа з такими досягненнями «відтворює незначну частину навчального матеріалу; з допомогою вчителя виконує елементарні завдання, потребує детального кількаразового їх пояснення».

* * *

Усі—усі — малі й старі — хочуть одного чудового разу розкрити потайну шухлядку, де заховані скарби й таємниці. Усі уважно приглядаються до старих меблів, до закавулків старих будинків. З підозрою замовкають, коли знаходять порожнини в стінах, коли відчувають підозрілий рип підлоги. Серця зупиняються, коли в дуплах намацують коробочки.

Велика квартира неподалік міського центру, прекрасно умебльована, розкішна й затишна, розміщувалася в засорокалітньому будинку. Але таємниця все одно змогла пролізти крізь уже остаточно твердий цемент, крізь іще не висохле до кінця, навіть за сорок років, дерево меблів, що тріщало ночами, ще й досі звільняючись від останньої смоли.

Коли Марія знайшла в шафі хованку, вона сіла на килим поблизу й почала підозрювати, що висновки, які вона нібито вже зробила щодо власного життя, не витримували ніякої критики.

Та злочасна шафа, те дерев'яне одоробло, той дубовий монстр... вона тут стояла завжди, не привертаючи до себе ніякої уваги, вона вичікувала, аби одного дня загуркотіти. Те чудовисько мовчки спостерігало за жінкою, мов маніяк, дивилося у спину, легенько дихало на неї, невідчутно перебираючи їй волосся. Чудовисько робило свою справу — ховало щось. Те «щось» одного разу мусило випасти в широкий світ цієї кімнати, розростися до чогось більшого за квартиру на третьому поверсі, за частину світику, відведеного лише одній людині. Колись Марія Василівна не дуже могла пояснити мотивацію саме такого вмеблювання помешкання своїм чоловіком. Він купу всього замовляв у народних майстрів — дуже дорого й не завжди виправдано з погляду моди. У той час, коли елегантними вважалися легкі прості геометричні форми, у їхньому сучасному домі стояли добротні масивні вицяцькувані шафища, столища, кріслища. Хіба що, як виняток, найбільш улюблений нею зручний диван—ліжка Київської меблевої фабрики імені Боженка, румунський сервант і тахта, а також стіл і шість легких крісел Меблевого комбінату тресту «Прикарпаття». У всьому іншому — піт, а може, і де-не—де кров місцевих ремісників. Ці меблі вона тримала до останнього, аж поки крісла не поробилися геть ганебними. Це змусило Марію Василівну їх по одному винести за гаражі й поскладати рівненько під сміттєвими контейнерами. Диван натомість їй вдалося вберегти (принаймні його кістяк). У місті недавно з'явилися майстри, які ремонтували старі радянські моделі, обшиваючи їх тканиною, під яку клали поролон, і на—гора видавали сучасні модні дивани.

На видному місці, але завжди якась непомітна, стояла вже згадана різьблена інкрустована шафа. Покійний Андрій Андрійович, колишній господар цього дому, пишався, що в них у квартирі є такий самий

предмет меблів, як у Йосипа Віссаріоновича Сталіна — той був підполковнику прикладом для наслідування. (Чоловік навіть запустив такі вуса, як у вождя, проте курити люльку не привчився — надавав перевагу цигаркам «Біломорканал». На пачці виробники зобразили карту із розташуванням цього інженерного чуда, що об'єднало Біле й Балтійське моря — свідчення величі народу та його лідера, розвінчання культу якого для товариша Семенка виглядало крайнім блюзнірством.)

Колись місцеві майстри, щоб догодити вождю, продемонстрували свої вміння, створивши унікальну шафу. Вони склали її з мореного дуба, прикрасили унікальною різьбою, техніка якої розроблена тут ще в ХІХ столітті, інкрустували бісером і мосяжними вставками. Той ексклюзивний подарунок передали в Москву—столицю. І тут обізнані люди кажуть, що Йосип Віссаріонович, котрий знався на таких речах, своєрідно відгукнувся на результат праці, сказавши: «Очень хороший шкаф, слишком хороший». Він дав розпорядження передати ту цяцьку в музей. Натомість підполковник Андрій Андрійович Семенко знайшов через кілька років одного з живих майстрів і за страшні гроші замовив собі копію того досягнення народної творчості, але при цьому попросивши доробити ще одну невеличку частинку.

Цього фатального дня Марія вирішила перевірити, чи міль не поїла її песцеву шубу, куплену на Тисменицькій хутровій фабриці, подаровану підполковником ще дуже давно, коли вони тільки входили у квартиру. Вона випадково відчула, що на споді шафи, у яку вона мала нещастя зазирнути, є подвійне дно.

Тук—тук, хто в цій хатці живе? Тук—тук, тук—тук, тук—тук, тук—тук—тук, тук...

Настав час скелетів, що випадають із шаф. Той, хто їх знаходить, намагається зменшити гуркіт. Проте сухі кістки падають на землю, зчиняючи такий гуркіт, як каміння, що котиться з гори: воно піднімає на ноги всіх звірів і людей, розриваючи повітря своєю недоречністю.

Марія Василівна ножиком підважила дощечку, заплющила очі, розплющила — і побачила скарби...

Що відчували першовідкривачі, торкаючись до стін викопних міст, до кістяків колись живих богів, до найпрекрасніших оздоб; що відчував Колумб? Що відчували й ті, хто знаходив масові захоронення невинно вбитих людей; що відчували копачі Бабиного Яру? А ще —

що відчував працівник служби спасіння, побачивши поблизу розбитого літака чорну скриньку?

У сховку лежали різні речі:

- 1) кілька записників з цифрами, іменами, місцями;
- 2) п'ять золотих обручок;
- 3) величезний хрест із золота з самоцвітами;
- 4) декілька маленьких хрестиків;
- 5) дюжина золотих зубів різної форми — від різців до кутніх;
- 6) срібна брошка у вигляді водяної бабки з двома червоними камінцями на місці очей;
- 7) золотий годинник.

Записники мали дати відповіді, зуби різної форми й обручки давали тривожні передчуття. А ще хрести, годинник, брошка...

Без сумніву, ті речі мали стосунок лише до її покійного чоловіка, підполковника. Почерк у зошитах цілком це підтверджував. Він привіз це з війни? Це золото переможених? Це німецькі речі? Золото берлінських міщан? Андрій Андрійович ніколи не говорив, як травив нацистів. Та його кілька орденів, які колись висіли на кітелі в цій же шафі, а тепер змішалися з тілом і цвинтарною землею, підтверджували, що таки травив. Одна шафа: уверху — зрине, внизу — приховане, уверху — слава, внизу — її привид.

Якщо Андрій Андрійович Семенко і був мародером, то хто тоді не був?! Може, він навіть і гвалтував тих псиць, із яких повилазили нацисти! А хто цього не робив? Хто витримував ці нелюдські спокуси? Генерали присилали цілі запломбовані поїзди з Німеччини в СРСР — мейсенський фарфор, сецесійні картини, найтонші прикраси, столове срібло! Прості солдати везли за пазухами персні, зняті з нацистських хвойд, золоті ланцюжки, якими вони перед тим душили тих курвів, ну й венеричні хвороби... І — нічого. Усі домовилися, уся країна й весь світ безмовно зголосилися про це мовчати (втрата зору перед нікчемними вчинками переможців — у правилах етикету). То чому перейматися такими дрібницями їй — простій жінці?

Чи це все — не з війни?

Найцінніше серед знайденого — це, звісно, зошити, записи. Вони могли багато чого пояснити, але також — воскресити, але також — знищити. У тих записниках рясніли ряди прізвищ, якісь цифри... Насправді ніяких зв'язних речень, якісь коди й окремі слова, таблиці,

скорочення типу м, кг, км, чол. Імена, прізвища, які їй нічим не відлунювали... крім одного — такого голосного, що закладає вуха, що душить горло.

Один запис, один мізерний фрагментик, кілька слів, акуратно записаних червоним олівцем на потріпаному папері. Вона прочитала той шматок зошита, безкінечну кількість разів. Вона шукала інших додаткових свідчень у тих записах, але не знаходила. Рядки, які треба запам'ятати, які не можна, неможливо забути:

«3 жовтня 1955 р.: чоловік з родимкою в формі місяця на лівому передпліччі, ім'я невідоме; Гафія Русинюк, його дружина».

Цей суто інформаційний запис, найперше, щось промовляє до того, котрий відає, хто така «його дружина Гафія Русинюк». Але Марія вперше зустрічала це ім'я. Невже таке взагалі існує — Гафія? Проте вона точно знала про «чоловіка з родимкою в формі місяця на лівому передпліччі», вона вгадувала свого коханця. ...Слова про якусь зустріч, що сталася за сімнадцять років до їхнього з Онуфрієм знайомства! Що це за абсурд?

У всіх записах не знайшлося ніяких ниточок. Тож єдиним виходом могли б стати пошуки інформації про Гафію Русинюк — «дружину». (Яку ще дружину?! Онуфрієва справжня жінка називалася Анною! Що це ще за одна — Гафія?)

...Але — чорт забери! — чому серед цих хрестів і золотих зубів, вінчальних обручок, цього мотлоху її чоловіка — згадка про Онуфрія, коханця. Чому 3 жовтня 1955 року, коли вона ще й близько не познайомилася ні з цим фігурантом, ні зі своїм законним чоловіком? Чому тоді, коли її підполковник Андрій Андрійович ще не мав поняття про ці місця, де мешкав лісник, коли їй, зрештою, було лише тринадцять років, а Онуфрію — вісімнадцять?! Чому почерк підполковника?

Нудне й розмірене життя Марії Василівни могло б скасуватися новими пошуками й новими свідченнями про неї саму. Може, Анна, законна дружина Онуфрія, розкаже, хто така Гафія Русинюк. Тільки Анна — бо хто ще?

...Коли лише одна людина, в адекватності якої ти сумніваєшся, може прояснити важливий сюжет — світ окремої особи здається таким крихким, ніби після першого морозу на озері крига, по якій намірився пробігти олень.

* * *

Анна, законна Онуфрієва дружина, жила сама. Так само сама, як і Марія. Сама—сама. Марія мала сина і внука, з якими не перетиналася. Аннина дочка і внучка жили за кордоном. Старим самотнім людям варто групуватися. Одначе Марія Василівна від Анни потребувала лише інформації, дружнє спілкування вона відновлювати не збиралася. Аннина дочка перевезла маму з Верхнього Татарова до міста в нову самотню квартиру. Хоч те помешкання було неподалік Марії Василівни, жінки ні разу ніде не перетнулися. Ні в магазині, ні в церкві, ні на виборчій дільниці.

Самотність Анни навіювала Марії розмисли про її власну не таку вже й печальну, але трохи загрозливу самотність. Марія не спілкувалася з власним сином. Вона втратила зв'язок із невісткою та онуком. Колись у неї жили коти, що періодично помирали, передаючи наступнику в спадок ту саму рису — відсутність клички, останній відійшов у вічність років десять тому. Після смерті кота вона не заводила нового, адже тривалість життя в цих тварин не більше п'ятнадцяти років. Жінка вираховувала, що смерть нового може її застати в такому віці, коли цю подію переносити вже вкрай важко, коли в таких подіях бачать дуже прозорий і неприємний натяк.

Марія Василівна інколи малювала таку картину світлого майбутнього, коли під недавно купленим холодильником німецької фірми «Bosch» у неї спатиме собака, вірний друг, теж, можливо, німецького походження.

Але, добре подумавши, Марія Василівна вирішила, що не готова до таких різких рухів, тому домовилась із сусідами, що позичатиме їхню вівчарку Пальму й один раз на день, зранку чи увечері, вигулюватиме. Такий тип оренди, звісно, збоку виглядав дещо дивним, але не аж так, щоб сусіди зверталися в психушку. Вони радше жаліли стару Марію Василівну, яка, до всього, платила їм гроші за кожен раз, коли брала в користування тварину.

Так і цього разу: Марія натиснула на кнопку дзвінка — і сусідка вийшла з—за дверей разом із собакою в наморднику. Хазяйка передала

шнурок, і Пальма потягла Марію Василівну. Вони подалися звичним маршрутом — через парк до річки. Але до цього, ще біля виходу з під'їзду, Марія зняла намордник і заховала його в сумку, щоб знову начепити після прогулянки, коли вже передаватиме собаку в інші руки. Молода Пальма була життєрадісною і грайливою, Марія Василівна пробачала їй це. Псина так звикла до супутниці, котра завжди мала для неї якісь заборонені ласощі, що любила ту навіть більше, ніж своїх господарів. А ті завжди наголошували, щоб Марія Василівна, не дай Боже, нічим їхню Пальму не годувала (собака нібито дотримувався спеціальної дієти). Однак Марія Василівна про себе сміялася з цих правил, завжди носила у схованому в сумочці пластиковому контейнері щось смачненьке або по дорозі навідувалася в магазин. На вхідних дверях висіло оголошення про заборону заходити всередину з тваринами, але Марії Василівні, після кількох безрезультатних скандалів, уже навіть не робили зауваження за те, що вона навідується до крамниці з собакою.

Пальма, ця дурнувата псина (*Canis familiaris*), часом підбігала до якогось лайна, до мертвих кротів (*Talpa europaea*) і голубів (*Columba livia*), до залишків харчів і починала нюхати чи їсти. Марія Василівна відтягувала її і йшла далі. Вони ніколи не зупинялися, просто дуже швидко проходили подвір'я їхньої багатоповерхівки, захарашене автівками, повз магазини прямували в парк. Інколи зранку зупинялися біля вантажівки, на якій просто з кузова продавали курятину — філе, печінку, гомілки, супові набори, пупи, стегна. Марія Василівна брала собі щось, часто для Пальми купувала дві курячі лапки, які згодовувала просто біля машини на тротуарі. Дві лапки — не надто багато, аби довго чекати, поки собака з'їсть, і не надто мало, щоб втратити псячу прихильність.

Господарі Пальми — Світлана (працівниця міського музею Української Повстанської Армії), Вітя (продавець—перепродавець різних дрібниць — батарейок, скотчу, викруток, отрути від мишей, домашнього вина — на базарах усіх довколишніх райцентрів), а також їхній син—семикласник Іванко (який, голосно потираючи руки, здавав у користування цю собаку). Пальма, коли була цуциком, приносила тільки радість, але згодом уже висіла каменем на шиї, бо потребувала, щоб зранку й увечері на неї витрачали час. Після дивакуватої вигадки Марії Василівни сусідам доводилося вигулювати пса не двічі, а лише

раз на день. До того ж ті кілька гривень, які Марія Василівна завжди платила за користування твариною, особливо тішили малого Іванка. Ці кошти виглядали такими дивними й незручними для прийняття, дорослим було ніяково їх брати собі, а дитині — нормально.

І от коли Пальма побігла до якоїсь дохлої істотки, а замислена Марія не встигла собаку вчасно зупинити, їй довелося видирати з зубів пса голову копченої скумбрії... Але псина відбігла на безпечну відстань і зробила свою справу...

* * *

...Наприкінці 90—х її внесли в список комісії, котра інспектувала умови життя дітей у довколишніх селах. Так сталося, що Марію Семенко послали якраз до будинку Анни Зеленчук у Верхньому Татарові. Вона не бачила математичку багато років, але її запах могла б відрізнити від тисячі.

Дім зовні виглядав звичайним, хоча деякі шибки хтось забив фанерою й бляхою, що свідчило про відсутність тут доброго господаря. Біля будинку не росло ні однієї культурної квіточки, лише бур'яни й паршивенькі самосійні мальви (*Lavatera arborea*), що свідчило про відсутність тут доброї господині. Марія Василівна зайшла всередину і вже роззявила рот, щоб сказати «Добрий день». Та її зупинив досить неприємний запах, що змусив заткнути рукою ніздрі й уста. У хаті літали цілі рої наглих м'ясних мух (*Calliphoridae*). Вони впліталися в цей інтер'єр дуже органічно, наче інакше й бути не могло, наче цей дім без огидної комашні просто осиротіє. На стіні в масивній рамі висів портрет якоїсь жінки. Якщо ближче придивитися, то там виднівся підпис: «Софія Ковалевська» і ще нижче «1850–1891». Ну звісно, відома математичка, яка походила з Російської імперії, стала іконою для всіх учительок, які викладали точні науки. На столі брало на себе погляд бляшане пуделко цегляного кольору в білий горошок — із цукром. Поряд — розірвана пачка солі державного підприємства «Артемсіль». Біля бакалії у якійсь наче в'язкій калюжі із сечі сиділа дитинка двох—трьох років. Вона щось бубоніла — бу-бу—бу, бу-бу—

бу — зовсім не зважаючи ні на мокроту під собою, ні на гостю, котра, мало сказати, вразилася таким натюрмортом.

Анна зовсім не давала собі ради. Де ж вона тепер? Марія обережно, витягнутими руками, щоб не замаститися, зняла зі стола дитинку незрозумілої статі, вдягнуену лише в довгу потріпану діряву маечку початково білосніжного, але тепер бомжацько—сірого кольору. Потім відклала на край стола цукор і сіль. Кінчиками пальців узяла брудну шмату, що лежала на стільчику й цілком могла виявитися, наприклад, наволочкою. Марія й витерла нею дитину, потім калюжу, а також досить великі кристалики цукру й солі, які не розтанули.

В іншій кімнаті хтось заметушився, заскрипіла стара підлога, страшно брудна:

— Ой, ви вже тут! А мені говорили, ніби позавтра прийдете! То я й не підготувалася ні до яких комісій і начальств. Оце вже налагодилася поприбирати в хатчині, у цім свинюшнику, — а потім зітхнула й ледь сплакнула. — Так мені самій тяжко...

У дверях з'явилася п'янька, як корова, що нажерлася браги, Анна. Вона не одразу впізнала Марію, бо «комісія» їй виглядала якимось збірним персонажем, не людиною, а ходячою антропоморфною інституцією — постаттю із записником і шкіряною сумкою, а також ротом, набитим купою зауважень і погроз, ротом, який можна заткати тільки валютою.

Анна ще якийсь час повибачалася за безлад, кілька разів слізно пожалілася на свою ситуацію. Розказала історію власного життя, сповненого євангельських страждань. Потім почала ритися в документах, мацати в кишенях гроші для хабара. Зрештою, таки розгледіла давню знайому, і, наче бачила її одразу, промовила, але вже на «ти»:

— Вибачай, що досі тебе не частую. Це як у тій пісні... — і тут вона на півслові зупинилася, бо таки повважала, що вартувало би не дуже показувати своє, хай і, як їй здавалося, досить легке, алкогольне сп'яніння. — Зараз я буду тебе пригощати, бо ти рідкісна в нас гостя.

Ця ідея викликала в Марії Василівни паніку. Чим пригощати? Тут усе таке брудне! Як уникнути проявів гостинності цієї мерзеної жінки? Анна розчинила масивні дверцята шафи, де лежали банки з написами назв різноманітних круп. Серед них, як Спаська вежа в Кремлі, вигулькував графин.

— То самогоночка. Люта й запашна. Аж масна — така красна! Я сама гнала — з афинового й сливового повидла. Сливки з отих дерев, — показала у вікно на запущений сад. — Я, по—правді, спиртне не вживаю, хіба коли хтось приходить у гості.

Ну—ну... Дочка Анни — Світлана, яка, як уже згадувалося, виїхала в Італію на заробітки, дитину, маленьку Квітку, лишила на бабусю. Її чоловік, котрий походив з тих місць, де Чорнобиль, мав слабке здоров'я й помер, коли дочці ще не було рочки. Дитина тепер залізла під стіл і з кимось там говорила. У неї вже завелися уявні друзі, а це означало, що вік її дещо більший, ніж Марії подумалося.

Насправді біологині вже траплялося відвідувати колись цей будинок, ще в той час, як усе було добре. Марія, працюючи тут, одного дня відчула печіння в литці, яка страшно почервоніла. І вчительки в школі порадили їй прийти до Анниної мами, яка колись жила в цім будинку (вже покійниця). Стара уміла «палити ружю». Того дня жінка поклала на Маріїну ногу червону ганчірку, а на цю шматину дев'ять клубочків з якоїсь шерсті. Зморщена, як яблуко по зимі, страшна, мов яга, стара підпалила ті мотанки, при цьому пробубонівши якесь закляття. Вона використовувала імена старих і нових, язичницьких і християнських божеств, вона проганяла якісь інші імена...

Марія дивилась у вікно тієї хати, згадувала Аннину маму, яка хороша тут господарка колись стояла, яка чистота, який садок, акуратний городик, паркан без дірок, запах зілля в хаті...

Вона як член комісії тоді нічого не зробила, не донесла про бруд і алкоголь, про сечу, мух, недбальство Анни, про жахливий стан, у якому зростало маля, мала Квітка, з якою Марія вже скоро зустрінеться... Зрештою, Світлана, мама дитини, повернулася через якийсь час, і вони всі переселилися в місто, аж поки дочка Анни й Онуфрія не поїхала знову на заробітки. Квітка виїде в Італію до Світлани пізніше, Анна ж лишиться в квартирі сама. Будинок у Верхньому Татарові наразі, мабуть, пустував, бо кому треба та стара халупа, кого цікавлять старі халупи? Хіба що ті, які розміщені у вигідних місцях — тоді будівлю можна зруйнувати й розчистити місце для нового гарного будинку.

...І тепер, коли собака Пальма їла лайно, що знайшла, ту зморену життям скумбрію, Марія, не згадавши латинської назви риби, пригадала цю історію. Вона вдома нагадає ще кілька, які прокручували

її життя назад, повертали її до нового перегляду нібито вирішених завдань. За них вона вже встигла поставити собі найвищі бали, але тепер отримані результати були під великим сумнівом. Перевірка могла оприяти найнесподіваніші ракурси поставання Марії Василівни на тлі життя.

10. Психічний стан педколективу

Самка Біолога — так називали Марію Василівну її вихованці. Але це не найгірший варіант у списку учнівських мерзенних назвиськ. Інших учительок, добру частину педколективу — іменували просто старими торбами чи коровами... Заповітними коридорами школи шастала також Лосиха, Каліка, Блоха, Мразь, Карета. Дехто мав по кілька прізвиськ. Багато вчительок, чуючи свою кличку, поводитися так, наче їх це не стосується, хоча прекрасно все знали. Вони вдавали, що вперше чують. А коли їм хтось доносив — щиро дивувалися, самі вірили власному здивуванню. Бо хіба можливо на них, таких заслужених, котрі стільки цим дітям зробили, казати таку гидоту? Марію Василівну як біолога мусило б тішити, що побутувало так багато зооморфних назвиськ. Це свідчило про отримані від неї добрі знання. Отже, Самка Біолога залишала свій слід у цих маленьких чорнуватих душах — як собаки чи кішки або безконтрольні діти залишають свої сліди на свіжому цементі.

Самка Біолога поверталася в свої угіддя. Коли Марія Василівна прийшла до школи після вінкового інциденту, в учительській усі вдавали, що нічого не трапалося. Гидко рябіли ті самі стіни, білили ті самі фіранки на вікнах, той самий запах хлорки літав повсюди. І вчительки ходили й сиділи ті самі. У тих самих позах під тими самими стендами — «Розклад уроків», «Правила поведінки школяра», «Державний Гімн», «Молитва за Батьківщину»... На столах безсенсово лежали примірники районного спеціалізованого бюлетеня «Освіта сьогодні». Висіла вішалка, відбивало дзеркало, прикрашала композиція зі штучних квітів, стежила ікона...

Це місце, цей колектив, абсолютно жіночий (якщо не враховувати фізкультурника; навіть трудове навчання не вів чоловік), завжди виглядали Марії Василівні трохи патологічними. Особливо це видно, якщо порівнювати, наприклад, з колективами редакцій газет, ріелторських фірм, перукарень, борделів. У той час, як своє психічне

здоров'я Марія Василівна оцінювала у 12 балів, у більшості педколективу вона спостерігала серйозні відхилення.

Щойно вона прийшла, як тут — перевірка. Однак не традиційна, не через завершення навчального року й виставлення оцінок. Інспекцію мав проводити не відділ освіти, не міністерство, ніхто з галузі.

Насправді цьому трусу передував скандал. І тому з лікарні, на вимогу району, після уроків прийшов психіатр, котрий мусив зробити висновок про психічне здоров'я кожного члена педколективу. Учительки страшенно переживали. Звісно, вони обурювалися, бо, по—перше, сама процедура є досить ганебною. Як це — їх?! Заслужених, інтелігенцію, старших дам... Проте значно більше їх турбувало інше: а що як! А що як у них знайдуть відхилення? Вони переживали так, як на курсах з підвищення кваліфікації перед іспитами, які треба скласти на комп'ютері.

Усе їхнє ество творило спротив новому — новому, яке спочатку порівнювало старечий розум із консервами, а потім зухвало писало їхні імена на тих бляшанках, де закінчувався термін придатності. З ними перед курсами довго займалися, водили до лаборантки Сніжани, яка правдами й неправдами навчала, де вмикати комп'ютер, як створювати док—документ... Проте вони все одно нічого не тримали в голові, щось їм заважало, щось виштовхувало цю інформацію. Злі язики розповідають, що коли одній вчительці для корегування відкрили набраний текст, вона взяла олівець—коректор і на екрані позамальовувала помилки фарбою, а на висохлих місцях написала чорною ручкою правильні варіанти. Навіть ті, хто опанував комп'ютер, не могли за ним працювати більше ніж сорок п'ять хвилин, жаліючись на страшний біль в очах, спині, ногах, душі. Сама техніка значно частіше самохіть виходила з ладу в присутності таких людей. Техніка наче забувала, хто вона така. Ці особи ніби заморожували, розмагнічували її, перемінювали рух електрики в дротах, перерізали хвилі вай—фаю, згущували рідкі кристали. Принтери несподівано заховували папір, колонки самовільно підкручували звук, дискети стиралися, диски застрягали в дисководах, флешки згорали...

* * *

Під кабінетом фізики напруга ставала такою густою, що якби тут пройшов хтось сторонній, якийсь представник батьківського комітету чи електрик, точно б знепритомнів — просто впав би посеред коридору на лінолеум, як підстрілена качка в комиші. А педколектив згадував, чому, власне, прийшла ця ганьба й ці проблеми.

Було так. Учителька зарубіжної літератури, вірна внучка Хайяма, дочка Тургенєва й Жорж Санд, племінниця Кафки, наречена Байрона, шістдесятирічна Ксеня Володимирівна Забашта, перечитавшись, як казали потім, якихось дивних книжок і передивившись чудних фільмів, одного дня зайшла до класу й сказала: відсьогодні всі уроки із зарубіжки будуть проходити на свіжому повітрі. Вона відвела дітей на спортмайданчик, повісила хлопців і дівчат на турніки й змусила їх звідти по черзі розповідати напам'ять вірш «П'яний корабель» Артюра Рембо, який вони мали вивчити як домашнє завдання. Пані Забашта пообіцяла, що тепер вони вивчатимуть вірші тільки про вічне кохання, кохання, яке — над. І потім додала, що всі учні відсьогодні в неї на уроках намагатимуться «зловити момент», бо людина — їжа для черви, як «падло» в Бодлера. І ще: якщо діти не «ловитимуть момент», отримають двійки. Наступного уроку вона вилізла на стіл. Заявила, що їй так зручніше дивитися на всіх під іншим кутом зору. А це необхідна умова для того, щоб «ловити момент». Діти почали гудіти, реготати, бити по партах лінійками, кидатися шортами й кедами (наступним уроком ішла фізкультура, тому вони принесли спортформу до школи), тобто поводитися звично як для таких ситуацій. Ксеня Володимирівна, височіючи над класом, сказала, що тепер вона задовольнила свою потребу бачити світ по—іншому. Але коли учні теж, звісно, задля підвищення балу, попросили «зловити момент» через ставання на парту, вона заборонила. Забашта боялася, що зчиниться ще більший шум, прийде завучка чи директор і втрутяться в її нову педагогічну методику. Вони все перепсують своїми радянськими нафталіновими підходами. Потім Ксеня Володимирівна наказала називати себе «Мій капітане!». ...Але завучка все одно зайшла. Коли один учень прочитав поезію «Фуга смерті» Пауля Целяна, вчителька, стоячи на столі, усіх запевняла, що це взагалі не вірш, бо він не має ні рими, ні суті, ні краси.

— Ні рими. Ні суті. Ні краси, — саме так сказала вона.

Ксеня Володимирівна наказала учням сміливо виривати зі своїх хрестоматій сторінку з «білим молоком світання, яке ми все п'ємо й п'ємо».

— Але ж нам треба буде здавати підручники в бібліотеку укінці року, — промимрила одна ботанка. — Такі книжки ніхто не прийме.

Проте Ксеня Володимирівна на це зовсім не зважала. Вона поважно прорекла, як месія:

— Позбавляйте світ цієї невинності, безсенсовості, огидності! Рвіть «Фугу смерті»! Рвіть її! Чорне молоко світання! Нехай воно проллється на ваші... — і обірвала фразу, бо не придумала гарних слів.

Добре, що не всі встигли вирвати сторінку. Добре, що не всі принесли на урок підручник, тож не мали чого нищити. Добре, що ті, хто вирвав сторінки, не викинули їх. І після того, як розлючена шумом завучка забігла в клас і припинила безлад, Ксеня Володимирівна, зібравши порізно підручники й сторінки, усе ж змогла повклеювати Целяна назад в історію літератури ХХ століття.

Надії Петрівні Проскурні не вдалося приховати цей випадок від чужих. Про все дізналося районо й «ужило заходів», хоч як завучка й не працювала в напрямі мінімізації пліток. Батьки учнів побажали, щоб Ксеня Володимирівна, їхня капітанка, пройшла примусове психічне обстеження. Заодно вони добилися, щоб перевірили й інших педагогів, які теж неодноразово поводитися не надто адекватно. Ксеню Володимирівну інспектували окремо від інших вчителів, з багатьма додатковими процедурами, з тестами й примочками, з примочками й дротиками. Проте вона виявилася здоровою, як і, зрештою, всі інші вчителі. Психіатр у кабінеті фізики нікого нічого навіть не запитував, просто всіх по черзі попросив підписатися в якимсь зошиті. Дарма Марія Василівна так гордо й твердо йшла в цей кабінет, наче її там чимось нагороджуватимуть. Надія Павлівна Проскурня, зупинивши впевнену ходу Марії Василівни просто серед дверей, втиснулася в прохід і зайшла до психіатра таки першою, вручивши йому конверт з даниною. А потім, як напередодні на вінок, зібрала з кожної вчительки гроші й обстежила всіх сама, усіх успішно.

І, звісно ж, Ксеня Володимирівна Забашта, внучка Хайяма й наречена Байрона, вигнанкою в педколективі не стала. Тут не казали

в очі те, що думають, — вони називали це вихованістю. За спиною ж обговорювали кожного, балакали тільки про мерзенне, порочне й ганебне, тому Ксені Володимирівні з її хибами не вдалося надмірно виділитися серед інших. Як не дивно, такий тип стосунків усіх зрівнював, а тому й запобігав утискам «інакших».

Що ж до завучки, котра зі своїм вінком дуже провинилася й заслуговувала покарання, то Марія Василівна, на диво для себе й для всіх, вирішила помилувати колегу. І коли Надія Петрівна одного разу таки склала текст вибачення, добре відрепетирувала його перед дзеркалом і підійшла до Марії Василівни, щоб висловити, — біологиня сказала колезі, аби та більше цим не турбувалася, а поставила за її здоров'я свічку в каплиці.

* * *

Вчительки любили ходити в каплички й церкви так само, як на манікюр чи в перукарню. Це покращувало їхній імідж, підвищувало їхню духовність — а рівень духовності був головним критерієм для педагога. Бог же — авторитет, а з авторитетами треба дружити. На території школи стояла каплиця, і це не могло не тішити.

Зі свого вікна, де було видно молильню, директор почав помічати тенденції: до каплички ходили учні певних класів (наприклад, на першій перерві — семикласники, на другій — учні десятого класу). Згодом він, проглянувши розклад уроків у всіх класах, зауважив, що все це робиться перед уроком англійської. Діти молилися перед тим, як піти до завучки, яка викладала English. Надія Петрівна мала десь третє—четверте місце в школі за ступенем невідповідності слів справжнім намірам, але перше за строгістю.

Одного разу Марія Василівна зайшла взяти в завучки, подружки, номер телефону перукарки, яка їх обох стригла — просто неймовірна майстриня: золоті руки, платинові ножиці! Вона вирішила почекати колегу просто під кабінетом англійської.

У класі було учняно, але діти поводитися дуже тихо. Зазвичай на перервах ці малолітні майбутні збоченці й тюремщики, алкоголіки й зрадники перевертають клас догори ногами. Перевертають клас

навіть майбутні священники й монашки, багатодітні мами й підкаблучники. Але ці виглядали музейними експонатами. ... У якийсь момент вони синхронно відклали підручники, з яких повторювали матеріал, потім на раз—два підвелися з—за парт, стали всі обличчями до ікони святого Миколая на стіні й почали молитися. В однієї учениці з їхнього класу, Ілони Гаврилів, нещодавно знайшли лейкемію (вона тепер поїхала до столиці на дообстеження), тому Марія Василівна подумала, що, певне, вони за неї просили Бога. Проте все одно це якось дивно...

Коли Надія Петрівна з боку коридору торкнулася плеча Марії Василівни, котра зазирала в шпарку дверей, біологиня, спантеличена, одразу заявила:

— Які діти молодці — моляться до ікони! За Ілонку, мабуть.

— Та що ти?! Зараз же в них контрольна робота! — з великим задоволенням, гордістю за себе й свою залякувальну методику прокоментувала дитячий страх Надія Петрівна. Її вуха з товстими, прирослими до шиї мочками аж ніби відігнулися і стали схожими на крила гігантського метелика.

Найкращий вихід для таких особистостей, як ці дві — М.В. і Н.П. — або дуель неодмінно до смерті, або дружба до гробу. І тому Н.П. золотими буквами була записана в анналах школи як найкраща подруга М.В.

* * *

Після «воскресіння» Марія Василівна пішла на урок у 9 клас — саме те кубло, де смердів Славик Копчук, новий «друзжок» біологині, який нещодавно повідомив школі та місту про її смерть.

Коли вона зайшла в клас, шум, чутний з коридору, раптом згас, мов лампочка, коли тріскає вольфрамова нитка. Вони всі, 26 штук, розміщувалися рівненько й нерушно, наче лапки звареного рака (*Astacus astacus*). Особливо відбито проглядався Копчук, щеня, маленька потворка, сученятко.

Смішків в класі вона поки не чула, але, розглядаючи кожен ротик уважно, наче клітину в мікроскоп, помітила крихітні порухи в кутиках

їхніх маленьких губок — наведених легким блиском у прищавих дівчат, під огидним пушком у хлопців. Цим невеликим щілинкам не можна дозволяти далі розширюватися, бо тоді настане катастрофа для неї. Коли клас вибухне від сміху, а вона почне істерично кричати — це навіки похитне статус, зробить із хижака — жертву, з кольчуги — ганчірку, із вчительки — таргана.

Ці малі дияволята тільки того й чекали — щоб посміятися з когось. Іншим вчителям вони 1) А) сипали крейду й Б) викладали риб'ячі кишки на стільчик, 2) напшикували А) дезодорантом чи Б) дихлофосом біля учительського стола, 3) робили зі стільчиком маніпуляції, щоб він падав, коли на нього сісти, 4) намащували дошку А) милом чи Б) парафіном, щоб по ній не можна було писати, 5) мочили крейду, 6) у шухляду стола підставляли А) штучну змію, Б) жабу, В) котика... Марію оминали ці практики, натомість сьогодні причина для смішків виходила за межі схеми.

— Оскільки ми пропустили кілька уроків... — вона навмисне уникала слів, які стосувалися лише її, на зразок «оскільки / мене / не було», «оскільки / я / хворіла»... — ми одразу напишемо контрольну роботу. Усі заховали підручники з парт!

Їхнє можливе бажання вибухнути сміхом моментально перетворилося на емоцію обурення й приреченості. За п'ятдесят років педагогічної діяльності Марія Василівна добре напрактикувалася в таких штучках, тому пишалася собою. Вона таки встигла висловити цю умову ще до того, як кутики їхніх уст різко сформувалися для реготу. А так — губки пряменько стиснулися, ручки затряслися, затьохкали серденька.

Марія Василівна швидко, але чітко прочитала запитання, двічі не повторюючи (1, 2, 3...), і вийшла з класу рівно на 3 хв. За такий час ці малі шахраї встигають лише розібратися, де, що й на якій сторінці в книжці шукати, аби потім скатувати. Проте нормально прочитати й почати переписувати не встигають. Коли вона зайшла назад, страшний гамір раптом стих. Вони всі, 26 штук, сиділи такі рівненькі й нерушні, як на початку уроку. І, звісно, поховали книжки. Марія Василівна глянула на годинник, на учнів, на дошку, покрутила в пальцях шматок крейди, озирнулася до дошки, ніби бажаючи щось написати, розвернулася, поклала крейду на місце. Самка Біолога повільним чеканним кроком пройшлася до вікна, раз—два, раз—два,

раз—два, раз—два, покрутила в пальцях ручку, яку взяла з учительського столу, раз—два, раз—два, раз..., а потім, швидко й гучно цокаючи каблуками, раз—два—раз—два—раз, наблизилася до брудної, обмальованої словами, сердечками й зброєю, парти Копчука. Той втупився в зошит для контрольних робіт, ніби не здогадуючись, на якій тонкій волосині над ним висить меч. У нього, як і в більшості, на колінах лежав підручник, ніби древня дорога ваза.

— А зараз ти встанеш.

Її тихий спокійний голос був зловісно знайомий учням. Марія Василівна рідко надривала горло, лише в крайніх ситуаціях. Хлопець, буцімто не до нього, й далі щось писав, наче відповідав на питання, роздумував, планував час...

— Копчук, зараз ти встанеш. Це я до тебе звертаюся, дорогенький, таки до тебе.

Славик підвів винуваті очі на вчительку. Його погляд благав, прекрасно усвідомлюючи, що нічого не виканючить. Його благальні очі ще більше загострювали ситуацію. Бо очі Марії Василівни казали, що якщо він зараз не встане, то земля під ним провалиться. І Славик, разом зі стільчиком і книжкою, впаде на перший поверх, на кабінет бухгалтерії, над якою була ця класна кімната, на голову головної бухгалтерки, яка не зможе нарахувати зарплату працівникам школи на наступний місяць. І тоді його ненавидітиме весь педколектив, не те що ця інфернальна жінка, котра здійснювала перший етап його тортурування.

Ні, у нього — завзятого порушника дисципліни, дитини з гіперактивністю й синдромом дефіциту уваги — знайшлося б що сказати. «Проблемна дитина», до якої досі не знайшли «індивідуальний підхід», могла б поплявувати на такі дрібниці, як ця. Але постать Марії Василівни виглядала ще більш «проблемною», ніж скромна персона Славика.

Коли Копчук підводився, коли він стискав коліна й булки, коли він ледь не заскавчав, наче цуцик, його важкий підручник з гуркотом вривався у підлогу — немов космічний корабель у піски Байконура, мов метеорити з фільмів—катастроф у міста Нью—Йорк і Париж. Весь клас застиг, бо не дуже міг передбачити сценарій: або Копчук вмирає на місці, або Марія Василівна убиває всіх, або починається зомбі—апокаліпсис.

— Чи це не ти, Славіку, солоденький, мені недавно казав, що для вступу в твій коледж (чи куди там тебе намірилися засунути) ти мушиш отримати з кожного предмету в цій школі не нижче семи балів?

Копчук мовчав, похиливши голову. Він більше не жив на землі. Йому так хотілося показати себе справжнього, нахамити й образити — як це робив з іншими. Але щось стримувало.

— Але ж ти двієчник! Дорогенький мій, любий, у тебе за цю контрольну буде один бал. Здогадуєшся, чому? Ні? За списування! А контрольна важлива, тому сім точно не вийде за рік. Розумієш? Ти ж пам'ятаєш свої попередні оцінки? Сім точно не вийде, дорогенький! Правда, що це справедливо — карати за списування найнижчим балом, карати за шахрайство, за обман, за лицемірство, за нікчемність? Ми ж — люди, Homo sapiens, створіння Божі! Якщо я тебе не покараю — то візьму гріх на душу. Ти ж не хочеш мене прирікати на моральний переступ?!

Марія Василівна нависала, вона тримала його головою в унітазі. Хлопець винувато, з опущеними очима, підвів голову. Курка (*Gallus domesticus*), яка дивиться на різника, — так виглядала одна з останніх його конвульсій:

— Але ж усі так само спис...

Хлопець не договорив фразу. Йому вчасно щось упало на голову, давши усвідомлення, що він накликає на себе значно серйознішу проблему, ніж власне знищення.

— Що ти сказав? Повтори! Я не розчула! Повтори, щоб весь клас чув! — вона, актриса, вдавала справжню цікавість. — Ти хотів сказати слово «списували»? Списували! Хто ще списував? Називай мені імена, маленький герою. Я хочу мати ці списки, о наш великий сучаснику, о гордий витязю духу, достойнику, лицарю правди!

Так, це зовсім примітивно — мстити, причому в найпримітивніший спосіб, без краплі фантазії. Це наче називати свою дитину Марією чи Василем. Але Марія Василівна отримала задоволення. Чому б найпростіші речі не давали ейфорії? Вона знову струнко стояла в строю, одна з, рівноцінна, знову ефектна, супержива!

Вона взяла приречений зошит Копчука Я. С., перекреслила все, що він устиг написати, наче шаблею розрізала живіт, і червоною жирною ручкою начеркала цифру 1, червоний кілок. Одразу перенесла

його в журнал, але вже фіолетовим кольором: «На один зошит менше доведеться перевіряти». Червона ручка — її скіпетр, символ влади.

На перерві вона покликала малого пальчиком до себе, причому не вказівним, а мізинчиком. Важко зітхнула, карикатурно й зневажливо, тихо на немите вушко сказала:

— Тепер ти — моя сучечка, — і поправила свій оранжевий локон волосся.

Так, вираз обличчя Копчука змінився в ще один невідомий досі спосіб. Марія Василівна могла дозволити собі таку радість. А навіть якби малий комусь розказав про її вульгарну, брутальну, непедагогічну й гротескную репліку — хто б повірив, що вчителька здатна на такі слова.

Тепер він справді став її надбанням, її трофеєм, головою на стіні педагогічно—мисливської слави. Тепер вона тримала Славіка за його маленькі тестикули.

* * *

...У неї виходило все, що собі задумувала, що вписувала в календарне планування. Усе, крім одного проклятого моменту: на шкільній присадибній ділянці, призначеній для ботанічних експериментів, просто за капличкою, фактично, на клаптику ґрунту десь два на два — ніколи нічого не росло. Хіба що дивно пахло — джерела смороду біологиня не з'ясувала (зрештою, земля часто смердить, така її природа — бути наслідком гниття живих організмів). Що би вона не сіяла — латук (*Lactuca sativa*), помідори (*Solanum lycopersicum*), картоплю (*Solanum tuberosum*), навіть усюдисущу картоплю! — усе вилазило на світ, але невдовзі гинуло.

Ну що це могло бути? Марія дала техпрацівнику якісь гроші, щоб той зняв шар ґрунту й вивіз до біса, натомість засипав усе купленим Марією чорноземом (45 грн/мішок, 10 штук!). Вона стежила за поливанням, якщо виростили бур'яни — одразу виполювала їх. Проте навіть після цього нічого не змінилося: рослини не росли й не росли. Редиска (*Raphanus sativus*), кріп (*Anethum graveolens*), петрушка (*Petroselinum crispum*), кабачки (*Cucurbita pepo* var. *giraumontia*),

морква (*Daucus carota*), полуниці (*Fragaria moschata*), ріпак (*Brassica napus*), чорнобривці (*Tagetes patula*), нарциси (*Narcissus poeticus*), навіть пирій (*Elymus repens*) — не росли. Не росли!

11. Лялечки

Нарешті вона зважилася.

Мусить бути знайдена та, котра мала стосунок до «чоловіка з родимкою в формі місяця», Гафія. Коли Марія піднімалася сходами, їй крадькома, невеличкими дозами почав залазити в ніздрі страшно огидний запах. Це називається смородом старості. Старість завжди смердить: гниють фрукти, трухлявіє дерево, розкладаються тіла. Люди бояться торкатися предметів, які смердять, вони бояться забруднитися, заразитися. Марія Василівна завжди старанно милася, вона доглядала свої зуби, спеціально підбирала продукти, вона не дозволяла собі смердіти. Марія Василівна також часом язиком облизувала тильний бік долоні й нюхала — так можна визначити запах із рота.

Що ближче біологиня наближувалася до квартири Анни, яка мала дати їй інформацію, то більш насиченим ставав сморід. Марія в якийсь момент припустила, що Анна могла в тій квартирі померти, зогнити, і її ніхто б не міг знайти протягом довгого часу. Але це не був сморід трупа — просто сморід, огидний, але не страшний, небезпечний, але не ненависний.

Біля дверей Анни зібралося повно люду. Спочатку Марія запідозрила, що то, може, не та квартира. Однак потім з розмови в гурті витягла прізвище та ім'я своєї знайомої — Анна Миколаївна Зеленчук.

— Ми не можемо більше це терпіти!

— Вона отрує життя в цілому будинку! Ми як громада маємо право виселити її звідси.

— Треба заявити в спеціальні служби.

— Якщо ми звернемося туди, то стару відправлять у будинок пристарілих, а квартиру приватизує собі якийсь чинуша.

— А вам не все одно?

— Не хочу, щоб ці собаки знову наживалися на простих людях...

Присутні під дверима були налаштовані рішуче. Грубі чоловіки— шафи уже стояли з ломачами. Марія сміялася сама до себе: треба ж

таке — ні разу досі не приходили сюди й потрапити якраз на такий парадний момент! Світ приготував для неї нову театральну постановку! З одного боку, це здалося смішним. Але з іншого — це ж одна з проєкцій її скорого майбутнього — такого ж самого, в самотності, в безпорадності. Марія могла б навіть почати впадати в стан легкого пригнічення, якби серед того рою не побачила знайоме обличчя. Ці очі, цей тонкий хвостик, ця дурна манера носити тільки темні речі... Звідки вона може знати цю жінку? Особа, яку Марія уздріла, різко відвернула голову. Хто це може бути?

Постать у чорному, жінка середніх літ, стояла й гризла нігті. У Марії в школі на гачку висіла велика указка, яку вона застосовувала тільки в єдиному випадку — щоб ударити по пальцях того, хто займається цією мерзотою. І тепер, дивлячись на темну постать, Марія, крім бажання дізнатися ім'я, прагнула ще й підійти до жінки й витягти брудні пальці з брудного рота. Проте та постать сама, обігнувши гурт, підійшла до Марії й поклікала в бік на сходовий майданчик поверхом нижче:

— Мені дуже страшно! Я не знаю, що робити. Ми з Квіткою приїхали рано. Дочка тепер на автостанції чекає. А я стою тут і не знаю, що робити.

То Аннина дочка Світлана, котра якраз повернулася з Італії, повна відчаю, розгублена, зі страшними очима, на яких розмилася чорна підводка. Купа дуже неакуратно накладеної косметики розміщувалася на невеличкому лиці. І цей чорний одяг, якийсь чудернацький. Ця гіпюрова кофта на три розміри більша, ніж Світлана, якісь блискучі, майже шкіряні лосини, на три розміри менші, ніж треба...

— Я зараз здурію на голову!

— Тихо, тихенько. Ми щось придумаємо, — казала Марія, одразу конструюючи план.

Коридор біля ліфта, що не працював, не міг умістити всіх, тому мешканці стояли на сходах і на восьмому поверсі, зазирали вниз через поруччя. Біля 74—ї квартири розступилися люди, до дверей підійшла низька, але видно, що жорстка і владна жіночка. Вона постукала, погримала, покопала, поговорила, покричала. Хтось з гурту гукнув: «Може, її там нема?». Хтось інший: «Може, вона там умерла?»...

Але сусідка Валентина Іванівна всіх запевнила, що бачила зранку, як Анна через щілину передала гроші жінці, яка їй принесла якісь

пакети — очевидно, їжу.

Тоді огрядний чоловік років сорока крикнув в отвір дверного замка:

— Шановна! Це останнє попередження. Якщо ви не відчините, ми будемо виломлювати двері.

Запанувала тиша цвинтарна. Як завжди, нізвідки, у руці амбалоподібного мужика з'явився лом. ...І тут сталося таке, чого ніхто вже й не чекав: з квартири 74 вийшла легендарна Анна. Вона розчинила двері храму бруду, за якими буяли купи сміття, хвилі сміття в морі сміття. Жінка стала перед громадою, наче капітан цього корабля перед матросами. Вона, приземкувата, сива й жалюгідна, стояла в лакованих туфлях. За дверми ж були чоботи, в яких вона, очевидно, ходила через гори сміття в хаті. У туфлі ж, певне, спеціально взувалася для виходу.

Коли Анна розчинила двері, з кімнати випнувся грубий, густий сморід. Він просто виліз із дверей — як чоловік великих габаритів з маленької щілини в паркані. Люди позатикали руками носи, але це не допомагало. Вони заплющували очі, бо сморід просто залазив у пори шкіри, розривав повіки, наче дим. Люди затикали роти. Їм здавалося, що можна відкусити й проковтнути шматок цього густого гнилого повітря — наче кусок кількаденного м'яса, що зберігалось в задушливій кімнаті.

Цей сморід розкладу харчів заглушував сморід людського тіла, яке теж невпинно розкладалось. Смерть людських клітин, смерть клітин однієї маленької людини — блякла на тлі смерті сотні кілограмів харчів, мільйонів комах, червів у купах відходів, калових мас... Люди, мешканці цього дому, почали кричати на Анну, вони всі одночасно накинулися на цю дичину, яка вийшла на небезпечну для себе й вигідну для мисливців галявину. Її дочка стояла на шостому поверсі, вона бачила лише фрагменти. Світлана боялася, що її впізнає ще хтось, крім Марії. Що її викриють. Що викриють її безвідповідальність, черствість, аморальність, антихристиянскість, антисуспільність, мерзотність, нікчемність, поганість, недобрість. Вона вибирала ці характеристики, наче гнилі яблука з великою купи, бо вони можуть заразити здорові фрукти.

Мешканці будинку 7—А кричали, тупали ногами, розмахували руками, плювалися слиною, кидалися цигарковим попелом,

матюкалися, йойкалися, непритомніли. Жінки, чоловіки, діти, племінники, внуки, дідусі, кузени, шофери, журналісти, лікарі, сини, хворі, здорові, дочки, близнюки, собаколюби, котолоуби, котоненависники, театральні аматори, хресні батьки, католики, прихильники комуністичної партії, природолюби, рибалки, власники малого бізнесу... Вони проклинали й соромили Анну, котра смиренно вдивлялася в підлогу.

— Що ви собі думаєте?

— Де ваша совість?

— Капарниця!

Анна стояла незворушно, благо, невинно, єлейно. Тут хтось вирішив перейти до конструктивної бесіди:

— Ви хочете це приборати? Навести лад, аби було все, як у людей? Ви хочете, аби тут не смерділо? Не отруювало життя вам і нам, нашим дітям?

Стара сутула беззахисна жіночка звела погляд. Вона подивилася на всіх разом, але ні на кого зокрема. Вона обмастила всіх своїм поглядом, ніби гідкою рідиною, що де-не—де витікала з—під острівців за її спиною. Усі вперше почули її тихе слово:

— Хочу!

Потім вона сказала голосніше, майже крикнула, з блиском в очах, з ентузіазмом, обнадійливо, наче наркоман, який сам, без тиску, прийшов до лікаря, щоб стати чистим, і каже: «Хочу».

— Хочу, хочу! — радісним голосом співала стара. — Я дуже—дуже хочу!

Якось жінка з пластилінової маси натовпу дорікала й співчутливо інформувала:

— Та ми вам уже не раз казали, що готові допомогти. Під дверми вам кричали. То хіба треба було стільки тягнути й зволікати, аби тут такий цирк на дроті творився?!

— Так, припиняйте розмови, — нарешті заговорив чоловік з ломом, який грозив напочатку вибити двері. — Треба йти по пакети для сміття, рукавички, мітли й засоби для миття. Треба йти по хлорку!

— Так! Я хочу! Хочу, хочу, хочу! — знову кричала Анна. Вона стояла тут, жила, існувала — геть божевільна. Її погляд, який вбирив у себе всіх, але не торкався нікого зокрема, світився порожнечею.

— А родичі її де? — заговорив хтось, хто не був у курсі справ.

— Ви не чули? — відреагувала владна маленька жіночка. — Ще раз розкажую: ми зв'язалися з її дочкою. Та тепер в Італії. Вона про все знає. На днях обіцяла приїхати!

Дехто приніс пакети й віники. Анна глянула в усі боки розгублено, вона подивилася на плісняву стелю, на лом, на нерівні зуби мужика з ломом, на акуратну зачіску однієї діячки, на свої лаковані туфлі, на промінь світла, який вивиднював лише частину її обличчя... І раптом застрибнула в кімнату, хвацько затягнувши після себе двері.

Дочка Анни не могла знайти собі місця. Вона хотіла бігти звідси, постійно роззиралася, чи хто не спостерігає за нею. Вона поводитися, як підсудна. Світлана хотіла бігти звідси на подвір'я, в Італію, у поле, у гори, у море, у магазин, у лікарню, у вирій — геть. Марія же їй шептала: «Заспокойся, ми все владнаємо».

Щойно мали намертво захлопнутися двері Анни, чоловік, який стояв найближче, котрий перед тим дебільно реготав, вчасно вставив гостру туфлю у вході. Він легко відсунув стару пані, тобто плавним поштовхом руки усунув її від діяльності, і прочинив маленькі двері, щоб занести своє шафоподібне тіло. Але навіть і він зупинився перед цією грандіозністю.

Анна впала на різноформні й різнокольорові пластикові пляшки й свіже лушпиння від картоплі, що блищало срібним соком, перламутровим крохмалем і смоляного кольору гнилизною. Згустки вологого білого шуму текли по Анниному пористому носі, до її щоки прилип шматок яєчної шкаралупи. Вона зливалася з цим сміттям, як небо з морем, як земля з нафтою, як цукор із сиропом, існувала тут, доречна й нерозривна з цим пейзажем.

І якби Марія Василівна складала тест, де треба вибрати зайвий варіант, серед набору: А) лушпиння картоплі, Б) яєчна шкаралупа, В) Анна, Г) пластикові пляшки — правильною відповіддю, зайвим у ряду був би варіант Г) — пластик, тобто неорганічне сміття.

Аннин простір став зневаженим. Вони, ці варвари, це поганство, ця дикота, увірвалися в її храм, який вона так старанно оздоблювала, який вона ненастанно доглядала, стерегла від негідників. Вони спаплюжили її святиню. Надругалися. Зівалтували. Знечестили... Стара голосно дихала, руками трималася за діафрагму, яка помітно

рухалася. Потім заридала. Чоловіки заглянули далі в квартиру. Одне тут треба було чоботи, аби увійти.

* * *

...Люди вийшли, щоб перевдягнутися в старе, якого не шкодуватимуть... Вони вже обдумували, якими засобами, якими милами й гелями для душу потім доведеться обмиватися, щоб забути про жах під їхнім носом. Анна лежала — у яєчній шкаралупі й картопляному лушпинні — ридаючи.

Але тут знову з'явився момент, коли нікого не спостерігалось всередині. Вона, як маленьке чортеня, таки швидко підстрибнула. Її сміттєвий бог уселив у неї останні сили для захисту церкви бруду. Проворна стара, коли вийшли всі, знову хвацько захлопнула двері. Вона вирішила боротися до кінця за свою церкву — і сміттєвий бог осушив її сльози.

Люди після такого просто озвіріли. Сини, таксисти, хресні батьки, католики, лікарі, племінники... Вони приготувалися винести двері. Вони могли це робити без інструментів, просто навалившись камінням своїх туш на тонкі матеріали, що загороджували вхід. І знову, як завжди, несподівано, з'явився лом. Одразу ж викрикнула Марія:

— Стоп! Я відповідаю за Анну. Я її знайома й відповідаю за неї! Не ламайте дверей.

Люди накинулися на Марію Василівну, наче в неї переселилася Анна. Люди обступили Марію.

— Тааак! Ану, я вам сказала, відійшли геть, — крикнула вона, відштовхуючи натовп. Марія, звісно, могла вжити різні прокльони й навіть матюки, але поки діяла в межах власних принципів. — Зараз я міліцію викличу. Не торкайтеся до мене, мразі, забирайтеся звідси! Що ви тут, самосуд намірилися влаштувати?

Це подіяло. Люди обурились. Але хтось тихо пояснив, хто така Марія Василівна Семенко. І вона таки остаточно зупинила розгніваний натовп.

* * *

Коли біля квартири не стало нікого чужого, Світлана постукала в двері, а потім майже шепотом сказала:

— То я, мамо.

Вона, вже не стукаючи, повторила знову, голосніше:

— Мамо, це Світлана, дочка твоя.

Дочка знову повернула з пам'яті той порожній погляд, той погляд у нікуди й, можливо, вже нізвідки. Вона боялася, що мама може не впізнати її: це було б нормально, тим більше — справедливо...

Світлана звинувачувала, звинувачувала, звинувачувала. Вона їла себе, без ложки, шматками, наче божевільний канібал.

Кілька митей стояла мертва тиша, аж поки вони не почули, як зсередини хтось повільно повертає ключ: раз клац, два клац. Клац—клац. А потім тиша. Анна не прочинила дверей, які більше не тримав замок, тому Марія сама їх штовхнула, не чекаючи на дії Світлани, розбитої об гранітні брили власного недбальства.

Жінки зайшли всередину й ледь не зомліли від смороду — густого, тактильного... Він одразу зловив їх за горло, цей розлючений маніяк—сморід. І вони почали опиратися, затикати носи й роти.

— Візьміть чоботи, — сказала затиснута в кутку Анна.

Але біля дверей у коридорі вирізнялися своєю можливістю до застосування лише одні високі гумаки, рівно складені під цвяхом, на якому висіло чудовисько — сітка картоплі, що накілчилася довгими фіолетовими ростками. Можна кожній взяти по чоботу й стрибати тут, як чаплі по болоту, виловлюючи жаб. Світлана захопила взуття першою. Вона переступала гнилі рештки овочів і фруктів, кістки й обгортки, пакети й поламані меблі. Вона мріяла, що першим ділом обійме матір, але Анна сама відсахнулася від дочки. І тоді Марія вийняла з сумочки два целофанові пакети й обмотана ноги. Якщо добре вибирати острівці — не замастишся. Світлана й Марія бачили хробаків, які кишили в залишках їжі. Білі огидні личинки, мошка, коричневі мотилі. Марія зовсім забула, що серед різних видів метеликів, цих прекрасних створінь, існують і такі бридкі види, і такі монстри.

Потім вона збагнула: по всій хаті повзають гусениці, вовтузяться лялечки цих потвор, вони вже змішалися з блощицями, тарганами, ці

метелики робилися чимось схожим на летючих блощиць і тарганів. Але ще — по всьому дому папірчики з якимось порошком. І трупи мишей поблизу.

Марія ходила туди—сюди, перестрибувала з гірки на гірку, щось бурмотіла. Целофан на її взутті був таким доречним. Жінці все ж стало шкода Анни. Проте й вона сама розлютилася, бо навряд чи тепер зможе дістати від божевільної потрібну їй інформацію про Гафію, чие ім'я вона знайшла в тій злочасній шафі. Марія зникла в іншій кімнаті, сподіваючись знайти якісь натяки на відповідь до свого питання, хоча й розуміла, що це марна справа.

Анна, попри те, що відчинила знайомим людям двері, зовсім не виглядала на таку, що впізнала колишню колегу, з якою ділила чоловіка. Вона знову переможно ходила по хаті, ніби нікого, крім неї, там нема. Вона відбила від варварів свою церкву, а ці дві чужинки — то були лише прихожанки храму, котрі поставлять свічки під потрібними їм іконами чи мощами й тихенько підуть.

Марія вже не боялася за свої туфлі — і попрямувала горами немочі старої людини, горами життя, яке зневажає своїх дітей, котре без дозволу приносить їх у світ, а потім кидає напризволяще. Самку Біолога цікавили якісь деталі, якісь речі, що відповіли б на питання про Гафію. Вона хотіла вірити, що за цими горами сміття, за цим інтер'єром храму антигігієни є щось таке, що дасть їй знак.

Марія зайшла на кухню. Їй в очі одразу вдарило, мов лопатою, яскраве світло, що вливалось у відчинене вікно. Вся кухня виявилася залитою тим сяйвом, якимось ніби священним. Сяйвом, так само густим, як той сморід, що виходив, ніби велика людина, з квартири Анни. Світло ловило за руки, огортало талію, терлося об ноги, проводило пальцями по волоссю, щипало за литку, кусало за мочку вуха. І в тому щільному сяйві щось плавало, якийсь підозрілий шурхіт плавав, якісь дивні істоти. Первозданні риби й морські гади в сяйві — над ледь вичленованим для зору столом, біля газової плити, на плиті, під люстрою, у шафі з таким безглуздом тут відром для сміття...

Крізь сильне сяйво на столику проглядався припертий до порожньої вази вже бачений колись портрет великої математички Софії Ковалевської. В очах Марії Василівни промайнуло, ніби фантом, зображення з картини «Відмова від сповіді», що в її власному домі.

Вона, затуманена, різко сперлася на стіл, який захитався, від чого портрет голосно впав.

...І десятки голубів, що так довго не знали небезпек, які тут повсюди жили, — спурхнули вгору. Вони зчинили страшенний шум, ніби старозавітний шторм. Голуби чорними розмитими крапками вирвалися з цього щільного розчину світла в прочинене вікно. Стало пусто.

12. Мерзенна баба

Шановне панство, високочесна громадо, шановні люди на землі! Ви собі уявляєте, якою мерзенною треба бути, аби не признавати рідну дитину? Та це не людина, а якась тварь, гієна, псововчиця із заскаленими зубами. Така зажере рідну кров, якщо помітить, що та кульгає. Так і попаде у вогонь, у геєну, не відпустивши образи на весь світ. І ще — невже вона настільки не боїться немочі й самотності, що готова позбутися останнього, хто міг би про неї подбати? Хто їй склянку води подасть, коли вона з ліжка не зможе встати?

Дуже багато притишених голосів звучало за спиною Марії Василівни, дуже багато мовчазних суддів пропалювали їй потилицю лазерами очей своїх, удавали привітність, коли дивилися в обличчя... Але це вчительку тільки надихало на нові звершення: вона прагнула показувати їм, цим судилкам і заздрісницям, свою силу й могутність, свою страшну безстрашність.

Багато пар заводять дітей якраз для того, аби був хтось, хто на старість захоче подати їм склянку води. Природа про все потурбувалася: спочатку батьки піклуються про немічних дітей, а потім нащадки дбають про немічних старих. Але Марія Василівна одразу б відправила таких людей перескладати іспит. Вона порадила б їм ґрунтовніше підготуватися й прийти наступного разу, так само порекомендувала б детально вивчити розділ «Винятки», дуже такий товстий розділ. Якщо ж шановні будуть потребувати практичних ілюстрацій, Марія Василівна послала б їх у гості до Анни.

Її молодших колег, багатодітних матерів і матерів—одиначок, які жили на голу ставку, хвилювало ще те, для чого Марія Василівна бере собі так багато уроків, маючи велику пенсію. Для кого збирає гроші, якщо нікого не має? «Може, вона думає, що на той світ забере свої тисячі, свою велику квартиру, своє модне дрантя, свою дорогу сантехніку?». А кому дістанеться житлова площа після смерті Марії Василівни? Скільки вона за тиждень тратить на рибу? Скільки

коштують її панчохи? Який у неї тариф на газ? Скільки вона мала на ощадкнижці? Скільки має тепер? І так далі...

Зарплата 3060 плюс премія 500, плюс 50 відсотків від голої ставки за підготовку лауреата всеукраїнської олімпіади (вона цього разу мала хлопчика в дев'ятому класі, який у Києві посів друге місце)...

Проте всі ці заклопотані цифрами люди не знали, що одразу після того, як у школі віддзеленчав останній дзвінок, як наступило літо—літечко і як біологиня застала Анну в страшному стані, вона переступила через свою гордість і подзвонила на домашній номер до сина. Марії Василівні страшенно пощастило, бо трубку підняв внук, котрого жінка й потребувала. Не син Сергій, якого вона не хотіла чути, не невістка Христина, ця паршива собака, ця сволота, з якою вона не мала ні найменшого бажання говорити, а внук Марко, котрого вона прагнула повернути. Якби трубку взяла невістка Христина — Марія Василівна кинула б слухавку й подзвонила через день. Якби син — зробила би так само. І повторювала б цю процедуру, аж поки би на лінії не почула голос онука.

Марко ніколи не думав про причини батькової й бабиної ворожнечі. Однак йому також було, загалом, по фігу на всі ці деталі, у тому числі на сімейні пасьянси. Тому він легко погодився зустрітися з бабунею. Марко до всього виявляв байдужість, крім розваг, які вважав суттю свого молодого життя, єдиним, ради чого й варто жити.

Насправді в паспорті Марка оформили Віктором, але при хрещенні його батьки, ревні греко—католики, захотіли, щоб сином завідували два янголи—охоронці. Отож в церковну книгу хлопця записали «Віктор Марко Семенко».

Зазвичай друге ім'я ігнорується. Часто друге ім'я старе й немодне — на честь якоїсь призабутої бабці Горпини, прадіда Афанасія, від яких в спогадах ні зовнішності, ні одної цікавої історії не лишилося — лише дивне й немодне ім'я. Іноді в основі подвійного називання стояло ім'я святого, вшанування якого, за церковним календарем, припало на день народження того, кого хреститимуть. Наприклад, екзальтовані віряни могли назвати дитину Симеоном чи Теодором. Ім'я Марко всі схопили чомусь, як пес кістку, і побігли геть, залишивши несмачну кашу. Усі — сусіди, друзі сім'ї, вчителі, однокласники, тато й мама...

Батьки Марка не заморочувалися вихованням сина, вони дозволяли йому робити все, що хлопець забажає. Він ріс, як висловлюються педагоги, «важкою дитиною». Коли один з учителів наважився викликати батька Марка до школи, бізнесмен прислав свого помічника. І той докладно пояснив, що конкретно й з ким стане, якщо вчителі турбуватимуть такого важливого й зайнятого чоловіка через власне невміння виконувати роботу, за яку отримують зарплати. Треба «знаходити індивідуальний підхід до кожного учня».

Коли Марко вперше після багатьох років розлуки прийшов до баби Марії в гості, вона, попри радість зустрічі, була, м'яко кажучи, здивована його манерами. Зокрема, коли він зайшов у туалет, вона звернула увагу, наскільки у неї погані двері: усі дзюрчання, наче шум близької гірської ріки в лісі, добре прослуховувалися на кухні; та вона не чула дзюркотіння води з умивальника, де після туалету миють руки. Ну і, по—перше, він не роззувся, коли зайшов до хати, рознісши болото по всіх килимах, на часте чищення яких Марія вже не дуже мала сили.

Вона часто чула за спиною, як люди обговорювали її внука, як описували його ніби якогось монстра... Марко одразу почав говорити до неї на «ти», постійно колупався в носі й струшував засохлі шмарклі. Він вживав багато лайки, за яку інші особи при Марії Василівні вже би отримали ляца чи таке зауваження, яке спонукає іти до священиків сповідатися.

Але чи це його провина — питала вона себе — чи це вина дитини? Марія Василівна, чуючи кожне «бля», «нах», «пох», ледь викривлювала губи у посмішку, швиденько повертала перевернуті власні внутрішні органи в початкове положення й одразу кидалася до будь—якої їжі на столі. Коли вона жувала, їй робилося менш неприємно: ковбаса, вуджене сало, хліб, свіжі, квашені огірки, капуста — годилося все.

* * *

За ці пару місяців, з літа до середини зими, Марко часто навідувався до Марії Василівни, бо вона добре готувала. Удома мама

варила препаскудно, до того ж Христина постійно хотіла схуднути й харчувалася вівсянкою, тому Марко з батьком надавали перевагу сніданкам, обідам і вечерям поза домом. У міських ресторанах хлопцеві приїлося — ці суцільні млинці із сиром, розігріті в мікрохвильовці голубці, чанахи й банош, які могли якомусь заїжджому товаришеві створити атмосферу карпатської автентики — Марку ж стояли в горлі. А Бабмері, як він її одразу поіменував і від чого їй теж вивертало внутрішні органи, готувала «беліссімо». Ця її здібність, до речі, страшно дратувала колег, котрі вважали, що коли ти живеш сама, як Марія Василівна, то не можеш мати бажання собі самому готувати: їжу варять, смажать, запікають тощо — тільки для когось. Собі — можна їсти просте. А оскільки Марія Василівна жила вже довго ні з ким, то й кулінарний дар у неї мусив би атрофуватися — як забуваються знання правопису в учительок укромови, які на кілька років виїжджають на заробітки закордон. Педколектив із заздрістю й апетитом поглинав ідеальні кремові торти й багатозаверткові м'ясні рулети, крабові палички у вафлях і квашені баклажани з горіхами. Усе це вона демонструвала в школі, коли виставлялася за дні народження. Але за спиною проносилися тільки смішки: кому ці делікатеси потрібні, крім як цим учителькам один раз на рік?

— Сьогодні я ночуватиму тут, — мовив, ніби уголос мислячи, Марко, смачно уминаючи запечену сьомгу.

— Вичави з лимона сік на рибу.

— Інтересна така рибка. Знаєш, що вона мені нагадує? Не знаєш? — і почав сміятися. — Розрізану диню! А ти що подумала?

Марія паралельно готувала олів'є. На столі лежала докторська ковбаса. Марія Василівна підійшла до крана, щоб сполоснути руку й почати різати м'ясний виріб. І коли приступила, на вареній ковбасі побачила слід великого пальця. Поряд лежали кубики нарізаних огірочків, але там теж не вистачало доброї жмені. Та якби хтось скуштував при ній продукти, з яких вона саме в цей час щось готує, Марія Василівна б зарізала цю людину! Просто таки повідрубувала би пальці й відсікла б губи, аж попри самі ясна! Але це ж Марко... Хоча великий слід пальця на ковбасі їй уночі таки приснився — у поту холодному прокинулася.

Марія Василівна досить швидко звикла, що Марко не питається дозволу, що його прохання звучать ствердними реченнями. Він узагалі

навряд чи мав собі на гадці, що це може бути неправильним, що існують якості закони — як собака не розуміє, що не можна гризти взуття. Натомість Марко все життя звик отримувати те, що забажає, без винятків. Бабмері мала радіти, що він попередив, хоча це зовсім не відповідало його стилю — попереджати, турбуватися тим, що можеш принести комусь турботу. Світ крутився навколо нього, як діти навколо ялинки. Як зоряне небо в планетарії, коли ти єдиний відвідувач. Як інгредієнти коктейлів навколо ножів блендера. Він любив це кружляння. Він любив себе в центрі цього всього.

Марко, як він часто казав, пишався такою своєю рисою, як спонтанність. Хлопець, надивившись телевізора, вирішив, що це круто — не тільки робити спонтанні вчинки, а й казати: «Мені притаманна така риса, як спонтанність», «Я такий, який є», «Головне бути самим собою». Він міг устати посеред уроку фізики й почати по—собачому гавкати чи завивати по—вовчому, поставити стільчик на парту й посадити на нього свого сусіда, стрибнути з мостика в річку в одязі, розбити об асфальт найновіший мобільний телефон, зловити в товаристві якусь дівчину за дупу, піднести якійсь дамі букет і на її очах потовкати квіти ногами...

— Я людина настрою й свободи, — казав він, зовсім не зважаючи на причину власної вседозволеності й зневажаючи інших, котрі не могли так сказати. — Я сьогодні такий, а завтра інший. Я абсолютно вільний, — додавав Марко, наслідуючи тексти відеороликів, де пафосні спортсмени рекламували засоби для маскуванню поту.

— А коли ти сьогодні прийдеш? Батьки знають, що ти ночуватимеш тут?

— Які ще батьки? — з ротом, напханим червоною рибою, фірмовою Маріїною сьомгою, яка заокругленими відшарованими шматочками падала на білу льняну скатертину, пробурмотів хлопець. — Не хочу сьогодні тинятися перед їхніми очима. Там до тата має хтось приїхати. Він сказав, аби я десь дівся і його не ганьбив при тій людині. То якийсь хрін з міністерства — охорони праці чи охорони здоров'я...

Батько Марка, крім того, що був колись ментом, а тепер підприємцем, бізнесменом, ефективним менеджером, він ще, як пасує людині такого високого польоту, вирішував різні політичні питання — кого коли куди. Завдяки давнім знайомствам власного батька, які

передалися мамі Марії Василівні, у дев'яностих зумів захопити собі достатньо ресурсів, щоб стати одним з центральних олігархів регіону. Сергій був вхожим у раду старійшин області, мав амбіції на членство в засіданнях уседержавних круглих столів. Він, звісно, тримав собі на гадці, що настане час передавати бізнес синові, залучати його до справ. Тож і послав навчатися на юриста. Але Марко ні крапельки не йшов тим шляхом, який намічував батько. Сергій пізно спохопився формувати в синові навички відповідальності. Нащадок у нього вийшов не дуже придатним до справ такого типу. Сергій, який колись, ще школярем, начитався літератури про древніх володарів, де заради влади рідний брат убивав рідного брата, вирішив не провокувати своїх майбутніх дітей. Тому був батьком лиш одного сина. А тепер жалів, що не наклепав собі ще дитинку.

Марія дивилася на внучка, у котрого з рота крапав соус, і погано уявляла його в образі бізнесмена, який тримає в своїх руках великий ресурс.

І тут, наче петарда, вибухнув пакет із листово—дріжджовим тістом, яке Марія Василівна недавно вийняла з морозилки й поставила на батарею, маючи намір наробити круасанів. Місиво, що швидко розморозилося, підросло і наповнило герметичний пакет газом. Воно прилипло до целофану й батареї й уже ні до чого не годилося.

* * *

Колись, як ще Маріїн батько познайомив її зі своїм другом Андрієм Андрійовичем, вона злякалася, що майбутній чоловік значно старший за неї. А ще — він військовий, а військові, які пройшли фронт, тоді були дуже складними. Однак він здавався якимось іншим (як часто лунає ця фраза: «він здавався іншим!»), він створював враження мудрого й ввічливого, надійного й не такого жорсткого, як решта. Марія часто питалася в Андрія, де він служив, де воював, але підполковник віджартовувався, що то державна таємниця. Він так багато мовчав...

Коли підполковника убили, вона носила в животі дитину, сина свого Сергія, Сергія Андрійовича, який з'явився, коли батько вже

лежав під землею, через вісім з половиною місяців після полювання на оленя. Завагітніла вона тоді, коли Онуфрій уже не мав з нею зв'язків.

Марія одразу стала зіркою районного масштабу, котрій усі приходили висловити своє співчуття. А коли вона народила, то не мала відбою від гостей і охочих допомогти. Жінка одразу перестала спілкуватися з Анною, яка, правда, кілька разів приїжджала до Марії в місто на квартиру просити прощення за вчинок свого чоловіка.

Семенко оформила на себе Андрієве майно, а також те, яке перейшло від його батьків. Десь в той же час отримала спадщину від своєї мами, до якої дуже рідко навідувалася, але яка заповіла все своїй єдиній дочці. Вона продала зелений ВАЗ—2101, бо не мала потреби в автомобілі. З фінансовими справами одразу навела лад, тому ніколи не мала проблем, навіть у 90—х. Марія послухалася розумних людей, вчасно забрала гроші з ощадної книжки і правильно їх вклала.

Тепер вона дивилася на Марка — і бачила свого підполковника: той самий погляд, та сама статура, той самий ніс, колір і форма волосся. Звісно, дорога невісточка, сучара Христина, трохи попсувала гени — зменшила сантиметри на два зріст, звузила плечі... Марія Василівна інколи мінімально, зовсім безпідставно (якщо уміти рахувати), але сумнівалася: можливо, її дитина, її Сергій — не від законного чоловіка. Однак тепер, бачачи Марка, розуміла, що дарма мучила себе. Це ж викапаний дід! Він навіть курить «Біломорканал», як колись Андрій Андрійович (де він його тепер дістає?!). І це її тішило.

Син Сергій був якимось іншим, схожим більш на неї саму. Вона так часто бачила в ньому відображення своїх пороків, що інколи не могла на нього дивитися, власну дитину, це дзеркало, котре було завжди поряд.

Марія старалася його виховувати нормальною людиною, приділяла йому багато часу. Вона, зрештою, після Андрія й Онуфрія не шукала ніяких чоловіків. Тому крім школи й дому ні на що себе не розтрачувала. Якось до неї залицявся вчитель фізики з її школи, дрібненький такий, але розумний і добрий чоловік. Він не довго там попрацював — виявили рак. Потім фізик швидко згорів — як сигаретний папір. Жінка мала кілька швидких романів, найрезультативнішим з яких були хіба стосунки із заступником директора сирзаводу, котрий приїхав з іншого міста й казав, що

неодружений. Вони переспали рази три, та й по всьому: Марія, попри те, що мала до нього якісь почуття, сама кинула коханця, коли дізналася, що в нього є дружина і діти.

Сергій ніколи й не підозрював, що коло матері, крім батька, міг крутитися інший чоловік. Вона взагалі йому не мислилася жінкою — просто мамою.

Але про того, «з родимкою в формі місяця», Марія сім років тому розповіла сама. Сергій навіть не роздратувався. Він же міг її одразу звинуватити в смерті батька: якби вона була вірною, то нічого б не сталося, і так далі... Але не звинуватив. Сергія не розлютило це нахабне зізнання — він не дозволяв собі злитися на маму, яка сама виховала його, багато чим пожертвувала, щоб виростити нормальною людиною. Але якось жінка попросила сина, котрий на той час мав досить таки безмежні можливості, щоб він пробив по різних базах Онуфрія Зеленчука. Марія хотіла, щоб син знайшов її коханця. Сергій не витримав такого блюзнірства й висловив кілька жорстких думок. Вона ж перерахувала всі жертви, на які пішла заради сина. Ну й поїхало... Наступного дня невістка Христина прибігла в школу й забрала документи Марка, перевела його подалі від рідної баби — ця собака тільки й чекала, аби віддалити від свекрухи найрідніших людей.

* * *

Ще за білого дня Марія Василівна приготувала Маркові кімнату й почала чекати вечора. Вона вигуляла Пальму зранку, хоча планувала робити це в пізній час: а що як внук прийде, коли її не буде, бо Пальма на вулиці їстиме якесь нове лайно. Уже під вечір вона заходилася готувати телячі крученики з білими грибами й чорносливом. Десерт — проблема, бо тісто для круасанів зіпсувалося, а нове не купила, часу на торт не вистачило б, тому вона швидко знайшла в шафі пакетик желатину — і з вершками, шоколадом та цукровою пудрою зробила прекрасний мус.

Марка не спостерігалось о двадцять першій. О двадцять другій вона ввімкнула телевізор, де йшов її улюблений «Комісар Коломбо»

з Пітером Фальком. Марія одразу пішла робити собі чай з медом. Улюблений її епізод — коли лейтенант Коломбо сидить у ресторані з якимось злочинцем. Він — як завжди нещасний (хоча ця його простота постійно знезброювала суперників і насправді була частиною хитрих відволікальних маневрів). Негативний персонаж навчає Пітера Фалька, такого завжди затурканого, у сіренькому плащі, як користуватися спеціальною паличкою для меду. ...Марко не прийшов і опівночі.

Марії Василівні аж зуби скрипіли від мильних опер — усяких диких роз, есмеральд, кармеліт... Вона дивилася «Коломбо» й «Джеймса Бонда», не любила навіть «Сімнадцять миттєвостей весни». Коли вчилася в інституті, то регулярно ходила на італійське кіно... Тепер по телевізору їй дуже важко знаходилося таке, що би могло безболісно зайняти час, хіба що деколи шоу «Міняю жінку» на «1+1», і то не кожен випуск.

Вона випила один чай, другий, сходила в туалет, третій чай, ще раз сходила в туалет, таки поклацала трохи на пульті. Вона, на жаль, не взяла зі школи зошитів для перевірки — а могла б за такий вечір пройти кілька стопок цього щастя. Коло другої ночі Марія Василівна лягла спати, аж поки о третій хтось не постукав — голосно, як комісар у двері ворога народу. Вона схопилася з ліжка, накинула халат, і підбігла до дверей:

— Хто там? — Марія Василівна завжди перепитувала. Очевидно, що вона є легкою жертвою для грабіжників. Семенко боялася, що виглядає зовсім таки персонажкою роману Достоевського, лиш без сестри. От якби жила разом з Анною — стала б ідеальним типом старої, яку треба пограбувати. У неї навіть під вішалкою на коридорі припадала пилом сокира, яка насправді така важка, що її неможливо втримати в руці, не те що захищатися. А ще на кухні в шухляді вона мала залишений від покійного чоловіка пістолет.

Жінка, як завжди, повільно привідчинила двері на ланцюжку. Біля її квартири стояв п'яний, але не такий, щоб падати, Марко. При цьому обіймав якусь дівку — діваху, дівегу. Від нього страшно тхнуло алкоголем, а також чомусь хною, таким зелено—гнилуватим запахом хни.

Якби двієчникові дали тест, у яким запитували, яка б мала бути перша емоція Марії Василівни в цій ситуації, учень би відповів, без

сумніву, правильно. Ніхто й ніколи так з нею не поводився! Марія Василівна зарум'яніла, наче одна з тих істот, у яких при варінні руйнуються всі пігменти, крім червоного. Різко штовхнувши ручку, розчинила двері — вони аж гримнули об стінку. Але жінка зі зціпленими зубами на обличчі зробила усмішку, наче вигнула цю міміку із дроту, вона буквально її зробила, долонею розправивши м'язи на кутиках рота. Нетвереза дівчина дещо здивувалася Марії Василівні. Вона, швидше за все, очікувала побачити не квартиру старої, а щось інше — можливо, номер—люкс із червоними шпалерами, рожевою постільною білизною й повсюдними символами серця?

— Це Бабмері. Ми сьогодні припаркуємося тут. Да, бабуля? — і зареготав. — Що ти така напружена, а? Може, хочеш дунути? — а потім почав ритися в кишені, витягнувши, такі ж папіроси, які курив її покійний чоловік, — «Біломорканал», з твердою гільзою. Марко перевірів вміст пачки, заховав назад у кишеню, а після — шльопнув дівчину по дупі.

Марія Василівна дуже сильно тримала на обличчі приязнь. Проте все мало свої межі. Вона в житті була прекрасною акторкою, але якщо від неї вимагалось забагато, жінка не брала участі в спектаклі. Ну й тут обличчя Марії Василівни нарешті зробилося типовим. Дріт рота розігнувся. Вона стала сама собою й відповідним голосом з відповідною міною процідила:

— По—перше, дорогий внучку...

Але Марко, легко посміхнувшись, поклав свій палець, який нещодавно відпечатався на вареній ковбасі для олів'є, на старечі шершаві брунатні, як засохлі гвоздики, губи Бабмері:

— Ні—ні—ні. Не буде ніякого по—перше, ні по—друге, ні по—третє. Ніяких тестів.

Він дивився на неї, приязно сміючись. А їй здавалося, що Марко промацує, мов жорсткий, але дуже професійний масажист, її хребет, її кістки без м'язів, її недавно випитий чай, що циркулював по травній системі. Їй здавалося, що він прекрасно бачить її страхи, а тому дозволяє собі маніпулювати, використовувати її так, як забажає, крутити, як гільзу «Біломорканалу» в пальцях.

Але вона сама створила його. Він був продуктом її життєдіяльності!

Дівчина, супутниця внука, ця малолітня лярва, щось незадоволено пошептала Маркові на вухо. Але той їй буркнув і сказав, щоб вона розслабилася й не напружувала його.

— Може, ви голодні? — запитала примирливо Марія Василівна.

Але Марко її не слухав:

— Ти покажи наше ліжечко.

— Ви будете разом спати? — запитала здивовано—незадоволено Марія Василівна. Але, побачивши нуль реакції Марка, гірко зітхнула.

Дівчина опустила очі. А Марко, дочекавши кілька митей і зрозумівши суть питання, таки голосно засміявся. Марія Василівна повела їх у сусідню кімнату. Їй, особі старшого віку з претензією на знання правил життя, не виходили з голови розмисли про моральність, про традицію й про замулення джерел духовності.

* * *

Марія лягла на ліжко й спробувала заснути, якомога швидше заснути, не думати ні про що, не допускати думок, не починати рахувати, скільки їй вийде грошей, якщо на наступний семестр матиме 23 години учительства, не додавати гроші за перевірку зошитів, не згадувати процент за вчителя—методиста, і так далі. Не розмірковувати про поточні оцінки деяких учнів і що в них може вийти в підсумку. Не думати, як латиною називатиметься скумбрія атлантична, скумбрія південноазійська, скумбрія середземноморська, скумбрія японська... Треба заснути швидше.

Вона лягла на ліжко й почала уявляти, щоб поринути в сон: червоно—вишневий дракон з коричневими смугами який посміхається й переростає в кам'яну але на вигляд сталеву гору як купа недбало скинутих рейок Як вона таке допускає? Треба спати! з гори яка непомітно покрилася блакитним снігом з'їжджає лижник в оранжевому костюмі що перетворюється на відвертий купальник потім знову на костюм і той лижник заїжджає у вишиваний узор Треба заснути! узор на подушці це ядерно—жовті і малинові хрестики які переростають у ружі й листочки а інша подушка із зображенням Дональда Дака із рожевим а не оранжевим носом Хіба хтось колись

так поводився з нею? Можна рахувати, наприклад овець. лижник урізається в дерево ялину—сосну—дуба—пальму яка стає човном як у народних піснях човен ця косуля посеред моря Та вона б цього шмаркача!.. човен пливе в морі яке стає полем а потім знову морем і знову степом повним ковили й годинників поле перетворюється на космос обростає зірками й вівцями час від часу перетворюється на Дональда Дака назад розкладається на хрестики й космос стає абстрактною картиною картину малює художник вусатий з цигаркою з «Біломорканалом» у художника нема переднього зуба тому цигарка зручно розміщена в щілині художник гордиться такою зручністю свого тіла...

Вона обманювала свій мозок, як могла, вона обдурювала свою голову, щоб бути спасенною, — і благодатний сон нарешті накривав їх обох: і Марію, і її розум. Вона кликала сон, як християнські мученики кликали смерть. Як християнські мученики, які висіли на хрестах і гнили в ямах, задихалися від вогнищ, на яких їх спалювали, і слухали гарчання найжорстокіших звірів, яким їх мали згодувати. Вона записалася в мучениці самої себе. Вона зробилася звинувачувачем і звинувачуваною, катом і жертвою, інквізитором і юродивою. Вона сама собі виносила найстрогіший вирок. Але чи ставала від того святою, коли знову й знову карала себе, різала себе думками, колола себе ними й спалювала?

Марія поринала в довільні асоціації свого мозку. Вона переходила з картин у речі, з речей у кольори, з кольорів у тишу... Але за стіною спальні її вже майже блаженний стан свідомості перервав голосний смішок. А потім регіт. Сміх і шум.

Спочатку шум і сміх. Почало скрипіти ліжко, скрип—скрип, скрип—скрип, скрип—скрип. Схоже на скиглення дверей на горищі, коли неприємний не лише звук, а й думка, що доведеться лізти наверх їх зачиняти.

Марія Василівна почувала себе дуже незвично. Це називалося обуренням, збудженням, гнівом, здивуванням... Такі мікстури вона вже давно не пила... Збудженням? Давно вона не переживала стільки відчуттів одночасно. Ліжко за стіною немилосердно рипіло. Її хлопчик... (О Боже, від цього солодкаво—елейно—покаяльного виразу — «її хлопчик» — нормальну людину вже б знудило!). І тоді

Марія зрозуміла: їй незручно за саму себе, адже вона не могла нічим зарадити, вона не вміла на це реагувати. Її хлопчик...

Який, блядь, хлопчик! Кого ти, дорогенька, вдасш?! Жертву? Мученицю? Поганьблену? Кого ти, старе падло, збираєшся звинуватити цього разу?

Для чого тобі самій перед собою корчити всякі міміки, вдавати, що насправді все по—іншому?!

...А потім за стіною, разом із поскрипуванням ліжка, почалися характерні стогони. Тихі, голосніші, дуже голосні, нахабні, як пожирання чіпсів у церкві. Стогони пролазили крізь підвішений килим, шпалери, застигли будматеріали в перегородках між кімнатами, знову шпалери.

Стогони, яких ці стіни не чули вже кілька десятиліть.

13. Новенька

Новенька одразу забрала на себе увагу всієї школи й частини міста. Квітка, як і Марія Василівна, цілком відповідала своєму імені — вона якраз розцвітала, мов найкраща квітка, набирала свого найкращого вигляду на все життя, у якому вже ніколи не буде гарнішою, ніж тепер.

Внучка Онуфрія й Анни, котра повернулася недавно з—за кордону, попри те, що кілька років не жила в Україні, у школі одразу почала виділятися своїми добрими знаннями. Це виглядало немислимо для багатьох учителів, бо вони мали тверде, як кварц, переконання, що вітчизняна система освіти одна з найкращих на планеті. Звісно, вона не така добра, як колись в СРСР, але точно краща, ніж на розбещеному Заході... Проблеми в Квітки були хіба з української мови. Проте на інших предметах вона встигала зробити контрольні й за свій варіант, і за свою сусідку, а також усіх інших, хто за ними сидів. Учителька алгебри, яка одразу все просікла, спочатку намірилася ізолювати дівчину від усіх. Але потім вирішила, що це непедагогічно, і зробила замість звичних двох варіантів — шість. Квітка встигла розв'язати три. Дівчина мала тверду мету, вона, власне, і переїхала з Італії насамперед тому, що планувала вступати до українського вишу й вивчитися там на — увага! — учительку.

Коли дівчина оголошувала свої наміри, всі вчительки фиркали й скептично заявляли, що це погана ідея. Що бути вчителем — це принизливо. Краще йти на юристку, програмісту або лікарку. Уже краще робити манікюри, ніж віддавати все своє здоров'я, а потім жити на крихти від держави, без жодної вдячності з усіх можливих на цім світі боків.

Квітка ходила з розпущеним волоссям, у коротких спідницях, демонструючи свої такі ідеальні ноги, які неможливо не зауважити. Вона трохи користувалася косметикою, навіть уміла, на відміну від однокласниць, це грамотно робити. Марія Василівна ще років п'ять тому за таке б відвела ученицю до завучки й наказала, щоб та

викликала до школи батьків. Ті би зав'язали своїй дочці волосся в хвіст, а ще краще — обрізали, одягли в довгу спідницю, а ще краще — штани, стерли помаду, усе навколо очей, і тональний крем з прищів — хай шкіра дихає, а школа не перетворюється на бордель. Тепер же вчителька могла хіба щось буркнути чи сказати якусь гидоту такій розфуфуреній дівчині, бо часи вже не ті. Але з Квіткою цього не робила, адже виходить, що після нових стосунків з її мамою Світланою вчителька була відповідальна за дівчину.

Марія Василівна, звісно, поставилася до Квітки одразу насторожено, бо не довіряла її генам, в які зробили свій внесок спочатку 1) дід, який має схильність зникати, 2) баба, яка має схильність божеволіти, потім 3) мама, яка має схильність залишати німічних на самоті, 4) батько, який має схильність вмирати в молодості. Марії Василівні також не вірилося, що в такому тілі може ховатися мозок, навіть не те що не вірилося — не хотілося вірити.

Звісно, те, що дівчина курила, Марія Василівна виявила майже одразу. Такі речі вона палила професійно. І щоб мати Квітку близько до себе, вирішила її спочатку зловити на гарячому, а тоді запевнити малу, що нікому не розповість їхнього секрету. Спільні таємниці дають мотузку тому, хто обіцяє мовчати, щоб тримати того, хто має що приховувати.

Робилося це легко. Марія Василівна знала всі підпільні курилки в районі школи (під мостом, на початку вулиці Франка, за магазином «100 дрібниць»), поведінку учня, котрий непомітно хоче потрапити у ці нібито безпечні місця, засоби маскуванню запаху. Вона таким чином часто тримала на гачку учнів, вона їх використовувала — зазвичай, шантажуючи й роблячи своїми інформаторами. Марія Василівна діяла, як справжній мент. Зрештою, професія вчителя мала стільки точок зіткнення й перегуків з професією міліціонера, що жінку зовсім не турбувало часте перетворення навчального процесу на слідства, допити й облави.

Бути вчителем — це найбільше з усіх отримувати квіти: тюльпани на Восьме березня, троянди на Перший і Останній дзвінок, гербери, іриси, кали на День учителя і народження. Учитель — завітаний мент.

Коли Квітка на великій перерві щось заметушилася, облапала свої кишені в куртці й пішла за територією школи, Марія Василівна це

одразу помітила й попрямувала за ученицею — у бік побутокбінату.

Біологиня гарненько собі почимчикувала за Квіткою. Вона звикла ходити швидко, вона багато ходила, бо це тренувало серцево—судинну й опорно—рухову системи — як мінімум, а отже, додавало їй здоров'я. Квітка зупинилася біля побутокбінату. Марія Василівна мусила стати непомітною, вона приповільнила крок і зайшла в магазинчик неподалік. З вікна, через коробки з бананами, а також печивом у шоколадній глазурі, вона спостерігала, як дівчина зайшла за побутокбінат. Поряд смерділи підгнилі мандарини, котрі вже покрилися сиво—зеленим мошком.

Марія Василівна вийшла з магазинчика, кабанчиком перебігла дорогу до побутокбінату, постояла трохи під стіною. Коли це із труби в фундаменті вилізло зовсім ще маленьке, як долоня, кошеня. За ним — інше, але на вигляд таке саме, біло—чорно—рудой масті. Дві кішки, тобто жіноча стать. Усе через хромосоми: чорний і рудий кольори визначає Х—хромосома; коти, для яких нормою є набір хромосом ХУ, не можуть одночасно мати і той, і інший кольори, тоді як кішки з двома хромосомами ХХ часто бувають кількоколірними (правда, є й така аномалія в самців, коли в набір статевих хромосом входить ще третій компонент ХХУ, але це дуже рідко, один кіт на три тисячі багатоколірних кішок). ...Третім з труби вибралося сіре, ще зовсім сліпе. Воно стрибнуло на заасфальтовану землю й подивилося вгору — просто на сонце, яке йому зовсім не шкодило. Марія Василівна перервала милування котиками й глянула, що робиться за рогом будівлі.

Спочатку, наче загнана козуля (*Capreolus capreolus*), Квітка почала розглядатися. Сигарета одразу впала на землю. Але куди бігти?.. Та Марія Василівна мовила:

— Не бійся. Я — могила. Проходила тут поряд... Я — нічого не бачила!

Звісно, що бабі Анні новина про внучку—паротяг не принесла б ніяких розчарувань — та жила вже майже цілком у своєму світі — світі без диму та інших уже не зрозумілих їй явищ і слів. Проте самій Марії Василівні тепер щотижня з Італії дзвонила Світлана, мама Квітки, котрій вчителька могла легко про все докласти. Однак вона не зробила цього, вона любила притримувати козирні карти до кінця гри. Марія Василівна стала тепер ніби опікункою дівчини, найближчою до неї.

Нібито й тою, що контролює, але й подругою, тією, з якою можна мати секрети. Щодо баби Анни, то Квітка, коли приходила додому, навіть не жувала жуйку, аби приховати запах; вона курила в квартирі.

Анна після тої гидкої й трагічної ситуації полежала трохи в стаціонарі, прокапалася. Лікарі запропонували забрати її в якусь напівпсихушку—напівдім для престарілих. Проте рідні вирішили тримати Анну вдома — що люди скажуть? Та й — це ж мама, бабуся! Зрештою, вдома Анна поводитася смирно, тільки багато смітила і вряди—годи кричала, що хоче мужика. Вона лягала на ліжку, втуплювала погляд в одну точку, а потім, мов дерево, що зі стовбура переходить у дві гілки, розставляла ноги й немилосердно кричала: «Му—жи—ка! Хочу му-жи—ка!» Але Квітка зачиняла вікна та двері — і цього ніхто не чув. Не тривожилася навіть сама дівчина, в іншій кімнаті поринаючи в якусь книжку, одну з височезної стопки поряд з попільничкою.

Одного разу Анна знайшла Квітчину косметичку й розмалювалася. Схожі на зіжмаканий целофан губи розмастила помадою аж на підборіддя. Густі брежнєвські брови навела олівцем від носа до вух. Вона казала: «Я — як фіфа». Але виглядала мов хтось із тих, котрі приходять у страшних снах.

Баба Анна ставала під дверима й говорила в щілину: «Донечко, я дуже хочу мужика! Моя — більше не суха! Не суха!». Потім вистрибувала на ліжку, притискала подушку до грудей і наче ділилася сокровенним: «Скажи всім, що в мене там внизу тепер все наче солідолом вимащено. Гладко — як завіси на цих дверях: чуєш, вони йдуть м'яко і зовсім не скриплять».

* * *

Повільно текла зима. Уже вкотре. На цьому світі.

Закінчився один астрономічний рік, діти пішли на канікули, почався новий. До Квітчиного вступу у виш залишалось кілька місяців, тому Марія Василівна щодня кликала її до себе на підготовку й там давала жару.

Дівчина вже не так тремтіла від страху. У неї вже не так відбирало мову, як у перші дні знайомства з Марією Василівною. Квітка навіть інколи ділилася з Самкою Біолога якимись історіями з життя в Італії, але до кінця не довіряла старій. Навіть коли Марія Василівна заохотила ученицю до куріння на кухні, дівчина все ще злякано відмовилася.

Квітка вчилася біології, Марія Василівна вчилася спілкування з молодими людьми «по—доброму».

Наприклад, завдяки своєму новому підходу їй вдалося вивідати в дівчини повне досьє на її матір. Ось таке: Світлана приїхала в Італію нелегально й кілька років там працювала таким чином, що місцеві господарі її приховували від влади. Потім вона якось умудрилася навести лад із документами. Спочатку жінка доглядала за старою італійкою, годувала її, вигулювала, прибирала за нею, змінювала підгузки, мила...

І так щодня. Без єдиного вихідного. Потім та сеньйора померла. А син італійки закохався в Світлану, то вони й почали жити разом, узяли шлюб. Жінка змогла перевезти Квітку. Оскільки той сеньйор не був сильно заможним, вона прибирала за непогані гроші багаті дома (мала на тиждень 5–7 будинків). А Квітка пішла до місцевої школи. Вона так швидко вивчила італійську й стала тут своєю, що Світлана одного разу навіть не зауважила, що наодинці розмовляє з дочкою чужою мовою. З часом Світлана кинула свої багаті дома й взялася за інше — разом зі своїм сеньйором почали за певну суму допомагати мігрантам з перетином кордону (нелегальним, звісно), а також виробленням фіктивних документів.

* * *

На Святвечір Марія Василівна теж вирішила зранку позайматися годинку з дівчиною — закріпити знання про вестибулярний апарат і повторити загальну інформацію про сенсорну систему. І лиш учителька готувалася завершити заняття, попрощатися, по дорозі сказавши, які саме теми Квітка має довчити, як у двері постукав Марко й одразу протарабанив:

— Здоров, Бабмері. Сьогодні Святий вечір, у місті нема де затусити. То я прийшов на вечерю. Христос ся рождає!

Він це дуже швидко пробарабанив, тому жінка на секунду зависла, аби переварити інформацію.

Марія Василівна уже купу років на Святвечір сиділа сама, складала темплани й писала конспекти, а це свято не відзначала взагалі. Звісно, у школі вона всім розповідала, яка смачна в неї цього року вийшла кутя (цю страву вона насправді докладно й не пробувала). Якось, давно ще, її взяли до комісії, що мала розганяти колядників перед Різдом. Вона, ще одна вчителька, а також кілька представників ідеологічної галузі району сіли в машину й поїхали в одне забите село (воно називалося Ропа, саме там виготовляли антирелігійні писанки, які представляли на злеті юних атеїстів). Компанія зобов'язалася ходити вулицями і закаулками, дворами і задвірками, щоб виловлювати колядників. То була така поширена практика, елемент атеїстичного виховання молоді. Делегація мала видирати в дітей вертепи, трощити їх. Також забирати наколядовані гроші, солодоці розсипати по снігу й топтати. У малих, котрих зловлять, дізнавались імена, потім передавали списки в спеціальні органи. Одне слово, комедія. Марія з останніх сил шукала причину туди не їхати. Вона мало вірила в ефективність такої пропаганди атеїзму, але ще більше не хотіла пертися в якусь глушину. Проте для прикрашення особової справи — мусила отримати такий досвід. Коли вони приїхали в ту забуту Богом Ропу, голова сільради, проворна жіночка, одразу запросила їх до клубу. Там посеред сцени, де зазвичай виступали різні діячі, де підписували свідоцтва про шлюб, де співали діти й капела доярок на день села, ломився від їжі й напоїв стіл, накритий на п'ять з плюсом за тодішньою системою.

— Може, спочатку, дорогі гості, до столу? — запитала, показуючи рукою на прикрашену сцену, головиха.

Проте одна працівниця райкому партії одразу сказала, що ні в якому разі їх не вдасться відволікти від роботи. Що вона негайно береться до виконання завдання. ...І коли шановна не побачила ентузіазму в очах інших членів делегації, то сказала:

— Ви як хочете, а я йду працювати на славу Батьківщини. Через таких, як ви, колись наша велика держава програє капіталістичній Америці!

За нею розганяти колядників і робити спротив США та світовому злу пішов ще хіба один молоденький вчитель, який тільки перший рік працював і боявся наслідків. Решта весь Святвечір і аж до святранку бухала в сільському клубі, гучно зустрічаючи Різдво, це велике свято. Хтось навіть, сідаючи до машини, яка їх увечері привезла й тепер зранку забирала назад, почав колядувати «Нова радість стала...». Однак того вже ніхто не пам'ятав.

* * *

— Мене кожного року старі заставляли з ними вечеряти. Але тепер вони поїхали в Єгипет на море, а мене лишили тут самого, — сказав Марко, розглядаючи на нігті мізинця щось видовбане з носа.

Він, не питаючись дозволу, зайшов до кухні й витягнув з холодильника ковбасу. З шухляди вийняв ніжик і, без дощечки, у руці відрізає собі шматок саламі завтовшки в два пальці. А потім, матюкнувшись під ніс, запакував її назад.

— Чорт! Сьогодні ж, на Святвечір, можна тільки пісне! Ковбаса же — зі свині. Жир! Фу!

Марія Василівна зовсім не готувалася до такої специфічної вечері. Її переповнені шафи не могли запропонувати нічого для приготування дванадцяти пісних страв. Хіба що чорнослив із квасолею. Вона ніколи не робила таких акцій. Колись, ще учнем, її Сергій був єдиним, хто чесно після зимових канікул міг признатися, що навіть не знає, що таке «колядувати». Це тепер Маріїного сина звичаїв навчила Христина, огрекокатоличила його, традиції місцеві показала.

— А що це за чіка тут така? — спершись на холодильник, висунувши з рота краєчок язика й облизавши шматок губи, грайливо зауважив Марко.

Квітка стояла біля дверей — готувалася йти. Її на правду вже замучили ці заняття, на яких вона постійно була змушена напружуватися, бо, попри інформацію з біології, Марія Василівна час від часу вставляла особисті питання, і не на все Квітка мала бажання відповідати. Дівчина вже надягала свою ледь прокурунену куртку,

обмотувалася довжелезним шарфом, який ховав її лебедину шию, таку вразливу до тутешніх морозів.

— Вибач моєму внукові, він дуже невихований.

На цих словах Квітка підвела голову й добродушно усміхнулася.

Раптом Марії прийшла ідея:

— А ти, Квітко, з ким справлятимеш Святу вечерю?

— Цього року — ні з ким. Ми в Римі завжди робили святвечерю два рази — перед католицьким і перед православним Різдом. А цього року я нічого не готуватиму: бабі Анні вже все одно, а для себе самої варити спеціально купу специфічних страв — не дуже хочеться.

— То, може, ми приготуємо на трьох — на мене, на тебе й на мого непутящого внучка?

— Ей—ей, полегше! — починав бикувати Марко.

Квітка спочатку відмовляла, вона не мала певності, що її батарейки з терпінням мають заряд на ще кілька годин тяганини зі старою злою каргою й молодим хамовитим козлом. Проте Марія Василівна так просила, що відмовити було незручно. Квітка все ж спочатку вирішила вийти на вулицю покурити, знову відмовившись це зробити в квартирі. Марко теж цього разу вирішив вийти надвір.

Марія Василівна, звісно ж, скасувала свою традиційну вечірню прогулянку із сусідською собакою Пальною, натомість присвятила себе організації сьогоднішнього свята.

Дві її пристрасті поряд. Через сорок років. Надто багато різноспрямованих емоцій, котрі зазвичай призводять до низки хвороб серцево—судинної системи. Емоції, які зазвичай і визначають людське в людині, найбільше їй шкодять.

Вони разом з Квіткою склали список страв, перед цим проконсультувавшись з інтернетом, а після відправили Марка за продуктами.

Працювали всі разом, весело, святково. Готували стіл із дванадцятьма стравами. Квітка нарізала недавно замаринований оселедець. Вона вміла його робити особливо: Квітка спочатку чистила рибу від нутрощів і кісток, потім мила в прохолодній воді з лимоном, після здирала з нього шкірку, а вже тоді маринувала з олією, лавровим листом, духмяним перцем, гвоздикою, сіллю й цукром. Марія боялася, що через оце миття, здирання шкірки й додавання цукру та гвоздики оселедець позбудеться смаку. Але все якраз навпаки — риба втратила

сморід, залишивши приємний смак і ставши тверденькою. Коли її кусаєш — оселедець аж пищить.

14. Пустирнику настоянка

Колись Анна, даючи пораду, як правильно організувати навчальний процес, казала: головне — ніяких відхилень від календарного планування. І для більшості педагогів це була основна умова: якщо раптом якась перевірка, то найперше, що потрібно, — акуратний конспект із чітким дотриманням календарного плану.

Учительок захищали старанно зроблені конспекти уроків, вчасно заповнені журнали, перевірені зошити для контрольних і лабораторних робіт, підшивка щомісячного районного спеціалізованого бюлетеня «Освіта сьогодні». Може здатися, що бюрократи, котрі люблять перевіряти такі дрібниці, приносять учителькам неприємності. Але все зводилося якраз до протилежного! Давніше Марія Василівна заголовки до всяких своїх робіт писала через трафаретки букв — був такий прозорий лист пластмаси із прорізами для різних літер. Тепер же їй лаборанточка Сніжана робила на комп'ютері різнокольорові написи з різними вивертами, з рамочками у вигляді троянд чи листочків, зірочок чи смайликів; текст набирала безпрограшним шрифтом Comic Sans. Наприклад, приходять якась перевірка, аби дослідити, чи вчитель добре працює, то одразу дивиться на портфоліо педагога. А там — усе акуратненько, за рекомендаціями обласного управління освіти, фломастерами різних кольорів розграфлено, записано гелевою ручкою фіолетового кольору, яка найкраще імітує чорнильну, без ніяких там замальовувань коректором і витирань лезом. Тоді створюється враження, що в цій школі працюють не звичайні вчительки, а тихі й сумирні, незаслужено обділені славою новітні сухомлинські, каменські й луначарські.

А ще важливий інструмент для кожного педагога — пустирнику (або собачої кропиви) настоянка (*Leonurus*), чудове заспокійливе. Особливо людно в аптеці робилося за день до перевірки. Вони обожнювали переоцінювати власні проблеми, роздуваючись до вселенських масштабів разом зі своїми труднощами. Коли в школу мала прийти перевірка, дехто так розхвильовувався, що за короткий

термін міг випити цілий пузир заспокійливого. Вони змітали з аптек весь корвалол, валокордин, а особливо пустирнику (або собачої кропиви) настоянку, яка коштувала 1 гривню 65 копійок, але допомагала на всі 100, а це дуже зручно для освітянина з його нещасною зарплатою.

Марія Василівна не відрізнялася в цьому аспекті від інших. Вона й тут мусила ідеально вписуватися в цей парад планет, причому найбільше й найефектніше у своїй галактиці. А ще вона мала безліч записників: конспекти уроків, списки учнів і їхні оцінки, які потім вона переносила в класний журнал... Так само вона завела особливий блокнот, куди записувала афоризми, які зустрічала в книжках, газетах, збірниках цитат великих людей, на телебаченні, причому групувала їх за категоріями: 1) весна, 2) літо, 3) рідна мова, 4) кохання, 5) вічність, 6) героїзм, 7) сміливість, 8) життєва суєта, 9) перша вчителька, 10) про їжу, 11) патріотизм, 12) батьківщина, 13) книжка, 14) знання... А ще — там була фотографія з лісу: вона й Онуфрій.

* * *

Життя знущується з людини повсякчасно. І старість — то найпідліша з затій немилосердного життя, яке занадто жорстоке, щоб дати людині спокій.

Кожного разу, коли Марія Василівна після уроків шкандибала додому, вона проходила фонтанчик — місце неприємне, смердюче, повне недопалків, листя та ягід недалекої червоної горобини. Саме тут, коло аптеки «Руслана» неподалік школи, щодня бачила дивну навіть як на безумних божевільну жінку. Стара, смердюча, але з дуже якимось просвітленим благим обличчям. Вона стояла в чорній хустині біля брудної води, інколи ходила навколо фонтанчика. Інших бездомних здебільшого уникала, ніколи грошей не просила. Вона часом надягала на голову справжню фату нареченої, від чого ставала ще страшнішою, хоча для дітей навпаки — смішнішою. Психічно хвора завжди про щось говорила сама з собою, вела справжні дискусії.

— От чому земля кругла? Ти тут ходиш така розумна, кажеш, що все знаєш, а на таке питання мені можеш відповісти?

Потім бомжиха сідала на землю й ніби займала позу уявного того, кому перед цим ставила питання:

— А вона зовсім не кругла, наша земля! З чого ти взяла? Хіба ти бачила, щоб людям поверталось зло чи добро за те, що вони чинили? То лиш так кажуть: доля розплатиться і всім воздасться. Усі відплати, як і невідплати — випадковість. А значить, немає ніякого кругу. Усі ці Миколи Коперніки й Валентини Терешкові — страшні брехуни. Пси брехливі ці ваші Терешкові! Дарма на їхню честь вулиці називають!

Бездомна знову імітувала попередню позу:

— А яка ж тоді земля наша, батьківщина наша дорога, годувальниця й носильниця?

— Плоска! Вона плоска, як долоня. Як мапа! Ти дійдеш до її кінця, а за ним — нічого, провалля. Туди часто падають усякі звірі — олені, котрі, розігнані, вистрибують з лісу, а на краю прірви вже не в силі зупинитися... Людині краще не перевіряти, чи є той край. Бо якщо пройдеш до кінця й побачиш цю страшну прірву, то зрозумієш, що найкраще — негайно зістрибнути вниз.

І далі бомжиха, вдаючи двох осіб, ще більш емоційно опонувала сама собі, просто вже таки кричала, мавпуючи два голоси.

— Чому ж тоді, якщо земля як лист паперу..., чому ж тоді небо уночі виглядає куполом, прикрашеним зірками?! Чому земля вночі стає такою безмірно прекрасною?!

— А для того, аби людям здавалося, що під цим небом треба танцювати. Насправді всі ці зірки — наче гірлянди, Бог дивовижно порозвішував — одні даліше, а інші ближче.

Її монологи—діалоги інколи тяглися, як безперервна нитка з килима. Як давні епічні пісні, де кожен рядок мусить повторитися хоча б ще раз. Часом вона проговорювала старі колядки, вірші невідомих авторів, цитувала цілі шматки з газетних статей.

Чому життя так знущається з людини? Хтось скаже, що це може бути відплатою за гріхи чи гріхи предків. Але ж Земля і справді — не зовсім кругла. Усі знають — з книжок, від сусідів стіною через дорогу — сотні прикладів негідників, яким життя не відплачує. Ми знали сотні негідників, дітям яких життя не відплачує, ми знаємо сім колін після негідників, які живуть прекрасно. І ми бачили праведників, які страждають. І їхні нащадки страждають теж. Цілі народи! Тут, у цих затиснутих лісами й горами місцях, люди звикли все

виправдовувати можливою компенсацією «на тому світі». Проте Марія Василівна вимагала, щоб усе йшло правильно саме тут, де вона є, де вона — вже. Вчителька мала сумніви в існуванні світу «того», тоді як точно жила в «цьому». І в «цьому» — бажала всього, ніяких бонусів у «тому» світі, усього — тут. Вона мала великий сумнів, що її душа може когось зацікавити після смерті тіла. Вона не наробила ні критично багато, ні критично мало гріхів. Ця душа була надто звична, надто бліда, щоб якась вища сила хотіла розбиратися в її історії, порпатися у її брудній білизні. Наївно сподіватися на щось, в існуванні чого ти не те що не впевнена, а не маєш взагалі жодного доказу. Вона ж біолог, вона мислила, вона потребувала логіки. Коли більшість її однолітків у цей час уже досить глибоко вдавалися в релігію, для Марії віра ставала дедалі менш привабливою, дальшою — як зірки, що тьмяніють: спочатку на них перестають звертати увагу звичайні люди, а потім вони робляться нецікавими й для телескопів.

Марія Василівна дивилася на цю нещасну божевільну, на цю пародію людини, на цю бомжиху, яка не відомо де мешкала, але, мабуть, десь таки жила. Адже повним ходом ішла ж зима, котра всі ці ряди бомжів проріджувала своїми вже першими сильними морозами. Бездомні переживали цю зиму як жоржини: їх не викопаш восени — навесні лише з небагатьох бульб виростуть паростки, бо решта — перемерзає.

Марія Василівна згадувала минулі часи, часи своєї молодості: вона не пам'ятала ні бомжів, ні божевільних. Бо щось невидиме, що існувало над усіма, дбало про таких, як ця безумна. Воно забезпечувало нормальне існування — усім: і цим нещасним, і тим, хто не хотів на них дивитися, слухати їхні брудні розмови, дивитися, як вони блюють, нюхати загіджені ними під'їзди.

У ті часи скрізь цвіли жоржини. А якщо й не жоржини, то інші не менш ефектні квіти. Тепер же великі клумби, обгороджені бруківкою, перетворювали на смітники, а маленькі цементовані — на урни для бичків і підставки для пивних пляшок...

* * *

Власне, крім фонтанчика навпроти школи, де сиділа ця божевільна, було ще одне примітне місце, на яке виходили вікна біологічного кабінету. Той скверик завжди вважався закріпленим за бомжами (крім дня, коли тут відзначалися якісь офіційні свята). Менти навіть не ганяли бездомних, бо в потрібні дати бомжі самі завчасно кудись дівалися. Пам'ятник Переможцю Великої Вітчизняної війни серед скверу — грандіозний і багатозначний, який зображував абстрактного бійця — ставав дуже гарним тлом для масових заходів.

У школі кожна вчителька мала провести протягом року хоча б один публічний захід. Ця неоплачувана робота називалася «дорученням». Директор чи завучка «доручали» вчителю віддати купу годин свого вільного часу на підготовку заходу. Вибирай: 1) Дні Шевченка, 2) День матері, 3) День перепоховання Шевченка, 4) Останній дзвоник, 5) Перший дзвоник, 6) А) День Франка / Б) Лесі Українки, 7) День учителя, 8) А) Покрова / Б) Заснування УПА / В) День українського козацтва, 9) День осені, 10) Андрія, 11) Святого Миколая, 12) Новий рік, 13) Святого Валентина, 14) Восьме березня, 15) Інше.

Марія вибрала цифру «8», причому ще років п'ятнадцять тому. Інші вчительки змінювали вибрані заходи щороку, проте Марія свого не віддавала. Її завучка колись дала список — і біологиня показала пальцем на слово «Покрова», бо то викликало в неї приємні спогади з минулого (коли в лісі з'явилася Діва Марія, яка позначила дерево, біля якого бувало так добре, так молодо й цікаво, коли життя все ще, здавалося, могло принести щось несподівано приємне).

День Покрови вона проводила неодмінно біля пам'ятника в скверику. У цей день, 14 жовтня, вона щоразу чергувала А) Покрову з Б) УПА й В) Днем українського козацтва, які всі відзначалися цього дня. Тільки кожного разу в звіт Марія писала інше: кожні три роки була Покрова, потім День створення УПА, потім День українського козацтва. Суть і форма заходів, звісно, ні разу не змінювалися.

Марія прокручувала щороку один і той самий сюжет, без ніяких нововведень, на 45 хвилин. Часом він трохи розтягувався, якщо якесь чмо з міської адміністрації бажало виступити або коли згадував минуле якийсь старий вояка.

У сценарії все це детально й у героїзованому стилі вона прописала, усі ці страшні часи... Вона мала статті, книжки, живі

спогади... Учителька наряджала дівчат у велетенські хустини, які символізували свято Покрови, а хлопців у шаровари, які означали козацтво. Дівчата в перший рік, коли Марія це все тільки починала, тримали в руках свічки, які символізували душі полеглих воїнів УПА. Одного разу вітер нещадно загашував вогонь, тому Марія в наступні жовтневі дні купувала лампадки зі зручними кришечками, що дозволяло не турбуватися про погану погоду.

Неодмінно, крім 1) віршованого переказу історії й 2) висловлення співчуттів та міркувань про А) велич подвигу, Б) велич сучасної держави (принаймні в наших серцях), на заході 3) співали кілька повстанських пісень, зокрема А) «Ой у лузі червона калина», Б) «Там під Львівським замком», а також 4) виступав учнівський народний колектив «Краєвиди» — така вже зробилася традиція: «Краєвиди» виступали на всіх шкільних заходах — від Дня всіх закоханих до Покрови.

І Марія, яка у вікно свого кабінету спостерігала за бомжами в скверику, інколи подумувала, чи не додати якийсь новий елемент до святкування Покрови, щоб ці торби не казали, що вона не працює. Але, зрештою, ніколи не могла вигадати нового кращого, залишаючи сценарій незмінно, як вона вважали, ідеальним (особливо після обміну свічок на лампадки).

* * *

Марія Василівна розпочала урок звично. Їй по секрету передали, що батьки Копчука, не задоволені оцінками сина, розкручують цілу кампанію проти Марії Василівни. Тому їй би не завадило якось готуватися до удару. Вони розривалися від бажання помсти, називаючи це потребою справедливості. Учора маму Дарину бачили в районному відділі освіти з пакетом — уже когось підкупувала. Ці Копчуки, нікчемні торгаші, хотіли її, без п'яти хвилин заслужену учительку України, навчити виставляти оцінки?!

Славик, як завжди, ховав погляд. На її уроках він втрачав усю сміливість, яку завжди мав, наприклад, на зарубліті з пані Забаштою.

Батько йому вдома казав: не чіпай гівно — не буде смердіти. От і не чіпав, він молився, щоб воно його саме не зачепило.

Цього дня Марія Василівна одразу почала викликати до дошки учнів від букви А й далі за алфавітом. Клас вважався досить сильним, вчителі про нього відгукувалися позитивно. Проте Марія Василівна цього разу питала такі речі, добре на які відповісти не міг ніхто. Учителька швидесенько, по хвилинці на особу, опитала клас до букви Щ, виставивши всім здебільшого двійки. Пропустила тільки Копчука, причому Коломійчук, Кравченко О. й Кравченко Я. — свої одиниці й двійки таки отримали.

Вона вже викликала Якубишин М., але до кабінету хтось легенько постукав, показово навшпиньках швиденько зайшов і сів на останню вільну парту. Це була інспекторка з району, Ганна Павлівна Матейко. Саме вона, очевидно, засолоджена цукерками «Рафаелло» в бляшаній коробці та пухким конвертом з пакета Дарини Копчук, і прийшла перевіряти, як веде уроки Марія Василівна Семенко. Помада на губах перевіряльниці ідеально пасувала до скатертини на учительському столі: вони мали просто таки однаковий брунатно—червоний колір.

— А в чім річ? — зупинила перевірку знань Марія Василівна. Вона вдала таку дещо прифігілу, на кшталт: «що тут відбувається, шановні мої всі?»

— Вибачте, що я так прийшла, — викладаючи записники із бездонної сумочки (підробки під «Louis Vuitton»), шукаючи там ще щось і не підводячи погляду на вчительку, промовила інспекторка.

— А як саме ви прийшли? — наголосила на третьому слові й наполягала на миттєвій відповіді Марія Василівна.

Інша вчителька на її місці, котра б неодмінно вважала себе мудрою, вдавала би, що не бачить інспекторку й вела б урок далі. Інша б не заїдалася з інспекторкою, тим більше, що ці двоє одна одну добре знали й розуміли, що Матейко Ганна Павлівна за статусом вища.

— Я прийшла до вас на урок у гості, — уже трохи голосніше сказала інспекторка, спробувавши пом'якшити напругу легким жартом (якщо інакомовленневу фразу «у гості» можна вважати смішною).

— Не зрозуміла: вас хтось запрошував? — зухвало й брутально, як трактор по ґрунтовій дорозі після дощу, проїхалася по задоволеній морді Марія Василівна.

— А мені як інспектору не потрібне запрошення, — Матейко вже зрозуміла, що грати в добру гру не вийде.

— То це означає, що ви можете отак завалюватися посеред заняття й зривати урок?

— Вибачте, я трохи запізнилася. Але урок не зривала.

— Як я розумію, ви прийшли перевірити, чи правильно я виконую свої обов'язки педагога?

— Так, бо до нас надійшли скарги.

— То яким чином ви можете мене оцінити, якщо не матимете цілісного уявлення про урок? Як же тут нам, людям простим, говорити про... — почала між словами робити довгі паузи, — А) об'єктивність і Б) професіоналізм? Про що можна говорити, коли ви собі дозволяєте отак зухвало зайти й зривати заняття, шановна пані інспекторко?!

— Я не зривала урок, ще раз повторюю, — уже тихіше сказала жінка з останньої партії.

Зірвати урок — це вважалося найгіршим, що можна вчинити в школі. Тут виглядало, що навіть убивство на території закладу освіти не таке жахливе (звісно, якщо воно не зриває урок). Інспекторка Матейко ще щось хотіла говорити, доводити, виправдовуватися й огризатися, але Марія Василівна перебила всі її відчайдушні дригання:

— Якщо за три секунди ви не вимететесь звідси, то продовжите заняття самі.

З інспекторкою, яка мала коло п'ятдесяти років, а отже, і переконливий багаторічний стаж та ім'я в районі, навіть області, так ще ніхто не розмовляв. А що вона хотіла? Старша над вчителями чудово знала, до кого йде й чому це робить. І Ганна Павлівна Матейко, почекавши не три секунди, а, для підтвердження статусу, може, сім, зробивши незадоволене, як шмата для миття підлоги, обличчя, вийшла, гримнувши дверми. І все — під шумки дітей. Вони, з одного боку, мали злість на Марію Василівну, котра їм щойно поставила низькі оцінки, а, з другого, раділи побаченому. Не щодня ж спостерігаєш, як опускають ще когось, крім них.

Марія Василівна швиденько допитала останню людину в списку й почала читати лекцію про те, які всі присутні тут дурні. Вона вже готувалася, що ця сучка продажна з відділу освіти прийде на

наступний урок, але більше ні цього дня, ні взагалі — до неї не приходив ніхто.

— А чому ви Копчука не питаєте? — сказав хтось на букву К із заднього ряду. — Хіба він не такий, як усі?

Проте вчителька зовсім не спопелила поглядом «сміливчика» й не випила його кістковий мозок на відстані.

Ось воно — подумала Марія. Це виявилось ще легше, ніж вона планувала: сексот знайшовся одразу.

— Справді! Дякую, я випадково пропустила.

Вона викликала Славка до дошки й запитала його щось спочатку складне. Хлопець, звісно, не мав відповіді, ніхто в класі не знав. Копчук стояв і мовчав, опустивши голову, як звик. Це насправді не надто його засмучувало — усе одно хлопчак був певен, що вчителька не поставить йому пристойну оцінку. Він хіба сподівався, що ці приниження не будуть довгими. Копчук також промислював способи покарання для мерзотника, котрий його виказав.

— Не хвилюйся, Славіку. Я тобі поставлю інше питання, бо ти перенервувався через інспектору. Де в людини серце? Покажи на собі.

Копчук одразу вирішив, що Марія Василівна щось готує підступне. Але таки несміливо поклав руку на груди.

— А де нирки?

Він знову все показав.

— Молодець! 11 балів. Єдиний, хто сьогодні в класі готовий до уроку.

Копчук стояв і ляскав вухами.

— Можеш сідати, я вже тебе опитала. 11 балів.

Марія Василівна побачила, як у клас вдерлося недолуге створіння — Нерозуміння, воно підійшло до кожного учня і прошептало щось на вушко.

Наступного разу вона повторила процедуру, усім поставивши жахливі оцінки, крім свого нового «улюбленця». Через урок — знову. І знову. Нерозуміння перетворювалося в щось інше.

І процес пішов. Спочатку з боку однокласників — дрібні зауваження, таємниці, які говорилися всім, крім Славіка, а через кілька сеансів Марії Василівни — хлопці пішли курити, не покликавши з собою Копчука. Коли той обурився — дістав у дихало.

15. Метелик узимку

Це вже не важило, чи мала дівчина до нього симпатію, чи ні. Якщо хоч трохи мала — то їй пощастило, якщо ні — то краще було вдавати, що має. Одна з попередніх дівчат Марка зустрічалася з ним ще навчаючись у школі. Проте одразу після закінчення одинадцятого класу виїхала вчитися в сусідню Польщу, звідки її було не так уже й легко дістати. Ще одна — завагітніла, і він її кинув. Нещасна спочатку хотіла вішатися, але потім передумала й зробила аборт.

Одразу після спільного святовечеряння він подзвонив до Квітки — номер дала улюблена бабуся. Колись, ще до скандалу баби й батька, він підійшов до Марії, малий донжуан, і каже: «Бабо, хочу сидіти разом з Ситник Людмилою». І Марія Василівна пішла до його класної керівниці, все узгодила й пересадила Марка до тієї дівчинки. Але вдома Люда пожалілася батькам, що не хоче сидіти з Марком, котрий її щипає за руки, ноги, а також ловить за груди, перевіряє, чи справді в дівчат там все не так, як у хлопців. Коли її пересадили до іншого хлопчика, Марко заплатив тому, аби він робив з нею те ж саме й називав підстилкою. Ця історія могла розгорнутися в більш феєричне продовження, якби їхня дорога невісточка після тієї жахливої сварки Марії з сином Сергієм не забрала Марка в іншу школу.

Марко по телефону запросив Квітку на деньок поїхати в Яремче, курортне містечко неподалік, щоб розважитися разом з друзями. Дівчина сказала, що має багато вчитися, але сподівання так легко уникнути цього парубка виглядали наївними. Бо майже одразу подзвонила Марія Василівна, нагло втрутившись у Квітчине приватне життя: «Тобі б не пошкодило трохи розвіятися». Єдине, що втішало Квітку, це те, що з ними мали їхати ще й Маркові друзі.

І вони поперлися в те Яремче. Фірмові водоспади, заради яких деякі туристи сюди й навідувалися, позамерзали, вони виглядали якимись аж неземними. Компанія спустилася вниз, до ріки, щоб роздивитися їх ближче. Хлопці верещали, з'їжджали з невеличких льодяних гірок. Аж поки з мостика над ними не потекла якась рідина.

Вона скрапувала ніби з неба на білу гірку льоду, а потім розтікалася по замороженому килимі жовтою плямою. То вгорі стояв якийсь п'яний, мабуть, турист, котрий вийшов з недалечкого ресторану «Гуцульщина», і, не стримавшись, розщепив штани й висцявся просто з моста.

Компанія, сповнена омерзіння, негайно звідти змилася. Хлопці ще думали догнати п'яного й надавати по шиї, але видертися слизькою дорогою вгору було неможливо.

Потім Марко показав Квітці руїни колишньої турбази «Гуцульщина», де знімали музичний фільм «Червона рута» із Софією Ротару в головній ролі. Там на одному з балконів колись стояла Марія Василівна, потрапляючи в кадр та історію. Комплекс споруд потрошки розвалювався, з вікон і дахів вилазило пруття, яке навесні, напевне, вкривалося листям. Побиті шибки, гниле дерево. Усередині — лайно, купа сміття, бездомні пси. Квітці хотілося якомога швидше звідти піти.

Потім вони вечеряли в згаданому ресторані, який гордився тим, що його дерев'яну будівлю у карпатському стилі зробили без єдиного цвяха. Маркові друзі замовили собі чанахи — страву з грибів, м'яса, квасолі, картоплі й моркви, яку подавали в горщику, запломбованому шаром запеченого тіста. Також тут готували оленину в сметані та інші делікатеси. Але Квітка замовила собі банош (кукурудзяна каша на сметані) бринзою (місцевий сир). Вона була вегетаріанкою. Але крім цього, вона була ще й розумною, тому нічого про свій спосіб харчування не сказала, бо почалися б довгі розмови з потребами пояснювати, із насмішками й вдаваннями турботи... Вона вже мала гіркий досвід, причому й у більш інтелігентних товариствах, ніж цей збрід. За п'ять років, як дівчина перестала їсти живі створіння, Квітка зрозуміла головне: не варто ніколи й нікого переконувати ставати таким, як ти. Також вона збагнула, що найкраще — це виглядати звичайною, максимально уникаючи демонстрування власної інакшості, особливо в товариствах ідіотів.

Колись, п'ять років тому, Світлана подала на стіл фаршировану, схожу на живу, рибу, і Квітка з'їла шматок. Тоді ж їй вдарив у голову образ, як та рибина, слизька й холодна, обліплена якимись водоростями, плаває в зелено—чорній воді біля коріння й стебел водяних рослин, біля натягнутих жил білого латаття... Вона так

детально уявила собі те створіння, що їй здалося, ніби риба запливла їй самій у шлунок. Створінню не вистачало місця: воно билось всередині, намагаючись виплутатися, наче із сіті. З того часу, як Квітка виблювала істоту просто на стіл, вона більше не їла нічого живого.

Замовлення виконували так довго, що можна було здохнути чекаючи. Приятелька Маркового друга безсоромно заливала до офіціанта, хвалячи його дещо замалу сорочку. Жива музика (традиційно для цього ресторану) грала пісні, які колись співала Софія Ротару, — «Водограй», «Я піду в далекі гори» й «Червону руту» (найбільше гості замовляли найвідомішу — останню в списку пісню).

Під час поїдання цих традиційних страв Марко зухвало, ніби вона вже його, погладив Квітці коліно. Однак дівчина відсахнула ногу. І коли вони вже вставали з—за столу, щоб іти геть, Марко її знову обійняв за стан. Проте Квітка непомітно для інших вислизнула з його натренованих зухвалих рук.

* * *

Потім він її запросив з собою кататися на лижах — у Верхній Татарів. І знову — Марії Василівні довелося дзвонити до Квітки. Вона мармеладним, зовсім неймовірним для неї голоском рекламувала, яка там прекрасна гірка й підйомник, а також які там краєвиди розгортаються — у селі її молодості, у селі молодості Анни, а також їхнього Онуфрія.

Квітка не вміла відмовляти цій старій. Вона не вміла кататися на лижах, але це не стало проблемою. Від неї би вистачило дивитися знизу під канаткою, як згори з'їжджає Марко, як він, зупинившись, падає в сніг, як він верещить, радий снігу, повний адреналіну — цього поганого гормону, який міг би принести неприємності Квітці.

Інколи у Верхньому Татарові відбувалися лижні змагання школярів району. Також сюди приїжджали такі діячі, як Марко і його друзі. Ця канатка належала місцевій школі. Марко давав сторожові півлітру, а також гроші на електроенергію — і той дозволяв їм, мажорам, тут розважатися. Запускав старі, заіржавілі, давно не змащені підйомники, які нещадно давили на лічильник, а також

тріщали, стираючись, як кістка об суглоб, коли бракує спеціальної рідини.

Біля канатки, мов гриб, ховався адміністративний будиночок з ґратами на вікнах. Він призначався для видачі й зберігання лиж. Там група й зупинилася. У тісній каптерці розклали привезену їжу й бухло, розтопили камін. Попри те, що приїхали сюди під обід, за годину всі вже нажерлися. Хіба що Марко чомусь відмовився пити. Квітці теж вдалося уникнути цієї участі.

Вона, коли Марко ще тільки вперше сказав «Верхній Татарів», звісно ж, згадала, що саме звідси походить її родина, зрештою, Квітка сама тут жила, доки не пішла в міську школу й доки мама не купила в місті квартиру.

Після переїзду вони сюди не поверталися ні разу. Баба Анна, котра теж тоді переїхала до міста, колись один—два рази на рік сюди навідувалася, аби провітрити дім, щось прибрати... Але потім (через відомі причини) перестала це робити, залишивши хату напризволяще.

Насправді з лижної гірки до їхнього колишнього будинку не так і далеко. Квітка пам'ятала це місце, цю дорогу — наче зі сну. У зимові свята тут колись було гучно. Баба Анна часто її малу сюди водила «дихати свіжим повітрям». Вони спостерігали за змаганнями. Тут також влаштовувалися новорічні святкування, сюди з'їжджалися зусюди.

Квітка піднялася й вийшла, нікому нічого не сказавши. Велике товариство, здається, і не помітило зникнення. Квітка пішла мальовничою, але досить стрімкою доріжкою вниз. Велике відполіроване тисячами подошов каміння утворювало досить вигідні, але на вигляд слизькі сходинки, а рядки берізок і їхнє гнучке гілля — поручні.

Сніг по—мистецьки вкрив довколишні гори й ліси. Він хотів сховати все, що могло ще восени здаватися мерзеним. І новочасні оббиті пластиком хати, і справжні залисини горбів — зруби, і подовбану дорогу, яка зміїлася вниз біля річки (теперішня асфальтівка виглядала ще гіршою за ту ґрунтовку, що сорок років тому)... Якби Онуфрій, її ні разу не бачений дід, тепер глянув, як у Верхньому Татарові зменшилося лісів, він би, напевне, ніколи більше не хотів виконувати обов'язки лісника. Оленів тут не бачили вже років

двадцять. І не лише тому, що в лісах зменшилося букових горішків. Тут перестріляли цих звірів, як собак.

Квітка вийшла на галявинку, проминула кілька дерев'яних плотів. На пригірку під самим лісом побачила свою рідну хату, окутану парканом з нерівних штахетин. І дівчина пришвидшила свій граційний крок, якимось при цьому дивно радіючи.

Місцеві, напевне, часто говорили про цей дім, про те, які Зеленчуки негосподарські. Колись Марія Василівна, числячись у складі ревізійної комісії, зауважувала, що будинку не вистачає господаря. Але тепер дім виглядав просто жалюгідно, як безхатько. Ззовні здавалося, що тут просто неможливо жити.

Правда, великі дерев'яні двері виявилися замкненими. Ніхто все ж не наважився розікрати цю халабуду. Може, тому, що насправді не було чого тягнути. Квітка, котра пам'ятала звички баби Анни, підійшла до краю стріхи, де стояла бочка для збору дощової води, і знайшла під нею заржавілий ключ.

Двері заледве розкрилися, бо замок безнадійно окислився. Завіси густо скрипіли, довго не змашувані. Смерділо гниллю й сирістю, хворобливою порожністю, а потім легко війнуло запахом дуже кислих яблук. Температура всередині була нижча, ніж назовні.

На стіні — вигорілий прямокутник, де довго висів портрет славної математички Софії Ковалевської. Усе обвішане липким павутинням; товстий пил на меблях; порошок телевізор, який, можливо, навіть і працював; посуд, частину якого залишили тут і не перевезли в місто (чому так?); велике дзеркало; стіл з вазою засохлих квітів, де колись, років п'ятнадцять тому, сиділа Квітка у калюжі, у цукрі й солі... Ці засохлі квіти! Уявити лише: баба Анна приїхала в цей дім п'ять років тому, повитирала пил з меблів, з посуду, обтерла свій графин для самогонки, схожий на Спаську вежу в Кремлі, підмела підлогу, збрала сухе листя на подвір'ї, помила вікна, винесла з поду чиюсь мертву кішку, яка не зрозуміло як туди залізла, зняла портрет... А коли господиня йшла вже геть, то нарвала в грядці самосійних айстр, а також жоржин, які вимерзнуть до наступного року, бо вона не прийде їх викопувати на зиму. Стіл навколо вази обсипаний сухими жоржиновими пелюстками, а айстри зберігали цілісність, хіба деякі виглядали наче виїденими якимись комахами просто в серцевині. ... А потім Анна зачинила двері, двічі прокрутила ключ — клац—клац —

кинула його під бочку, де виднілися жовтуваті листочки й корені якоїсь трави...

Квітка, дивлячись зсередини на двір, бачила за вікном лише сніг, гладь якого зіпсували тільки її власні ноги, ніякої іншої людини, навіть тварини. Це «клац—клац» упадало глухо їй на голову, як сніг з даху; минуле було зверху й обвалювалося на теперішнє; Анна, яка насправді давно пішла, прорвалася крізь час і неначе щойно зачинила Квітку тут. Підвіконня, простір між рамами — перетворилися на справжню братську могилу. Найбільше тут спочивало всяких мушок, але також і зовсім не вигорілі на сонці бджоли, оси, один шершень і навіть два метелики, вид яких було важко визначити: лусочки вигоріли на сонці й поблякли, наче то лежали взагалі не метелики, а дещо інші створіння світу — наприклад, щось, схрещене з Calliphoridae, Hemiptera і Blattoptera, гібрид м'ясних мух, клопів і тарганів.

А ось і велике двоспальне ліжко, на якому відпочивала Анна — сама. Вони забрали білизну, ковдри, подушки й покривала в новий дім, а тут лишили хіба матрац. ...І це маленьке ліжечко, де ночувала Квітка. Усю його спинку дівчина колись обклеїла різноманітними картинками, які продавалися разом із жуйками: зображеннями машинок, якихось воїнів, футболістів, кадрами з фільму «Титанік»... Баба Анна щоразу приносила з магазину цілі жмені цих жуйок з наклейками. А ще ж і мама з—за кордону передавала (але з якимись незрозумілими, їхніми італійськими картинками). Крізь тінь прозирала видерта цвяхом квіточка і сердечко, пробите стрілою.

Квітка лягла на запилений матрац, не турбуючись про чистоту свого одягу. Дівчина подумала, що ця хата могла б стати чудовим місцем для літнього відпочинку. Сусідські хати стояли далеко, ніхто б не турбував. Ванни нема, але близенько криниця... Вона могла б сюди приїхати з кимось...

* * *

У двері хтось зайшов.
— О—па—па!

То був Марко, котрий настільки злякав Квітку, що вона ледь не впала зі свого дитячого ліжечка.

— Що ти тут робиш, красавіца? — він сперся на стару радянську фанерну лаковану шафу, у якої відвалювалися дверцята.

— А ти?

— Я вирішив простежити, куди ти йдеш, і крадькома пішов за тобою, — посміхався хлопець. — А ти таємнича.

— Це хата, де я народилася. Тут жили моя мама й баба.

— Ти хіба не з міста?

— Ні, до шести років, коли мама працювала в Італії, я жила з бабою Анною в цій хаті.

— А тут непогано, романтичненько.

Марко зміряв кроками кімнату раз, другий, а третього разу попрямував до маленького дитячого ліжечка й усівся біля сполоханої дівчини, котра щомиті стримувалася, аби не закричати. Потім він ніби позіхнув, розправив руки за її головою й поклав долоню на тремтяче плече Квітки.

— І як тобі тут, багато за ці часи змінилося? — він погладжував її плече.

— Та наче все, як і тоді. Тільки пилу багато.

Квітка не мала ідей, як від нього відсторонитися. Маркова з'ява була не тільки неочікуваною, а й дуже небажаною. Вона уникала їхнього усамітнення як могла, ніколи не дозволяла проводити себе додому, не виходила на каву, якщо знала, що поряд не будуть його друзі, розказувала жахи про бабу Анну, щоб той не надумався прийти до них на квартиру.

Маркові не терпілося. Він горів від бажання. Його лижний костюм у місці нижче живота вже розривався. І хлопець раптом, несподівано навіть для самого себе, накинувся й почав її сильно цілувати. Квітка не відштовхувала його, в паніці покійно, як загіпнотизована, застигла. Потім він поклав її спиною на ліжечко й весь навалився на неї — своїм великим, переданим у спадщину від діда—полковника, тілом. Він устроїв свого язика їй в рота. Марко зализував ясна, наче сковороду, до котрої прилипла карамель. Потім його рука почала лізти їй під светр. Квітка вже терзала себе за те, що не одягла суцільний лижний костюм з єдиною блискавкою, як їй пропонували: у такий скафандр

Маркові було б важче залізти. Вона не відала, що робити, але точно знала, чого робити не можна.

— Не зараз, Марку. Не зараз. Я тебе прошу!

— Зараз, вже! — його холодна рука торкалася її гарячого, як щойно спечений хліб, живота.

— Я тебе прошу, усе це відбувається занадто швидко!

— Якраз пора.

— Марку, благаю, не тут і не тепер.

— Тут і тепер. Я вже й так забагато чекав. Тут і тепер.

Її, дрібну й слабку, він придавив, наче балка, що не випускає нещасну людину з будинку в полум'ї. Його рука дісталась її теплих акуратних грудей. А потім він поліз вниз. Вона почала пручатися, наче метелик у сітці павука. Але він тримав її силою, його долоні з розчепіреними, як граблі, пальцями вже добиралися до її трусиків.

Ліжечко зовсім не годилося до таких занять. Воно було затісним. Воно було зовсім недоречним. Ці наклейки на спинці з автомобілями, спортсменами, кадрами з «Титаніка». Ця видряпана шестилітньою дівчинкою квіточка й сердечко, пробите стрілою...

І тоді Квітка зібрала все, що мала в тілі, й відштовхнула його з усієї сили. Вона відважила його, наче двері, які хтось тримає й не хоче відчиняти, вислизнула з—під тіла. Пролізла в щілинку, зістрибнула з ліжка, як оленятко, що вигинається з пащек вовка, коліном впала на землю, на спресований сніг, принесений чоботами Марка. А потім швидко встала. І, ніби це така гра, вибігаючи надвір, на порозі крикнула:

— Ходімо до всіх. Доганяй!

Пришвидшеним кроком Квітка пішла до каптерки біля канатки, до п'яних друзів свого залицяльника.

Марко не гнався за нею.

16. Помідор

Марія Василівна прийшла до кабінету лаборантки Сніжанки, щоб зайти з її допомогою в інтернет і знайти сторінки Марка в соцмережах. Фото на профілі: Марко з голим торсом і склянкою якогось оранжевого коктейлю з паперовою парасолькою, на фоні пальми й моря. У розділі «Захоплення» зазначалися «відпочинок і розваги». Його профіль заповнювався всілякими фотографіями з усіх можливих клубів, з гірськолижних курортів, з концертів, з пляжів та нічних клубів. Там було багато дівчат, шампанського, полуниць... Усе на цій сторінці представляло Марка дуже однозначно й досить вичерпно.

Улюбленим своїм закладом у місті він називав нічний клуб «Кавказ», яким володіла його хресна Галя — дружина колишнього першого секретаря райкому партії (та біла невинна кішечка на вечірці, коли чоловіки змагались у відтисканні від підлоги). «Кавказ» стояв на місці «Карпатських легенд», тому самому місці, де Марія святкувала входи в свою теперішню квартиру. Переробили тут усе, навіть паркет: його не відреставрували, а зняли геть, застеливши все лінолеумом. На сцені тепер стояла вертикальна рура. У «Кавказі» збиралася вся молодь міста, всі малолітні майбутні алкоголіки й повії, майбутні голови великих сімей і благопристойні мамки. Особливо регулярно сюди йшли учні старших класів, котрі себе ні в чому не обмежували й котрих ніхто не стримував.

Марко, у якого було «все складно» з Квіткою, таки все ж хотів її чимось вразити, завоювати чи що. Зазвичай він отримував усе, що бажав, одразу. А тут довелося трохи повозитися, що йому в певній мірі й подобалося. Марко посадив Квітку за столик, де сиділи його друзі зі своїми подружками й курили кальян на молоці, заправлений тютюном з ароматом кокоса.

Навряд чи Квітку міг вразити танець двох шалав, які крутили дупами перед їхнім столом. Але вона старалася поводитися так само, як і всі за столиком. Квітка, хоч і не заохочувала дівчат роздягатися, але менш—більш голосно сміялася. Вона вдавала, що це її заводить,

курила й трохи пила. Щоб не мати ніяких проблем, їй треба було виглядати типовою: не робити нічого, що би могло когось спровокувати, не видавати свій емоційний стан, щоб не заохотити когось поліпшувати її настрій і «вражати» її ще більше.

Коло неї сиділи дві приятельки друзів Марка — якась там, припустимо, Анджела і, наприклад, Анджеліна, чиї імена Квітка прослухала, хоча все одно б не запам'ятала. Їх можна назвати такими собі сестричками, бо одна з них мала тигрусову кофтину, а другу тиснули тигрусові чобітки (вона купила менші, бо потрібного розміру не малося). Одна з них замовила мохіто, а друга — текілу санрайз. Вони попробували спочатку свої коктейлі, а потім обмінялися й випили трохи напоїв одна одної — так, як вони звикли це робити з помадами, кофтами, взуттям, а одного разу, коли напилися, то й хлопцями, що потім успішно витіснили з пам'яті. Обидві були на рік — два старші за Квітку, тому вважали себе набагато досвідченішими, тими, хто пізнав «реальне життя». А ще вони цілий вечір зауважували собі найрізноманітніші дрібнички для обговорення новенької, тобто Квітки, але коли та піде у вбиральню.

— А ти колись цілувалася з дівчатами, — Квітку несподівано запитала Анджела—Анджеліна.

Хоча як несподівано? Одна з них перед цим хвалилася, що її хлопець умовив зробити тату під пупком з написом «Це власність Вована», а ще — стрілочкою вниз. Тому тема про поцілунки з дівчатами могла здатися зовсім таки невинною.

Після запитання про цілування з дівчатами все за столом притихло. Один з хлопців уже легенько захіхікав.

— Та ні, — зі смішком відповіла Квітка, сьорбнувши свій джин з тоніком.

— А хотіла би?

Квітка тільки розкрила рот, аби віджартуватися. Та її перебили хлопці, які почали по—бичачому рикати, що хочуть бачити, як дівчата цілуються.

— Да—вай, да—вай, да—вай! — горлали вони, намагаючись перекричати гучну музику, яка й без них виїдала вуха.

Спочатку наче соромилися, а потім, ніби переступаючи через нехіть, одна Анджела—Анджеліка поцілувалася з іншою Анджелікою—Анджелою. Робили це в засос, вилизуючи ясна й зуби — так, як

вони не цілються зі своїми хлопцями, так, як їхні супутники не вміють.

Квітка помішувала свій напій, дивлячись, як тане лід. Усі ж навколо пищали від захвату. Вона перевела погляд від досить великого, ідеальної форми й прозорості кубика льоду, на Марка. Той не дуже зважав на комедію, а постійно лупився в смартфон.

Дівчата добряче облизали одна одну. Вони швидко, як у мікрохвильовці, розіграли хлопців поряд, а потім запитально подивилися на Квітку. Одначе та завбачливо відповіла:

— З радістю б це зробила з кожною з вас окремо чи з обома одночасно. Але наразі чуюся трохи простудженою й можу передати вам вірус.

Хлопці незадоволено завили. Звісно, відмовка не дуже переконлива, але Анджеліка—Анджела прийняли її — а що як і справді хвора!

Попри все, Квітка трохи розважилася. Принаймні цей вечір вона довго згадуватиме. Дівчина, додивляючись останні секунди танення льоду, що остаточно втрачав форму куба, вирішила, що їй би не завадило подихати свіжим повітрям.

Марко, нічого не кажучи, устав і кудись зник. Квітка вирішила теж принагідно вибратися з—за столу.

* * *

Надворі коло клубу стояла купа людей. Вони курили, цілувалися, реготали, говорили по телефону. Час від часу під'їжджали й від'їжджали машини й когось привозили чи забирали. З клубу вийшов дорослий мужик, тягнучи за собою п'яну малолітку, шарпаючи її за руку. Невдоволена дитина пробувала вирватися, упиралася. Чоловік закинув дівча на заднє сидіння, сказавши досить голосно: «Ох вдома получиш!», а потім, різко рушивши, помчав у ніч.

Ще якась дівчина в трубку кричала щось на кшталт вже сто разів за цей вечір говореного під цими стінами: «Ну мамо / тату, я вже не мала! Скільки ти будеш тримати мене в тюрмі?!».

Квітка подумала викликати собі таксі, але непогано б попередити Марка. Вона роздивлялася в усі боки, проте не бачила того. Добула з коробки цигарку й заклала її за вухо.

І тут просто біля паркінгу почався якийсь інтенсивніший, ніж скрізь, рух і шум. Знову бійка. Коло клубу відбувалося стільки мордобоїв, що нормальна громада вже б давно це місце закрила. Двоє хлопців зловили Копчука Славка за руки й тримали. Він відчайдушно пробував вирватися, але в нього нічого не виходило. Він метався, як дичина, загнана мисливцями. Розпашілий, повен злості й бажання вижити. Цей Копчук, ця ще дитина, не дуже тямуща в навчанні й житті, старшокласник, підпитий і накурений, стояв у цій темряві, готуючись бути гепаним. Зрозуміло, що товктиме його хтось вищий за статусом, бо Копчука в цій місті багато хто волів не чіпати, навіть після підлих ігор Марії Василівни хлопця били хіба гуртом. На Славика казали «малий чорт».

З темряви вийшов хлопець, чиє обличчя не було видно і до якого, очевидно, Копчук дорвався. Вони стояли в проміжку між двома автомобілями, котрі рівно вквалися в розграфлені межі. Хлопці займали два стоянкові місця. Лівого було видно в праве дзеркало автомобіля зліва, а правого в ліве автомобіля справа. Той, хто посередині, у дзеркала не влазив. Хіба якщо сидіти за кермом — у дзеркало заднього виду він потрапляв.

Квітка не мала бажання на це дивитися й щось з'ясовувати. Їй було якось аж нецікаво. Дівчина відійшла на кілька десятків метрів від клубу, перейшла безлюдну площу з кількома припаркованими автівками й двома собаками. Квітка побачила лавочку під якимось незрозумілим деревом, яблунькою, мабуть, попрямувала до неї. Погода тепер стала теплішою, відлига поробила скрізь мерзенні калюжі або пастки з тонким льодом зверху й холодним болотом усередині. Сніг на лавці розтанув, а вода висохла. Квітка сіла, дістала з—за вуха цигарку й підпалила сірником, який вважала значно цікавішим за запальнички: для твоєї цигарки згорає шматок дерева — якоїсь липи, тополі, осики, а купка газу з трубочки — це не те.

Не встигла дівчина затягнутися, як раптом стрепенулася й злякано схопилася за коліна, випустивши цигарку й пачку сірників у розталій сніг. У її бік, ніби дикий кабан, мчав Копчук. Здавалося, що зараз вріжеться у Квітку, але просто таки за п'ять метрів від неї завернув

у бік. За ним гналися ще двоє. Четвертим летів її кавалер, внук Марії Василівни. Мабуть, це саме для Марка і тримали Копчука на стоянці. І коли Славко вирвався з рук Маркових товаришів, а самого Семенка сильно штовхнув, то побіг щодуху.

Копчук, Марко, ще двоє помчали в бік мосту...

* * *

Марія Василівна зайшла в кабінет завучки Надії Петрівни.

— Ну що, наливай!

Завучка завжди мала коньячок у шухлядці в робочому столі. А в шафці за Марією, яка сіла навпроти, внизу стояли чарочки — набір, подарований колись, певне, мамою якогось учня.

Інколи траплялися нагоди й потреби випити по п'ятдесят.

— Ти ж знаєш, що до мене тут приходила ця сука з районо?

Грубість мови Марії дещо вибила завучку з колії будня. Така зміна мовної поведінки — точно не до добра.

— Та знаю! Ця Матейко хоч би попередила...

— Я її вигнала, бо та сволота запізнилася й ледь не зірвала мені урок, хамка. Я потім цілий день чекала, що хтось припреться на інші уроки. У мене ж сьогодні шість занять. Але ці падли не приходили.

— Мама Копчука тут бігає цілодобово, спокою не дає.

Надія Петрівна Проскурня хотіла описати весь свій тернистий шлях на шляху до виборювання честі й гідності Марії Василівни, відкидання диявольських спокус (тобто хабарів Копчукової мами) заради подруги... Але Самка Біолога її зупинила.

Вони цокнулися чарочками й швидко випили, подивившись одна на одну, а потім різко відвели погляди.

— О! Добре, що це я згадала, — вдарила важким обухом свого голосу по кімнаті Надія Петрівна. — Тут по всіх районних закладах збирають підписи, щоб здерти мозаїку з комуністичною символікою на Верхньотатарівській школі. Ти ж там колись викладала? Точно. ...Ну бо скільки можна себе не поважати?! Союз нерушимий пройшов, а його метастази не випалили навіть на українській школі. Там голова сільради підтримує декомунізацію, але директор школи — проти: уперся — і все. То вони збирають підписи по всьому району, щоб зробити все у межах законодавства. Підпишеш, Маріє Василівно?

— Ні. Я проти знищення, — закусивши нижню губу, сказала біологиня. І демонстративно поправила свій оранжевий, як скибка папайї, локон.

Надії Петрівні вистачило розуму не допитуватися, чому так.

Вони випили ще по одній чарчині.

Потім ще раз.

І після дещо затягнутої мовчанки Марія розказала, як вона тепер хитро налаштовує цілий клас проти Славіка Копчука, ставлячи йому добрі оцінки ні за що. Це виглядало як вихваляння (чого вона не дуже любила), але цей її винахід здавався Марії досить вдалим і дуже дотепним.

— Чому ти така жорстока до нього? Він же лише дурна дитина, — питала, зовсім—зовсім не подумавши, завучка. Вона одразу ж запила ці свої необачні слова коричнюватою гіркою рідиною міцністю сорок градусів.

Марія нарешті звернула увагу на немилосердний шар тонального крему на обличчі завучки. Через Perezбудження й роздратування продажним відділом освіти й настирливими Копчуками, Марія випустила цей образок, коли вони тільки починали випивати. А тепер не могла відірватися від споглядання невеличкої крупинки згрубілого тонального крему, ніби крихти хліба чи сиру біля лівої ніздрі Надії Петрівни.

І вона, не перестаючи лупитися на ту крупинку, повільно повела розмову далі, повернулася до їхніх баранів, з підлою посмішкою запитавши:

— Ти знаєш, що помідор — це ягода?

— Хіба ягода? Чого ти про помідори завела бесіду? — помітивши якусь незвичність у голосі Марії, але не продумавши, в якому напрямі може мислити товаришка, нейтрально запитала завучка.

— Сідай. Незадовільно! Один бал, давай щоденник, — зімітувала свою поведінку на уроці. — Біологи вважають помідор ягодою так само, як і кавун.

— За кавун я знала. А диня?

— І диня, і гарбуз. І навіть банан.

— Але ягоди — круглі й солодкі.

— По—перше, банани, до речі, теж бувають круглими, тільки ці сорти промислово не вирощують. По—друге, огірок — теж ягода. По

—третє, і ананас.

— Для мене помідор завжди буде овочем, — завучка заявила категорично, а потім задумалася.

— Так—от, про помідори. Я ніколи не купую ці ягоди в магазині, бо надто сильно їх люблю. Я завжди по помідори йду на базар — вибираю рожеві, жовті, чорні, круглі, інших форм і розмірів. Беру в бабів, бо вони вирощені вдома, тобто екологічні. Люблю дуже дрібненькі, такі, які продають склянками або на гілочках. І коли я хочу їх їсти, то не мию, хіба трохи протираю, якщо на них пил або залишки ґрунту. Таким чином вони не втрачають свого запаху. Я насипаю в тарілочку цукру й мокаю в нього помідор, а потім кусаю, знову мокаю, знову кусаю...

— Я б таке не їла.

— А ти покуштуй. Це неймовірно смачно. Проте моє задоволення не лише від смаку. Ще я таким чином здійснюю свою педагогічну просвітницьку мету: закріплюю за помідором таку звичну для ягоди ознаку, як солодкість, про цю властивість знає більшість людей. Я ніби наближаю помідор до його сутності, сутності ягоди. Сутність його природи до сутності самого слова «ягода». Бо люди мають певне поняття: «ягода» дорівнює «солодка». І помідор не вписується в ті уявлення.

— То це помідори їси не ти, а вчителька біології в тобі, — засміялася завучка.

— Так от, — розвивала свою метафору Марія, ніяк не реагуючи на жарт, — Копчук — це гівно. Усі думають, що він — звичайна дитина, а не какашка. І я мушу, як оце помідор посипаю цукром, наближуючи його до сутності, так і Копчука посипати таким ставленням, яке б його робило тим, чим він є насправді, — гумусом.

* * *

Марко притарабанив у квартиру Марії Василівни якусь коробку, нанісши при цьому купу снігу, хоча біля дверей стояв віник для обтрусювання взуття. Марія спочатку злякалася, бо сподівалася від любого внучка лише чогось за межами закону й моралі. Може, це

коробка з підозрілими таблетками чи дивним чаєм? Може, там жаби, частини тіла, мертві курчата, товари з секс—шопу?..

Але поки вона прибирала за ним, намітаючи на совок спресовані шматки снігу, які вивалювалися з—під черевиків. Марко, стоячи взутим на килимку, вийняв зсередини коробки якусь техніку, одразу ж розпакував її й приєднав до телевізора. Він порозкидав навколо пінопласт, клейонку та інше сміття. То був DVD—програвач. Марко засунув у нього диск, увімкнув щось пультом, але на синьому екрані нічого не показалося.

— Чорт! Собача мать! — і він почав дубасити ногою радянський диван, оббитий тепер поролоном і обшитий новим модним коричневим матеріалом.

— А що то таке?

— Та це я тобі, бабуля, Софію Ротару записав на диск. Ось DVD приніс, аби ти дивилася. Але записаний мною формат тут не працює. Треба буде наново все переробити.

17. Стегнова кістка (femur), плечова кістка (humerus)

Марія жила серед шу-шу. Скрізь шипіло, шкребло, шурхотіло шу-шу. Вона не встигала розвернутися, як за спиною уже шушукалися. Шу—шу, шу-шу, шу-шу—шу. Щойно Марія чи хтось інший, вартий уваги, опинялися в позиції 180 градусів відносно охочих потриндіти, починалося шу-шу. Обговорювали, оббрівували, спекулювали, влаштовували підлості... Шу—шу сиділо на коридорних і вуличних, облізливих і щойно пофарбованих шкільних лавицях, стояло й сиділо в учительських, шурхотіло в кабінетах фізики й англмови, під кахляними грубками й на батареях, під стендами з правилами поведінки в кабінеті, по телефону. Шу—шу, шу-шу, шу-шу.

Цього дня їхні роти мусили б стертися від надмірного шушукання. Як стираються шини в автомобілі від інтенсивної їзди. Як зникають залишки пригорілої їжі з дна каструлі, коли швидко й наполегливо терти на потрібних місцях дротяною щіткою.

...Марія Василівна випустила учнів з кабінету й чекала нових. За вікном у сквері групувалися бомжі. Один тримав у руках пляшку пива, здається, «Оболоні», півторалітрову або літр сімдесят п'ять, де 0,25, за умовами акції й місткості пляшки, давалися в подарунок. Ще дві бомжихи терлися коло пам'ятника. Бездомний з пляшкою вручив пузир одній з них, а другу запросив до танцю. Одразу коло скверика стояло кафе «Неля», де вчительки інколи святкували щось — День учителя, Останній дзвоник, ювілеї й Восьмі березня. Звідти завжди йшла музика 80—х (в класі її не було чути, але Марія намугикала «Юр май хат, юр май соул...», — і мелодія збіглася з рухами бомжів). Безхатки танцювали спочатку вдвох. Третя бомж—дама пила пиво. Потім бездомний відпустив жінку й зостався танцювати сам. Він підняв руки й почав крутити тазом. Бомжиха без пива взялася робити те саме. Мужик підійшов до пам'ятника Переможцю Великої Вітчизняної війни, став біля абстрактного бійця, трохи вищого за людський зріст, і почав танцювати, наче стриптизерка навколо рури

в клубі «Кавказ». Бомжиха наблизилася до нього ззаду, щоб робити характерні рухи стегнами. Марія перевірила вологість глини в горщику бегонії (вона була суха), потім рішуче зашторила вікно.

Коли учні бігали коридором коло кабінету, то біля її кімнати, на диво, трохи пригальмовували й коридором йшли вже дисципліновано. Але чому?

* * *

...Спочатку ті двоє постукали. Велика, рознесена алкоголем голова в ментовській кепці вигулькнула з—за дверей. Потім зайшла друга — значно худіша й молодша. Вони навідалися, «щоб поставити Марії Василівні кілька запитань». Проте насправді тільки одне: чи не знає вона, де тепер її внук Марко Сергійович Семенко.

Але звідки їй було знати? Марія мала справу з ментами вдруге в житті: перший раз — після смерті чоловіка. Ну і тепер. У неї там, в органах, були знайомі найвищої проби, але всі вони тепер постаріли й вийшли на пенсію.

— А що, власне, сталося?

Міліціонери, котрих наперед проінструктували про характер Марії Василівни, уже готові були розказати все, що знають. Спочатку краще висповідатися самим, а вже потім надіятися на її розуміння й розраховувати на допомогу. Краще одразу викласти всі карти на стіл, аби вона їх не витягала пінцетом, яким клала шкірку цибулі на скельце, готуючи препарат для мікроскопа. Проте ментів випередили.

Мама Копчука, Дарина батьківна — недавній, але вже запеклий ворог Марії Василівни, червона, заплакана, зла, невмолима, одягнена в тоненьку курточку, з—під якої визирала рожева кофточка, а під нею обтягувалося добряче пузо — забігла в клас.

— Ми ж просили вас чекати за дверима! — схопилася міліція, бо вже передчувала, що може початися. Особливо злякався той молодший, котрий швидко попрямував у бік дверей, тобто до Дарини. Вони їхали машиною з цією жінкою сюди й бачили її стан, розуміли її можливості в стані афекту.

Дарина забігла в клас, як вихор. Вона схопила пластикову стегнову кістку (femur). Після Маріїного уроку на тему опорно—рухової системи людини муляж лежав на першій парті. І раптом Дарина кинулася з кісткою, мов первісна людина з дрючком. Вона рвонула до учительського стола, на якому лежала решта розібраного людського каркасу.

Менти одразу професійно схопили Дарину батьківну. Але вона так сильно виривалася, дряпалася й кусалася, так махала ногами, що майже досягала до носа Марії Василівни. Біологиня злякано притиснулася до обписаної шкільної дошки, стерши при цьому напис крейдою — домашнє завдання із зазначенням параграфів і сторінок. Спочатку вчителька справді переповнилася страхом, що виглядало цілком нормально. Усе ж таки ситуація зовсім не мала ознак ординарності! Марія Василівна, тримаючи в руці масивну плечову кістку (humerus), одразу ж почала брати себе в руки — як звикла, як все життя робила. Що би не ставалося! Вона відійшла від ментів та Дарини на безпечну відстань.

Їй уже ставало не так страшно, як цікаво: чому ці пси прийшли й що хоче ця коза.

Але одразу після цікавості знов почало ставати страшно, бо Марія розуміла, що причина їхньої з'яви — у чомусь страшному, і що це страшне пов'язане з Марком. Воно обіцяло зміни в звичному розкладі Маріїного життя. Ці нові віяння могли зачепити її.

— Твій син — грабіжник. Ти — стара сука А твій внук — убивця, — плюючись, як грязьовий вулкан, кричала на весь клас Дарина.

Її голос, відбиваючись від колб зі всякою мерзотою, меблями зі скляними дверцятами, чувся й на коридорі. А під дверима з того боку, розігнавши дітей, уже приклала вухо до щілинки завучка, Надія Петрівна Проскурня. Вона саме в цей момент була твердо переконана, що чинить в межах передбачених для неї обов'язків: завучка мусить знати все, що робиться в школі.

— Усе твоє поріддя — гниле й порочне. Ти гнитимеш сама живо. А я буду навідуватися в твою брудну смердючу палату зі смертниками й дивитися, як ти здихаєш від якогось чортового раку. Сина твого вб'ють ті, кому він перейшов дорогу. А таких, повір мені,

дорогенька, є дуже багато! А внук твій зогніє в камері, — не вибирала слів для прокльонів Дарина.

Вона несла все, що приходило в голову.

— Твій внучок сидітиме, ти мене зрозуміла, стара курво?! Він сидітиме все життя в найгнилішій, найдальшій тюрмі, — Дарина страшно плювалася, водночас ридуючи. — Ти знаєш, що з такими мальчіками, як він, там на зоні роблять?

Кілька днів підряд у різних програмах і фільмах по телевізору Марія чула таке питання: «ти знаєш, що з такими, як він, на зоні роблять?». Вона зауважила, що ця фраза стала якоюсь штампованою. І таки знайшла тепер цьому підтвердження, коли речення вжила ця примітивка.

Але в чому ж річ? Дарина аж випускала дим із роздутих до неймовірних розмірів ніздрів, у які могла би пролізти не те що квасолина, а навіть невеличкий огірок. Два мужики ледве стримували жінку. Марія скептично дивилася на цю всю комедію, поклавши плечову кістку (humerus) на стіл на відстані витягнутої руки. Вона струшувала крейду зі светра.

— Та як ти смієш оце тут... — Дарина вибирала потрібне слово, — як ти, гієно, смієш жити на світі, якщо ти породила таких виродків!

Марія, зрозумівши, що чітко причину цієї акції не визнає, перейшла до іншої стратегії:

— Слухай, суко, — спокійно й уїдливо мовила учителька. — Ти спочатку на свого виблядка подивися.

Марія розуміла, що, мабуть, з «виблядком» якраз щось і трапилось. Але вона не могла більше чекати. Вона мусила щось відповісти таке, аби спровокувати присутніх якомога швидше їй розказати, що трапилось.

* * *

Місто шуміло. На малих озерах не бувають шторми, але під час повеней їх може добряче розмити, збільшивши площу відкритої руйнівної води в багато разів.

Тут рідко траплялося щось варте уваги. Тут рідко ставалися якісь серйозні злочини. От недавно якийсь придурок згвалтував вісімдесятирічну стару. Однак це всім, навіть найлицемірнішим моралістам, виглядало більше кумедно, ніж жахливо. Значна частина жартів стосувалася того, що стара мусила б не заявляти в міліцію про наругу над собою, а навпаки — нагодувати молодця борщиком і вареничками з маком, та сметанки побільше! Жертва мала б сказати гвалтівникові «дякую», віддати молодцеві всю пенсію й запросити приходити якомога частіше.

Але тепер нарешті натовп отримав м'ясо, купу м'яса. Противники вегетаріанства вважають, що у цьому продукті є незамінні амінокислоти. Натовп ревів: «Моє тіло вимагає незамінні для організму амінокислоти! Дайте нам амінокислот!».

А ось і м'ясо, а ось і воно — їжте!

...Коли під мостом знаходять труп, то в окремих домівках, за окремими столами, під окремими дахами починають розкручуватися просто такі кілометрові стрічки пліток. Коли труп випадково виявляють учні, які зранку йдуть до школи, і цей труп — тіло малолітнього сина місцевих бізнесменів, то місто перестає жити в звичному ритмі. Воно, ніби магнітом незвичайної сили, — як на заводах — притягується до цього невисокого моста, з якого видно навіть засохлу чорну кров під носом.

Ріка тепер обміліла. Попри те, що погода стала трохи теплішою й почалася відлига, води не прибуло. Хіба що вона трохи помутнішала, ніби суп, з якого при варінні не знімали пінку. Або як кристалик ока при катаракті. Нудні безлисті rischi дерев, монотонні камінці, не покриті льодом чи снігом, просочений водою чорний пісок, упакування від «Скітлс» і шоколадки «Корона», дві пластикові прозорі пляшки зі здертими етикетками, а також тіло.

Славик лежить собі на мілководді обличчям до людей на мості, ніби й на них, і на небо над ними дивиться. Але височінь теж була нудна, її не рятував навіть легко—блакитний колір, що прозирає крізь брудні, цементного кольору хмари.

Вода тут протічна, тому крові зовсім нема. Течія все вимила. Якби температура повітря добряче піднялася, розтопивши всі сніги й льоди, то ріка взагалі могла б сховати кожнісінький знак злочину, сховати головну його ознаку — наявність мертвого тіла. Ріка б понесла його

вниз, у сусідню область. А потім через землі, що розділяють Молдавію й Румунію, до синього Дунаю. А Дунай — у Чорне море. А Чорне море через Босфор, Мармурове море й Дарданелли — у море Середземне. А Середземне — через Гібралтар — в Атлантичний океан. А серед Атлантичного океану, кажуть, існує велетенський острів, куди підземні й наземні, теплі й холодні течії виносять весь непотріб усіх рік Європи, заходу Африки й сходу Америк. Утім, навряд чи це могло стосуватися будь—якого органічного тіла, адже воно схильне до швидкого розкладання і деяким істотам придатне до їжі...

Кажуть, що коли Славка Копчука витягували з цієї мутної води, то навколо місця, де пролилася кров, шастало багато риби, особливо форелі струмкової (*Salmo trutta*). Вона мешкає у верхів'ях гірських рік, у найхолодніших і найдальших струмках. Колись усі ці ріки кишіли зелено—коричневими тільцями з червоно—чорними крапками, поки їх не вибили електровудочками, не отруїли стічними водами. Ці хижаки, які жерли личинок, жуків, коників—стрибунців, менших рибок, тепер сиділи тихо під великим камінням. Вони клубилися у в'язкій глині біля берегів, під розлогим корінням дерев — особливо верби й вільхи, що захланно лізли в ріку.

І от — вони більше не змогли ховатися в своїх норах. Хижаки припливли на бенкет.

Смак крові змушує вилазити з підводних нір навіть червонокнижні види.

III

BUFO BUFO

18. Назад на освоєну цілину

Марія Василівна дбала про зовнішній вигляд свого розуму. Тому вона, наприклад, виписувала різноманітні наукові журнали, які приходили не до неї додому, а на адресу школи, щоб усі бачили: Марія Василівна виписує наукові журнали. Вона тратить на це дурні гроші — так вважали інші, не помічаючи вигод, неспівмірних із затратами. Ці стопки на полицях біологічного кабінету вражали й переконували. Молодих фахівців через них аж лихоманило.

Багато людських станів терплять, не засуджуючи. Ніколи не захочуть зрозуміти хіба небажання ліпшати. ...Це в інших колег скіфи допомагали Гітлеру нападати на Атлантиду, числа ділилися на нуль, забувався закон Ома й навіть знання, що за такої прикрої ситуації треба сидіти вдома, але не в учительки біології!

Марія Василівна зранку й увечері милася з такою пристрасстю, що підлі клітини навіть не встигали нормально розпастися. Більша частина пилу навколо нас — це відмерлі залишки шкіри. В класах, де вона перебувала, частка забруднення від неї зводилася, як вона сподівалася, до кількох проміле. Марія також ніколи не шкодувала грошей на одяг, парфуми, косметику.

Лаборанточка Сніжана допомагала Марії Василівні обирати одяг. До речі, дівчина мала біологічну освіту, її прийняли в школу як лаборанта, проте всі знали, що Сніжана мала стати на місце Марії Василівни, коли та піде на пенсію. Хоча ніхто не вірив, що це станеться скоро. Сніжана, наче з відчуттям ще не здійсненої, але вже присутньої в педколективній свідомості майбутньої своєї вини перед Марією Василівною, постійно старій в усьому допомагала, відпрацьовувала, спокутувала свій майбутній гріх.

Цього разу Сніжана порадила Марії Василівні щось близьке до визначення «промениста орхідея», тобто холодний ніжно—бузковий, суміш фуксії, фіолетового й рожевого. Журнали й фешнпередачі твердили, що, звісно, окремо ці кольори, названі через кому, з п'єдесталу остаточно не зійдуть, але ж хіба не завдання жінки — не

йти на компроміси, а прагнути до найкращого, тобто кольору «radiant orchid». І звісно, що Марія Василівна не мала нічого проти, тільки суцільне за. Вона ненавиділа навколлубузкові тони, але це, звісно, ніяк не відбивалося на її обличчі, готовому до нових бризок моди. Її незадоволення ніяк не вилазило назовні, на шкіру під макіяжем і на міміку, яка нищить макіяж. Її лице світилося незворушністю, коли Марія ходила в цьому платті кольору «промениста орхідея», розшитому білим бісером.

Коли вона прийшла на річницю Верхньотатарівської школи, то не врахувала, що в цім забитім, як і майже сорок років тому, місці, їй не дуже буде з ким заговорити. Усі, кого вона могла знати, вже давно померли: і колишній директор, і всі вчителі, і голова сільради, і їхні дружини, і будь—хто, у кого можна б запитати про Гафію... Марія протягом цих років зовсім не цікавилася життям школи. Верхній Татарів давно затонув, як острів, — потрошки, потрошки, потрошки... Усі речі переносили на все вище місце, аби вберегти від води, яка з'їдала берег, лісок, хатки, аж поки і вершина не зникла під океаном. І Марія застала тепер тільки порожнечу: ті самі класи, хіба трохи інший ремонт, той самий фасад, навіть та сама радянська мозаїка з комуністичною зіркою, книжкою й знаками математичної формули. Проте все вже — інше, усе — порожнє, купи речей світу, купа нічого не вартих фальшивок. У своїй промові Марія Василівна згадала кожного, кого знала: директора, голову сільради, вчительок... Хоча ніхто давно не мав поняття про ці великі імена.

Після того, як почалася неофіційна частина, до неї підійшла маленька кругленька коротко стрижена жіночка й привіталася. Марія Василівна почала своє типове протяжне «О... вітаю», під час якого людина, якої вона не пам'ятала, мала відновитися в Марії Василівни в голові. Але та жіночка засміялася й дико кинула:

— Невже не пам'ятаєте?

— Ну, обличчя дуже знайоме!

Мабуть, це стояла якась її колишня учениця з цієї школи. Однак яка? Вона ні з ким не встигла побудувати довіри чи приязні за ті куці півроку, що працювала у Верхньому Татарові. Так само тут не вчилися особливо яскраві діти, яких хоч—не—хоч — мусиш знати.

— Та ж Ганнуся!

Ганнуся. Звісно, Ганнуся! Марія одразу згадала ту світлоголову дівчинку.

Колишня учениця голосно, густо жестикулюючи, непристойно швидко й багато розповідала про своє життя. Як закінчила школу й поїхала вчитися в торгово—економічне училище, як повернулася в село й вийшла заміж, як працювала в колгоспі... Про дітей своїх, звісно, навіть про маленького внука, про невістку й сина, які не хочуть працювати й живуть на дотації, які держава виділяє на їхніх недавно народжених дітей, про те, що вони хочуть заводити ще одну дитину, бо гроші закінчуються...

— А Галинка, з якою ми колись, сорок років тому, побачили Богородицю, дуже змінилася. Вона вже тоді, у школі почала замикатися в собі, стала відлюдкуватою. Галя постійно ходила в церкву, а також на те місце в лісі, де з'явився хрест, але вже не було дерева... Коли вона закінчила школу, то кудись пропала. Згодом вигулькнула в монастирі десь аж на Вінничині. То до неї туди мама їхала, просила повернутися. Але Галина сказала, що вона знову навідається у Верхній Татарів тільки коли на місці, де з'явилася Матка Божа, поставлять храм. Потім на кілька секунд Ганна зупинила свою тарабарщину, щоб набрати повітря, і вела далі. — Ми, до речі, тепер збираємо пожертви на церкву в тім місці, де була Матка Божа. Того року ми встановили хрест, а тепер хочемо увіковічити святе місце. Шкода, що наше дерево з хрестом зрубали — мали би тепер багато паломників, більше пожертв, легше й швидше храм би звели. Якщо бажаєте, Маріє Василівно, можете поофірувати на будівництво.

— Так—так, звісно, — одразу сказала Марія. Вона не знала, скільки давати: щоб і не замало (казатимуть, що стару комуняку могила виправить), і не забагато (аби не думали, що вона відчуває якусь вину). Тому Марія дістала сумку й почала порпатися, а коли Ганнуся витягла зошит з прізвищами й цифрами, учителька піддивилася, що люди давали, в основному, по 100–200 гривень. Марія відрахувала 150.

— Галинко, маю одне питання, бо з усіх тут людей лиш тебе місцеву знаю. А чи не підкажеш мені, хто така Гафія Русинюк?

— Ну а це хіба не дурна Гафа? — запитала сама себе вголос жінка. — Ану почекайте секундочку, Маріє Василівно, я зараз уточню.

Галинка одразу зловила якусь свою знайому за плече:

— Ти не знаєш, хто така Гафія Русинюк?

— А навіщо тобі? То ж дурна Гафа!

— Точно!

Марія розуміла: нарешті. Нарешті трупи в шафах починають говорити. І ті дві почали розповідати, що дурна Гафа — це міська божевільна. Виходить, що це саме та бомжиха біля фонтанчика під аптекою «Руслана», усім відома, усіма бачена, Марією Василівною бачена, їй же відома. Це та божевільна, що говорила сама з собою про устрій всесвіту.

...Якось (ще дуже давно) вона зникла з села на років десь двадцять. Кажуть, у психушці й у тюрмі сиділа. Однак чого й за що — не відомо, бо повернулася геть божевільною й нічого ясного не могла переповісти. З рідні у неї на світі була лиш одна мама, яку звати Василина. І тепер Гафія ходить по місту та дурне говорить, а її мама в баборні в райцентрі. І якщо Марія хоче знати щось про Гафію, то ніхто їй про це не розкаже, навіть сама Гафія, бо та геть божевільна. Хіба що її рідна мати щось зможе сказати, бо Василину забрали в баборню досить недавно, і вона нібито ще тримається при ясному розумі.

Марія Василівна у житті не розуміла суті багатьох слів. Марія Василівна вперше чула таку лексему «баборня», але чітко розуміла її значення.

19. Переступниця

Звісно ж, Марко не міг убити людину. Так, він бував жорстоким і безвідповідальним, агресивним і нечесним. Марії неодноразово доводилося слухати за спиною найнеприємніші речі про цього носія її ж генетичного матеріалу. Марко був таким, як про нього говорили. Та щоб убити — точно ні.

Ні за яких обставин ніхто й ніколи не міг би довести Марії, що її внук — убивця. Вона мала тверду упевненість, що Марка вже найближчим часом виправдають, тому надто не переймалася перебігом слідства.

Зрештою, Семенка ніхто й не звинувачував. Його розглядали тільки як свідка, і Маркових друзів — теж. Хіба що жалюгідні, хай і засліплені горем, бариги Копчуки й усякі інші подонки — розносили містом брехню.

Через день після знайдення трупа в ріці під мостом сам Марко заявився у відділок міліції: для чого його розшукують, достатньо ж подзвонити — сам би прийшов. Ну, не зовсім сам, з адвокатом. Звісно, для чого адвокат, якщо він — лише свідок; але хто там знає — наша доблесна міліція любить вішати всіх собак на невинних.

Ну а що: ну посварилися хлопці, хлопці — це хлопці, ну все місто бачило, як вони сваряться. Однак хіба ж це причина для вбивства. Тим більше, якщо все місто бачило? Вони втрьох справді мали ввечері конфлікт. Але Копчук від них тоді втік собі, ніхто його не зміг догнати — проворний, зараза. А далі — уже відповідав за себе сам. Вони ж за ним лише трохи бігли, хіба щоб злякати. Ну промчали два квартали, а як побачили, що він зник, то й пішли до машини, яку було припарковано в нелюдному місці. Одразу всі втрьох поїхали на заправку «WOG» попиту кави. О 23.05 вони мали конфлікт з Копчуком під «Кавказом» — усі бачили. О 23.30 вони вже пили два лате й одне капучино на «WOG». Свідки є — продавщиця на заправці, Леся Миколаївна Даниленко, яка готова люб'язно надати офіційні свідчення (звісно, якщо міліція насмільється когось тут у чомусь звинуватити).

Потім через півгодини із заправки всі поїхали по домах. За кермом сидів Марко, котрий того вечора не вживав спиртного. А Ярослав Копчук, який у клубі дуже напився, навіть, можливо, ще й був під дією наркотиків (що експертиза таки довела), мабуть, і впав собі з моста, без чиеїсь допомоги — нещасний випадок, буває, шкода, звичайно, хлопця, але...

Але батьки Копчука одразу почали домагатися якнайдетальнішого розгляду справи: мажори розгулялися, нові князьки вважають, що їм дозволено все. Копчук кинув ресурси на боротьбу з тим, що всім звичайним людям таке ненависне. Маркові й компанії поки заборонили виїжджати за межі України, обіцяли часто звертатися по додаткові свідчення. Вимога Копчуків взяти мажорів під арешт не була виконана. Батькам жертви порекомендували не поспішати зі звинуваченнями, аби не мати проблем і не відповідати перед законом за наклеп.

* * *

Якось Марія Василівна Семенко, котра зазвичай не мала ніяких нагод критично перетнутися з Ксенею Володимирівною Забаштою, божевільною зарублітницею, усе ж знайшла одну точку конфлікту. Це ще в той час, коли тут вчився внук біологині. Хлопець був під постійним наглядом Марії Василівни, під її надійним покровом, крилом, спідницею. Якось він приніс у школу котика, маленького, гарненького такого котика. Учні гралися з ним, гладили, закривали в шафі, а потім випускали, прилаштовували під партами. Але перед уроком хлопець закрив мурчика в шухляду вчительського стола, де зберігалася крейда. Учні боялися, що котик міг одразу видати себе, проте він у шухляді чомусь мовчав. І коли Ксеня Володимирівна написала на дошці «Перлини китайської...», вона підійшла до стола, щоб узяти ще крейди й дописати «...поезії». Та коли на неї вистрибнув котик, то, вочевидь, в її думках уже не витали деталі зустрічі Лі Бо зі своїм учнем Ду Фу. Ксеня Володимирівна одразу вийняла із сумки баночку з пустирнику настоянкою (собачої кропиви) і накрापала собі чайну ложечку, яка теж неодмінно лежала в сумочці в поліетиленовому пакету. Учні, бувало, запускали посеред уроку до класу собачку,

ховали інших тваринок у себе в рюкзаках... Але такого, як тепер, ще не робили. Ксеня Володимирівна, як то заведено, порекомендувала «по доброму» признатися, хто це витворив. Вона, звісно, не вірила, що хтось одразу відкриється, але ця форма — признатися по доброму — як пропозиція в міліції на допиті зробити щиросердне зізнання: злочинець рідко погоджується відразу, часто його треба трохи потовкти, щоб він відкрився. Але спробувати запропонувати без побоїв — традиційно потрібно, традиційно «по—педагогічному».

На диво Ксені Володимирівни й класу, одразу знайшовся винний. Він зухвало, не встаючи, сказав:

— Це я. І що тепер?

Справді — і що вона йому зробить? Напише зауваження в щоденнику — батьки не звернуть на це уваги. Вижене на коридор — він побіжить у центр міста, шлятиметься дорогами, десь під машину потрапить, а потім вона сидітиме через нього в тюрмі. Поведе до директора — якось незручно перед Марією Василівною — колега все ж таки; виглядатиме, наче вона на неї стукає.

— А я поведу тебе до баби, дебіла малолітнього, — а потім видозмінила покарання. — Піди сам поклич її, Марія Василівна якраз має вікно й сидить в учительській. Їй буде дуже приємно за такого внучка!

Звісно, це негарно з її боку називати дитину дебілом. Проте що робити, якщо справді є так, якщо дитина — не нормальна?

Марко одразу схопився й пішов по Марію Василівну, наче зовсім нічого не боявся. Ксеня Володимирівна вирішила не розповідати учням про тонкощі цивілізації Китаю й не розкривати тему краси рідної природи в поетів цієї країни: вона чекала помсти, діти чекали екшина, котик чекав, щоб учениця Валерія забрала свої завеликі як на десятирічну дівчину ноги з—під стільчика, де він мав намір попсіяти.

Коли зайшла Марія Василівна, вона виглядала явно розлюченою — очевидно, її відірвали від напруженої й важливої роботи.

— Ну розповідай, Марку, — глибоко артистично зітхнувши, сказала китайська перлознавиця.

— Вона, — і шмаркач тикнув пальцем на Ксеню Володимирівну, наче на лайно, — вона назвала мене малолітнім дебілом.

— Почекай секундочку, — дещо розгублено, широко а—а— а розкривши рота, зауважила учителька, — але ж...

— Ще раз: як ви назвали цього учня? — вступила в розмову новоприбула, говорячи флегматично, але з ноткою агресії.

— Але ж він...

— Мені повторити запитання?

Мозок Ксені Володимирівни, налаштований на потужне образне мислення, викинув на берег її свідомості, наче дохлу рибу, таку картинку, де впевнений корабель її думки несподівано натрапляє на риф. Деякі відсіки починає затоплювати. І скоро їй, ще недавно капітанці, доведеться вишукувати перли на дні моря; а якщо вже бути до кінця чесними — собою годувати вугрів та іншу морську мерзоту.

Ксеня Володимирівна, попри тиск складних зовнішніх умов, завжди залишалася людиною лагідною й терплячою. Навіть «сучасні учні» ставилися до неї менш—більш нормально. Навіть «сучасні діти», які могли вивести з рівноваги муляж кістяка, якщо його поставити замість учителя, навіть ці маленькі потворки не зробили з неї сучку. Вона завжди пробувала подружитися з учнями, хоча це до кінця не вдавалося, бо Ксеня Володимирівна була насправді дуже неприкольною. Вона зазнала багато принижень: їй сипали крейду на стільчик, плювали на спину (зовсім не метафорично!), у сумку засовували розгорнуті презервативи, щоб вони помітно звисали зі щілини. Але досі вона не відчувала себе такою опущеною як педагог і людина.

— То як ви назвали Семенка Марка? — уже підвищила тон Марія Василівна.

Ксеня Володимирівна нічого не відповіла. У неї не знайшлося заготовлених фразочок до ситуації такого типу, бо такого типу досі не існувало.

...Як так можна? ...При учнях? ...Колега? ...Нечесно так... За шістдесят років життя зазвичай назбируються цілі ряди більш—менш прийнятних форм відповіді для кожної ситуації. Однак цього разу Ксеня Володимирівна просто похилила голову. Зазвичай учительки підіграють одна одній, страхують одна одну, особливо якщо це вчительки пенсійного віку, навіть якщо вони неправі. Це солідарність, це професійна етика...

— Я вважаю, що цей учень потребує вибачення. Бо він не дебіл. Чи не так, Ксеню Володимирівно?

Марія Василівна говорила з колегою, наче з ученицею— малоліткою. Вона чулася дуже ефектною, дуже крутою перед класом. Але це не головне: насправді вона мала показати внукові, останній своїй надії, що стоятиме за ним до кінця, що він може їй довіряти цілком, на всі сто відсотків, у найбільш неоднозначних ситуаціях.

— Вибач мені, Марку, — тихо промимрила перлознавиця.

Але в Марії Василівни тут якраз і висіла готова фраза: вона мала сказати, що погано розчула слова колеги, Марія Василівна мала перепитати в класі: «Чи чули ви, що сказала Ксеня Володимирівна?». І винна мала промовити цю фразу кілька разів, аж поки не закричить і не втопиться в сльозах розкаяння (і ганьби). Це такий педагогічний прийом, коли розбираються дрібні конфлікти. І учні вже потирали руки, готуючись до останнього удару Марії Василівни для нокауту Ксені Володимирівни.

Самці Біолога було соромно самій собі зізнатися, що вона насправді любила, коли через неї плачуть. Марія Василівна не раз бачила, як велетенські краплі сліз, наче найдорожчі королівські діаманти, наливають зелені, сірі, карі, блакитні, великі чи маленькі очі. У голові Марії крутилося кіно, де вона набирає ті сльози—камені в жмені й висипає собі на груди, на волосся. Вона чула, як діаманти котяться по підлозі. А потім бачила, як камені перетворюються знову на воду. І вона вмиває своє обличчя — сухе, але значно доглянутіше, ніж в одноліток, зів'ялих, зіпрілих гвоздик. Шкіра її лица була дуже сухою. Вона хотіла більше й більше зволоження. Ці матері, які так прагнули доброї дороги для власної дитини, ці учні, які хотіли щось значити, щось довести батькам, ставали справжнім виробником зволожувального й омолоджувального засобів для однієї вельми просунутої в косметичній індустрії дами.

І тут Марії Василівні вчасно прийшло в голову, що ця безхарактерна тухтіяка, яка, мов переповнена діжка, от-от розіллється морем сліз, може послабити момент слави переможниці. Акт її приниження перетвориться на акт вивищення жертви. І коли в «теперішніх учнів» з'явиться співчуття, то злочинниця стане мученицею. Останні стануть першими.

— Сідай, Марку, на місце. А в мене багато роботи — піду в учительську.

І Ксеня Володимирівна, таки не дозрівши до того, щоб заплакати перед усіма, припустивши, що нарешті взяла себе в руки, тихим голоском попросила, щоб уже згадувана дівчинка Валерія почитала посеред класу спочатку Лі Бо, а потім і Ду Фу. Сама ж повернулася до дошки й почала довго писати — стільки, скільки треба для того, аби пройшло почервоніння обличчя внаслідок відчуття найбільшого сорому.

І дівчина Валерія таки забрала ноги з—під стільчика, вийшовши до дошки й більше не стримуючи котика.

* * *

«Кавказ» таки закрили. Ці постійні наркотики, малолітки, бійки, вбивства...

Правда, не надовго. Через півроку на його місці вже красувався «Монблан». Кавказ — Монблан, Монблан — Кавказ. Поміняли вивіску, назву написали ще більшими літерами, ще дужче освітили. Очевидно, у власниці не було ностальгічних почуттів, і вона не мала на гадці відновлювати першу назву — «Карпатські легенди». Чужі гори її манили сильніше. Їхні назви хоча б «звучали», несли теплий вітер гламуру, цивілізації, Європи, просвіти...

Марія Василівна ходила собі на роботу. За її спиною шушукалися всякі убозтва, на що вона ніяким чином прямо не реагувала. Якось вона зайшла в аптеку «Руслана» коло фонтанчика, щоб купити настоянки пустирника або собачої кропиви. Марія любила випити заспокійливого, а потім заповлірватися чимось рідким і гарячим. Біологиня мала в себе в кабінеті електрочайник і могла заварювати чай або каву, аби пити під час уроку. Натомість якщо учень у неї на занятті щось витягав з—під парти, аби поїсти чи попоти — цукерки, сухарики, кока—колу... — вона неодмінно виганяла його з класу й ставила один бал за роботу на уроці.

Коли вона виходила з «Руслани», біля фонтанчика з'явилася Гафія, ця філософиня серед бомжів, яка тут недавно розмислювала про

структурування всесвіту. І Марія загорілася думкою: а що як вона, попри те, що про її стан кажуть, усе ж зможе сказати щось ясне про себе й Онуфрія. Звісно, вона божевільна, але що як у її невпорядкованому мовленні промайне кілька речень, колись заготовлених у минулому. То як сліди кістяків риб, які інколи знаходять у розколотому камінні... А що як думка проб'ється крізь скелю безумства?

А може, їй показати фотографію — ту, що вони з Онуфрієм зробили колись у лісі?

І Марія, обережно роззираючись, чи не бачать її якісь знайомі, наблизилася до Гафії. Та сиділа на бетонному, певне, жахливо холодному бордюрику, тримаючи під пахвою брудного шолудивого кота. Вона однією рукою виймала порожні пакети з однієї сумки, розтрущувала їх, розправляла, роздивлялася й перекладала в інший клунок. Там розпластувалися великі цупкі чорні пакети BOSS, пожмакані целофани всіляких косметичних фірм — від «Dior» і «Prada» до «Oriflame» і «Pani Walewska», з написами супермаркетів — «Сільпо», «Ашан», «АТБ», з букетами квітів і вітаннями з днем народження та Новим роком, від «Партії регіонів», «Партії зелених», Комуністичної партії, «Батьківщини» та інших політичних угруповань... На споді вона мала купу плакатів політичних партій ще з попередніх і позапередніх виборів. Зазвичай такі люди без власного дому, як ця, нічого не зберігають довго. Усі ці папери були пожмакані й потерті, однак якось менш—більш рівно згорнуті в кілька разів. Вона витягла один з них і розклала коло себе. Там зображувалася «Тигрюля», де на народ цілком і на кожну електоральну одиницю зокрема дивилася розплетена лідерка партії «Батьківщина» Юлія Тимошенко — без фірмової коси навколо голови, але з маленьким тигреням на руках. І тоді Гафія, притримуючи кота під пахвою, почала розривати целофанові пакети з боків, не чіпаючи дна: таким чином вона отримала три довгі полотенця. Гафія зсукала кожне в окрему нитку, а потім сплела їх, наче косу. Цей предмет вона начепила собі на голову, на хустину, немов віночок — фірмову зачіску лідерки «Батьківщини».

Марія стала коло неї збоку, на безпечній відстані, але так, щоб заявити про свою присутність. Від Гафії несло смородом, такою їдучою сумішшю — сечі, калу, звичайної немитості й старості. Гафія

опустила свою голову, замотану сірою пуховою хустиною, з під—якої визирали пасма сивого жирного волосся. Божевільна поправила целофанову косу й почала гладити котика:

— Мурчику—амурчику, гар—гар—гар. Мурчику—амурчику, гар—гар—гар.

Вона зовсім не зважала на Марію, жила в своєму незбагненному ні для кого, навіть для неї самої, світі. А потім почала гойдати того шолудивого кота, як дитину, милуватися ним, розглядати, наче новонародженого синочка, гладити вказівним пальцем поточеного якимись чорними крапками носика, обгризені вушка й білу, але запорошену чорним шию:

А—а, а—а, а—а, а,
з'їла гава барана,
а ягничку пси—пси,
ти, котятку, спи—спи.

Брудний і мерзенний кіт, який звук, що у нього, зазвичай, чимось кидають, здивований таким ставленням, виструнчив собі задні лапки вгору, ніби запечена курка. Він заплющував хворі каправі очі, коли хмара угорі розкривала нестерпно прекрасне обличчя сонця.

Потім Гафія, різко відкинувши кота метрів на п'ять у сніг, немов метальниця ядра — снаряд, і, поправляючи «косу» а—ля Юля, звела очі на Марію:

— Чого дивишся? Ти думаєш, що я не знаю?! — з такою інтонацією, з якою зазвичай саме біологиня говорила з учнями (поміченими на чомусь поганому), стиснувши рештки зубів, заявила Гафія.

— Що ти знаєш? — загорілася Марія. Що ж вона знає, ця психічна. Це божевільний набір слів чи щось тверезе?

— Тьху, — і плюнула під ноги, але не просто тьхукнула, а справді плюнула в'язким клубком слини. — Я все знаю.

І почала вставати, тримаючи на голові целофанову косу, що все спадала:

— Ти переступниця! — сказала пошепки.

— Чого? Чого це я переступниця?

— Ти — переступниця, — вдруге прошепотіла й недобре посміхнулася, знову показавши світові кілька своїх ще цілих зубів, схожих на ряд скель у горах.

— Ти — переступниця, переступниця, — знову зловісно шепотіла. — Переступниця, переступниця, переступниця... Ти — убивця!

І вона повільно почала підходити до Марії, по кілька сантиметрів, як гейша. А Марія навпаки — відходити, теж повільно, щоб не спровокувати співрозмовницю на різні рухи. Але Гафія зловила ту за куртку своєю міцною психічною рукою:

— Убивця!

Біологиня вирвала одяг з відьомських пазурів і побігла.

Гафія погналася за Марією. Через рух і вітер її целофанова коса скинулася з голови. Семенко домчала до зебри, і на її очах зелений колір світлофора змінився на червоний. Марія відчайдушно, забувши про похилість свого віку, рвонула на заборонений сигнал. Машини нервово ждали на свою чергу, однак тепер були змушені почекати ще кілька секунд, аби пропустити цю навіжену.

Вилізши на бордюр між тротуаром і дорогою, Марія зупинилася, озирнулася. Вона спідлоба подивилася, чи Гафія відрізана від неї потоком машин, яких останнім часом у місті дедалі більшало. Яких вона матюкала про себе і які врятували її від тієї божевільної цього кінцезимового дня — звичайного собі. Одного з таких, у які починається апокаліпсис.

Марія зігнулася, як кочерга. Її зловила підшлункова залоза й почала методично проколювати, наче голка. Наче голка, що проколює комах. Її важке дихання й нестача слини в роті були написані на обличчі. Стара створювала враження собаки, якій дали ізоніазид чи тубазид — такі ліки проти туберкульозу, коли, з'ївши таблетки, собака дві години мучиться в агонії: у неї іде піна з рота, тварина, в судамах, постійно втрачає свідомість, аж поки не здихає...

Марія згадала, як у вісімдесят третьому її як зразкову працівницю освіти разом з іншими вірцевими колегами з усієї республіки повезли на обмін досвідом у Москву. І вона випадково відбилася від групи. Марія пішла в напрямку однієї зі сталінських висоток, яка була тут їхнім орієнтиром. І на вулиці до неї пристав якийсь страшний божевільний, схожий на вбивцю, на гвалтівника, на людожера. До того ж у нього просто таки гнила рука, вільно звисаючи з решти тіла. Марія йшла вздовж автостради, а людей поряд не було. Вона пришвидшувала крок — і переслідувач пришвидшував, махаючи, мов

сумкою, своєю гнилою рукою. І ані людинки. Тут Марія побачила порятунок — світлофор, світлофор зеленого кольору. І тільки вона ступила на зебру, як світло стало червоним — наче оце щойно після зустрічі з Гафією. Московська дорога, як личило столиці, була в кілька разів ширшою за цю. Утім Марія, розуміючи страшний ризик, тоді, у 83—му, як і тепер, побігла. Машини їхали просто перед нею, нервово й злісно сигналили. Але вона не зупинялася, вона готова була вмерти, тільки б та гнила рука не торкнулася її голої шкіри.

...Гафія стояла з іншого боку дороги й голосно сміялася. Цей регіт був її формою помсти.

20. Гафія

З'являтися в баборню їй зовсім не хотілося. Коли Марііна дорога пролягала повз цю будівлю, вона старалася обійти її паралельними вулицями. То таке місце, яким вона сама себе лякала, коли починало здаватися, що в житті все іде якимось надто добре. Темної ночі, самотня у великій квартирі, вона уявляла, що з нею може статися, скажімо, років через десять. І по тілу проходив неприємний холодок, наче тобі щоку облизував якийсь брудний вуличний пес або покрита виразками хвора людина. Це місце для найнещасніших, місце для проклятих. Бо в будинок для пристарілих у цих місцях люди потрапляли дуже рідко. Завжди знаходилися такі родичі, які готові доглядати своїх старих чоловіків і жінок, аби тільки люди потім їх не осуджували. Народ шукатиме найближчого за ступенем рідності, який відмовився від догляду, а потім народ почне своє шу-шу—шу. У цім краї з власної волі сюди не йшов ніхто. Бо це ганьба. Це означало, що в усьому широкому світі ти більше не спроможний хоча б на якусь любов до тебе. Це означало, що ти геть нікчемний, бо тільки недолуга держава може подбати про твоє старече тіло — зсохле, як таранька, або рознесене, як кукурудзяна паличка.

На колишній вулиці Надії Крупської (сучасної назви Марія не знала й знати не хотіла) стояв цей недолугий будинок, який уже розсипався. Його загальна аварійність не завадила вставили пластикові вікна, що тільки підкреслювали пародійність цього забутого Богом місця. Певне, якийсь депутат перед виборами виділив гроші тільки на склопакети й пластик. Марія Василівна кілька років тому попереувставляла й запломбувала всі зуби, тепер вона мала рот вісімнадцятирічної дівчинки, тому їй самій можна було б дорікнути за те, за що вона докоряла баборні. Але Марія старалася дбати про будівлю свого тіла цілком, тоді як тут тільки марно тратили гроші.

Недбало пофарбовану хвіртку завбачливо зачинили на тугий засув, щоб старі не змогли вийти назовні. Їх, склеротиків, часом розпорошувало по всьому місту. Інколи мешканці далеких і близьких

будинків приводили назад старих, котрі просто гуляли й заблукали. Марія Василівна майже без проблем впоралася із замком, який перекривав шлях до баборні. Вона агресивно потягла ручку, упершись у трубу й відкинувшись так, щоб власною вагою відтягти засув. Семенко ще не належала до тих, кого б стримала така дрібниця — тугий, як воля праведної дівчини, засув.

Пронизливий запах старості чувся вже на вході. На вахті не стояв ніхто. Не чулося чергових. Марія Василівна гукала—гукала, але ніхто не озивався. Одразу — плями відлиплених пластів вапна на стінах, за якими світилася глина з соломою й коньяками (як колись мастили хати)... Вони здавалися лише невеличкими ранками, якщо порівнювати з тріщиною на стелі — загрозливою, схожою на велику виразку із засохлою жовтою сукровицею. За нею проглядалися навхрест прибиті палиці й глина — вона мжичкою осипалася просто на плечі й волосся Марії Василівни. Жінка, минувши кілька зачинених і обліплених чорним грибок дверей з табличками й написами прізвищ та посад, зайшла в прочинені двері дальньої кімнати.

Попри те, що день був погожим і приємним для прогулянок, усі мешканці будинку сиділи—лежали на своїх канапах. Навіть вікно ніхто не відчинив. Марія заглянула у прочинені двері, але не заходила. Пацієнти (чи як їх назвати?) сиділи на своїх ліжках, застелених типовими зеленими покривалами. Вони втуплювались у підлогу й стелю: підлогу не підметену, з полущеною коричневою недоречною фарбою на паркеті, де не вистачало кількох дощечок; стелю з жовтими плямами, що свідчили про затікання з даху. Старі не спілкувалися між собою, майже не відмахувалися від мух, які просто таки жерли їхні зношені тіла. Тут існувало шість ліжок, проте мешканців — п'ятеро. П'ятеро дідів тлумилися в одній кімнаті, наче кілька карасиків у літровій банці з водою. Чоловіки доживають до глибокої старості значно рідше, ніж жінки. Тому на весь район не знайшлося ще одного діда, котрий би закрив ці застелені брудною постіллю ліжка, ці порожні ніші системи. Він забив би своїм тілом цю банку з карасиками!

Мешканці дому рідко вибиралися на прогулянки, вони не ходили в гості в сусідні кімнати, хіба збиралися деколи біля телевізора — теж подарованого якимось перед виборами. Проте старі й до телебачення, в основному, не мали цікавості. Вони втратили інтерес до всього.

Цілими днями доживали. Коли вони нарешті побачили Марію, то раптом збадьорилися.

— А ви до кого? — тонко—сопранно, як можуть хіба жінки чи кастрати, гукнув, наскільки міг сильно, якийсь єлейний дідок.

— До кого ви, до кого? — одночасно сказали ще три дідки голосами, повним надії. — До кого ви?

А що як до когось з них? Звісно, чудес не буває, але — що як раптом?!

Проте цього разу теж не сталося дива. Бо чудес не буває. Хіба що з'ява Богородиці в селі Верхній Татарів, причому більше ніж сорок років тому. То винятки. То як один багатоколірний кіт на три тисячі багатоколірних кішок.

— До кого ж ви, до кого? до кого?..

— Де ваші наглядачі? — ігнорувала старечі запитання Марія Василівна.

Чи правильне вона вибрала слово — «наглядачі»?

— Ми не знаємо. Лариса Петрівна, певне, відпочиває на другому поверсі. А Галина Григорівна й Клавдія Семенівна, мабуть, пішли додому перегортати сіно.

— Яке ще сіно?

— У них обох сьогодні вдома сторож наш, Арсенович, покосив траву — то вони пішли перегортати сіно.

— Але ж тепер робочий час! — вона хотіла висловити обурення, але навіть більше здивування. І це взагалі—то смішно: під час роботи піти додому сушити сіно?! І смішно, і жахливо. Однак до кого їй говорити, з ким адекватним тут можна побалакати? — А жінку на прізвище Русинюк ви знаєте?

— Русинюк? Русинюк! Так, так! — почали підозріливо презиратися й одночасно кричати. — То ви прийшли до Василяни! Василяна Русинюк! Ми вас до неї поведемо. Вона в дев'ятій палаті.

Від слова «палата» Марію ледь не тіпнуло об гидко вибілену, покриту грибок стіну баборні.

* * *

Русинючка лежала на ліжку біля вікна й тупо дивилася в стелю. Коли решта п'ять бабів з палати побачили Марію Василівну, то так само збудилися, надіючись, що то прийшли до них. Одна Василина — як лежала до, так і після.

— До кого ви, шановна? До кого ви?

І навіть коли всі ці діди худими вказівними пальцями показали на її ліжку, Русинючка ніяк не відреагувала.

З іще дальшої кімнати, теж населеної шістьма жінками, теж з'явилося кілька обнадієних.

Марія, не побачивши реакції Василини, подумала, що якщо Русинючка божевільна, то тоді — все. Тоді вона остаточно втратила останню надію на розгадування того запису, знайденого в сталінській шафі.

Але Василина, здається, таки почала подавати ознаки нормальності.

І коли Марія стала над її ліжком, а п'ять жінок і стільки ж чоловіків обступили їх колом, Русинючка нервово схопилася, з боєм зловилася за радикулітний хребет, і, скривлена, потягла за руку Семенко. Потягла геть із цього повного смерті місця.

* * *

— Я тебе знаю, — почала Василина, щойно сівши на дощату лавицю із частково відсутніми й геть трухлявими дерев'яними частинами. Вона, притишивши голос, щоб не чули старі, котрі вишикувалася в будівлі під стіною біля вікна, вела далі. — Ти Марія Семенко, — а потім пошматувала сукупність слів, наче свинячу ногу на холодець, — Марія, Василівна, Семенко».

Ну так, цей початок, мало сказати, здивував Марію.

— Ти — стара сучка Марія Семенко! — Василина знову повторила ім'я своєї відвідувачки, але вже поряд з особливим означенням, яке обіцяло ефектне продовження розмови.

Марія не мала наміру сваритися, але її первісне налаштування на неадекватність співрозмовниці таки виправдалося. Вона б уже могла

готуватися до того, що треба втікати. Проте звідки ця стара хвойда знала її ім'я?

— Я добре тебе пам'ятаю, проститутко! — останнє слово вона вимовила трохи голосніше, ніж інші.

А потім приблизилася до голови Марії Василівни й на вухо проспівала коломийку, яку та колись вже чула від верхньотатарівців:

Іване, Іване,
твою жінку на зарінку
мастили цигани.

...О! Тепер Марія почала розуміти.

— Я все бачила! Ти думала, що ніхто не знає твоїх пороків? Та ти терлася, як остання лярва, з Онуфрієм, нареченим моєї єдиної донечки, нещасної Гафійки!

— Але ж Онуфрій був одружений з Анною, то який він міг мати стосунок до вашої Гафійки!

— Та що ти знаєш, стара кобило, що ти знаєш?

— Розкажи мені, який зв'язок твоєї дочки Гафії з Онуфрієм?

— Я все бачила, — більше не зважала на неї Василина, — я бачила твої курвацькі походеньки. Якби підполковник дізнався, то, напевне, тобі ноги в морський вузол зв'язав би, щоб ти не розкидала більше рогатку наліво й направо.

— То ти хіба Андрієві нічого не казала?!

— Ну ти й лярва! Як можна бути такою сукою, курвою, проституткою, блядиною?!

І Марія Василівна згадала, як їх з Онуфрієм під час однієї з останніх зустрічей застукала якась стара. Жінка, яку Онуфрій нібито не впізнав, була Василюю.

— То це ти колись мені побила вікна? — запитала Марія.

Питання від Семенко так розвеселило Василю, що вона, попри радикуліт, відкинулася на лавочці, розігнулася і, закинувши голову, залилася реготом.

Але — Гафія! Чому її знову, як і в записці, називають Онуфрієвою нареченою?

— До чого тут Гафія, ти мені розкажеш?

— Ех ти, стара корово! Ти скоро здохнеш, і в геєні огненній з тебе весь порок сіркою випалять! — наполягала на своєму Василина. — Впевнена, що після смерті підполковника ти половині міста догодила!

...Ззаду, за спинами, росли приземкуваті, де-не—де розквітлі чорнобривці, всіяні якимись паразитами. У баборнях люди чекають смерті, проте все одно тут щовесни на подвір'ях висаджують квіти.

* * *

Марія думала про таке: чому коли кажуть щось прикре, то намагаються підсилити свою образу словом «стара»: стара корова, стара проститутка, стара зараза? Чому похилість віку принижує людину?

Та жінка насправді ж нічого не знала про Марію! Васишині запал і ненависть мусили свідчити про якісь дуже важливі речі в Маріїному житті, про які сама вчителька, певне, не здогадувалася. І не тільки про те, що вона може опинитися в цім будинку. Можливо, межі баборні — суттєво більші за ті, що означені в планах архітекторів?

...Після того, як Марія втратила своїх мужчин, вона поводитися майже як монашка. У неї було достатньо залицьників, яких вона грубо відшивала... Семенко зробилася надто гордою, її відмови завжди йшли в супроводі образ, тому через якийсь час усі претенденти щезли.

Було кілька спроб, але з часом це стало цілком очевидно: нікого їй не потрібно. Усі її жіночі потреби якось зникли: спочатку в клопотах із сином, а потім у педагогічній діяльності. Щойно їй починало думатися про чоловіка, вона витягала з купи зошитів роботу якогось двієчника й починала її перевіряти. Але детально, не так, як інші її колеги, котрі, зрозумівши, що нічого не вичитають, просто перекреслювали сторінку й ставили один бал.

Марія, може, трохи жаліла, що справді не поводитися так, як їй приписувала Василина: сукою, лярвою, курвою, проституткою, блядиною... Можливо, тепер на душі не було б так мерзенно.

Більше не стало у кого дізнатися про Гафію й Онуфрія. Хіба що в самого коханця — може, живого, може, ні; може, при розумі, може, ні... Таки, певне, ні. Це розшифрування запису про Гафію й родимку для Марії стало не так цікавою пригородою, як необхідністю — для того, щоб об'єктивно судити про все своє життя. Їй здалося, що терміни вже

підганяють, що незабаром доведеться звітуватися перед комісією набагато вимогливішою й суворішою за комісії з району, облно й міністерства. І пустирнику настоянка (або собачої кропиви) за 1 гривню 65 копійок — точно не допоможе. Ніщо вже не допоможе.

* * *

Марія відчитувала один з останніх уроків. Вона виділила час на Perezдачу, бо в багатьох дітей виходили ганебні оцінки, які вона тепер, у зв'язку з дещо неочікуваними обставинами побуту, дозволила трохи покращити. Аукціон небувалої щедрості на правду здивував учнів, і вони вирішили користатися моментом. Такі шанси бувають раз на все життя — як народження людей рівня Леніна: раз на п'ятсот років. Діти стояли біля неї, щось бубоніли. Вона до них не чіплялася, тільки ставила на бал більше, ніж виходило до того. Одна дитинка в неї попросила підняти оцінку на два бали — то Марія навіть не спопелила того учня поглядом і не розрізала тихим холодним голоском кору головного мозку. Вона просто поставила кращу оцінку, яку дитина замовила.

Марія Василівна думала про інше. Вона будувала план, заготовлювала фрази — і цього разу не для дискусій з кимось, цього разу тільки для себе: А) як пояснити й Б) як оцінити?

«Наречена» Гафія, яка десь у цей час існувала за вікнами школи, мабуть, стояла, сиділа чи лежала біля фонтанчика. Як завжди, окремо від інших бомжів, стара молола якусь абракадабру, носилася зі своєю целофановою косою й проголошувала промови.

Якась не дуже розумна дитина щось говорила, підглядала в конспект, запинаялася. Вона старалася виказати відповідь якомога швидше, щоб Марія Василівна раптом не причепилася. Проте тепер уже почала молоти таке глупство, що вчителька відірвалася від своїх попередніх думок і мала намір почати знищувати учня. Та раптовий гамір усе зупинив.

Хтось у класі, котрий сидів біля вікна, крикнув:

— Бомжі ї...! — і лише видих набраного повітря замість присудка. Ця пауза через обірване слово означала, що учень миттєво

отямився. Можна було, звісно, вжити такі нормативні слова як «злягаються», «паруються» і так далі, але всі вони не могли так точно визначити акцію надворі, як це невимовлене на букву «ї».

Увесь клас зірвався зі своїх місць і побіг до вікон, які виходили на дорогу, на скверик біля магазину й житлового будинку, а також на пам'ятник Переможцю Великої Вітчизняної війни.

Марія одразу почервоніла від люті. Це справді вилазило з рамок — мало хто наважувався за майже піввіку її педдіяльності зривати урок. (Хоча діти, звісно, зазвичай рідко дбають про наслідки — їх переважно турбує миттєвий ефект задля відчуття власної винятковості.) Вона вирішила одразу припинити перездачу, а тим, хто підвищив собі оцінки, повернути бали назад (хоча таки цього не зробила, бо оцінки виставляла одразу в журнал, а переправляти вона не звикла — усе в журналі на її сторінці завжди ідеально чисто). Того ж, хто крикнув цю фразу, вона одразу не придумала, як покарати, але покарання мусило бути, і то значне.

На своїх місцях сиділи лише один ботан і дві перелякані загальмовані дуринди. Намагаючись таким чином завоювати вчительську прихильність, вони викликали в Марії Василівни тільки додаткову порцію огиди. Учителька почала досить голосно, але не криком, гнати всіх від вікна. Діти повитягали мобільні телефони й почали на камеру знімати процес за шибкою. Вони вже пройшли тему 10 «Розмноження та розвиток людини», параграфи 53–58, тому нічого страшного тут ніби й не чинилося. І тоді Марія Василівна ще легшим тоном мовила:

— Прошу всіх сідати за парти, там нічого цікавого не відбувається.

Але ніхто не звертав на неї уваги. Діти залізли на всі вікна класу, відкинули фіранки, ледь не поперевертавши вазони...

Тоді Марія сама підійшла до скла. Шибки теж варто би помити — тепер вони були ще й замащені слідами маленьких, але щільно припасованих візерунчастих дитячих долонь, пальців і щік. Учителька неодмінно після уроку пішла б до прибиральниць і попросила навести лад з вікнами, підкинувши тим кілька гривень. З ким з ким, а з техпрацівниками Марія ніколи не сварилася. Біологиня завжди вважала, що вони їй колись можуть знадобитися для виконання особливо делікатних послуг.

...Отож у скверику біля пам'ятника Переможцю Великої Вітчизняної війни під високою смарагдовою туєю на фоні гранітної брили — бомж і бомжиха.

Збоку просто під простягнутою з автоматом рукою бетонного солдата своєї черги чекав ще один покидьок. Вони розмістилися в найкращому ракурсі для детального огляду з вікна кабінету біології.

Бомжиха — «наречена» Гафія.

21. Перевертання

Нудна архітектура, нудні люди, нудна історія, нудне все... Містечко було таким нудним, що про це нудно говорити.

І воно зовсім розбурхалося, коли розпочався новий судовий процес у справі вбивства хлопця. Світ навколо ставав епічним, багатосерійним, багатосюжетним. Місто гуло, наче рій ос над розрізаним кавуном: а чи чув ти?, а чи знаєте ви?, а чи бачили ми?..

Якщо описувати судове засідання, то значно цікавішим буде зображення самої судової зали. Вона містилася в двоповерховому білому, навіть жовтуватому приміщенні посеред прекрасного вишневого саду з кількома виноградними кущами, що вилися на спеціальних арматурних конструкціях. Кожне вікно було затягнуте бароково крученими решітками, навіть ті, що на балконі другого поверху. І так далі...

Судове засідання стало вишенькою на тортіку нудьги, беземоційності й браку фантазії, але трохи гнилуватою вишенькою.

Судовими справами займався тільки Копчук—батько. Мама Дарина лягла в лікарню одразу після того, як поховала єдиного сина. Лікарі й родичі вирішили, що це найкращий варіант.

Станіслав Копчук, котрий втратив єдиного нащадка, тепер не надто переймався грошима. Він був готовий продати все, що є, тільки щоб перекупити суддю. Хоча всім давно зрозуміло, що це дуже нерозумно, бо Семенко все одно купить усіх, кого забажає. І кожен, за кого замовить слово Семенко, вийде сухим з води. Що вже говорити про сина!

Марко швидким кроком вийшов із зали правосуддя як не те що невинний, а просто свідок, котрого система змусила пережити це пекло судової тяганини. І все через необережного, п'яного й обдовбаного Ярослава Копчука, який, неуважний, нетверезий, обкурений, впав із мосту! Сергій Семенко не сидів на засіданні — він чекав біля будівлі суду в машині з тонованими вікнами.

Олігарх уже знав, як справи розвиватимуться далі. З одного боку, можна було подумати, що Маркові краще на якийсь час зникнути з міста. Але це для багатьох могло свідчити якраз про його вину. Тому Семенко—старший вирішив, що його син сьогодні ж увечері піде до клубу й поводитиметься так, ніби нічого не ставалося. І він мав стопроцентну впевненість, що ніхто не посміє навіть пікнути в бік його сина. Вони не заступляться за принижених: чим більше пригноблюй іншу людину поряд з такими, тим більше вони хотітимуть ще: бий, топчи, плюй, засовуй головою в нечистоти, тільки не їх. Вони збоку мовчатимуть і радітимуть, що вони — збоку.

...Через день загорілася Маркова машина. Хлопця не було всередині. І Сергій Семенко одразу ж відправив сина з міста на невизначений час — хай усе затихне.

* * *

«...Ви собі не уявляєте, яка в мене біда. Маріє Василівно, ви собі уявити не можете, — Світлана, дочка Онуфрія й Анни, мати Квітки, дзвонила з Рима. — Я справді не знаю, що робити. У мене немає взагалі ніяких ідей. Усе зароблене й позичене йде на адвокатів, але гроші вже майже закінчилися. Що тепер мають без мене робити бідна мама й дочка?»

Світлану заарештували через підозру в підробці документів, даванні хабарів, незаконному перевезенні людей через кордон. Колись, на самому початку, вона, як і тисячі співвітчизниць, доглядала за італійськими пристарілими дідусями й бабусями. Роботи вистачало на всіх, клієнтів тільки прибувало: в Європі народжується дедалі менше нових людей і все довша старість у пенсіонерів. У нашої країни вистачить молодих, щоб їх обійти. Однак уже зо два роки Світлана займалася тим, що допомагала українцям з документами в Італії. Колись вона сама пройшла цей шлях, але тепер мала ключі до багатьох замків, вона дослідила і вивчила накатані схеми, що де й кому дати, до кого звернутися... Але одного дня лавочку прикрили.

І коли Квітка прийшла до Марії Василівни, повна відчаю, вчителька вже могла незворушно все слухати й вільно використовувати

заготовлені емоції. А ще Марко й ця гучна смерть... Усього якось так багато.

Марія навіть перед зустріччю знайшла в далекій схованці сушену ромашку, аби принагідно зробити Квітці заспокійливий чай, який пила колись сама. Трави виявилися дуже старими, протермінованими. Марія Василівна кілька років не діставала зілля з шафи. Якби там завелися всякі комахи, жінка б давно звернула увагу на те зілля, а так — вони собі там роками спокійно були. Листочки й суцвіття розсипалися в порошок. Тому вчителька заварила какао.

Власне, Марія сама подзвонила Квітці після розмови зі Світланою, спитавши, як та себе почуває, як її справи. Квітка була розбита. Дівчина казала, що, звісно, тепер вона не зможе поїхати вчитися в університет і стати вчителькою, адже влітку мала приїхати мама з Італії й забрати Анну до себе. Тепер дівчині доведеться влаштуватися на роботу десь тут — продавщицею, прибиральницею — хоч десь. І коли її мама сидітиме в італійській тюрмі, вона має доглядати себе, Анну. Яка освіта, який університет?

Марія заспокоювала дівчину, що її маму виправдають, що все буде добре. Але обидві розуміли, що нічого хорошого не може статися — це Італія. Європа це, мої любі!

Біологиня слухала сповідь, але не ставила уточнювальних запитань, хіба постійно зривалася з—за столу й щось шукала по кухні. Звісно, Марія Василівна пам'ятала настанову В. Сухомлинського: «Вчитель повинен знати, що відбувається в душі кожної дитини. З чим вона прийшла до школи, — щоб не допустити жодного болючого дотику до вразливого дитячого серця».

— Розкажу вам одну цікаву новину, — несподівано заявила Квітка. Схожих прагнень за нею досі не спостерігалось.

— Яку новину? — високим голосом проспівала Марія.

Ну, яку? Яку ще новину? Яку?! Яку—яку—яку—яку—яку—яку...

— Тут днями прийшло повідомлення. Мене знайшли через соцмережі. Коротко кажучи, до нас приїжджає, — приїжджає, до нас, до нас приїжджає, при, їж, джа, є. — Дід Онуфрій!

Далі Марія вже не чула.

Квітка щось говорила, але, виходить сама собі:

— ...Це той, котрий був чоловіком баби Анни... Він тепер живе в Аргентині, має велику нову сім'ю... У Верхньому Татарові, де ви з бабусею викладали в школі, тепер зводять храм на честь з'яви Богородиці... Дід вирішив зробити якусь велику пожертву на будівництво: для цього й приїжджає в Україну. Він також хоче провідати мене й бабу Анну...

У Марії стався напад короточасної глухоти. І не тільки. Які ще там бувають напади?

22. Турист із Буенос—Айреса

Вона могла ображатися. Могла «бути вищою». Вона могла хоч голову собі з'їсти. Усяке вона могла. Але ігнорування приїзду Онуфрія стало б занадто складною для виконання акцією. Навіть для такої висушеної вітрами долі людини, як вона.

Він міг би дати відповіді. Про себе, про Гафію, про Андрія Андрійовича... Він міг дати відповідь навіть на запитання: «Ким ти, Маріє Миколаївно Семенко, стара карго, є насправді?»

...А може, він думав, що Марія померла? Може, її пристрасть, його пристрасть — викликали в нього надто болючі спогади, щоб знову це переживати? Переглядаючи життя, можна ж, наприклад, усвідомити, яким нещасним, порожнім, безглуздим воно було без неї.

Може, може, може...

Марія вирішила таки їхати на закладання першого каменя до собору, якого більше ніж сорок років тому вимагала Матір Божа. Вона, уся в сяйві, спустилася на оленеві із загородженого буками неба до двох дівчаток.

Нехай він і не бажає з нею зустрічатися — вона заїде в його особистий простір грубо, мов на танку. Вона занадто довго жила, аби втрачати тепер такий шанс.

Марія викликала таксі. Звичайно, не танк, але теж підійде (у добрих традиціях місцевого надавання транспортних послуг, її допотопна автівка гуділа справді, як броньована бойова машина). Марія, звісно ж, нарядилася, провела дві години перед дзеркалом, проконсультувалася зі Сніжаною. Треба, щоб не надто яскраво, аби не виглядало, буцімто вона спеціально наряджалася. Треба, щоб ніби вона просто така, попри роки, усе ще жінка.

Але поки до неї їхало таксі, на сходовому майданчику біля квартири на третьому поверсі відбулася одна коротка розмова — з сусідкою, власницею Пальми, її справжньої подруги.

— Маріє Василівно, мушу вам сказати, що ви не зможете більше гуляти з нашим псом.

— А що таке? — стривожено запитала Марія Василівна, бо з тону сусідки не можна було зрозуміти: чи собака здохла і не буде з нею гуляти, чи сусіди за щось образилися на Марію і вона не гулятиме з Пальмою.

Але все полягало зовсім в іншому. Несподіваний, вельми несподіваний варіант. Сусідка вже заклопотаним голосом зі зрозумілою інтонацією пояснила:

— Ми з чоловіком виїжджаємо за кордон.

— Куди за кордон? Якого милого? Хіба вам тут аж так зле жилося?

Запитання Марії виглядало таким нечемним, що сусідка, якби насправді не була такою заклопотаною, звернула б на це увагу, а не механічно відповіла:

— Летимо в Португалію. А що тут робити? Я маю вищу освіту й уже п'ять років працюю в музеї на півставки, бо там багато охочих на місце. Хоча й ціла ставка — мізер у грошах. У чоловіка більшість заробленого забирають усякі покидьки. Він же в мене на базарах торгує — то тим, хто кришує, треба платити з кожним тижнем більше.

— А як же дитина?

— Наш малий — уже величенький. З дідом—бабою поживе. За рік—два заберемо його до себе за кордон.

— Що ж із Пальмою робитимете?

У Марії Василівни запікав телефон, перервавши на секунду допит. Есемеска сповіщала, що внизу її чекає таксі.

— А Пальму ми віддамо в притулок для собак. Нам казали, що там добре ставляться до тварин.

— Так її ж там попросту присплять! Яке чудове ставлення! — уже кричала Марія Василівна. — Вашу Пальму там же уб'ють або голодом заморять!

— А що нам робити?! — сусідка теж агресивно підвищила тон. — Самим її застрелити? Чи повісити десь на дереві в парку? Чи, може, залишити на вулиці: покласти її так на перехресті й сказати: гуляй, собачко? — сусідка роздратовалася страшно, а потім ще й на десерт заплакала.

— Вам слід було мені про це сказати раніше.

— А що би змінилося?

А що би змінилося, Маріє Василівно?

— Добре, ще поговоримо трохи пізніше, ви ж не вже їдете?

— Сьогодні перевозитимемо речі до моїх батьків у село. Відліт через тиждень.

— Ще поговоримо, — і побігла на таксі, яке з гуркотом повезло її на зустріч з тим, хто мав відповіді. Відповіді, які перевертають попередній життєвий устрій.

* * *

Просто серед лісу за школою, де явилася Богородиця, зібралися люди. Насправді церкву планували будувати на узліссі, але подію влаштували саме тут, де все колись було вистелене свічками, наче опеньками, що обліплюють пеньок і територію навколо. Марія помітила, що рубці на стовбурах позатягувалися (ті знаки хреста, які колись понасікав на деревах дільничний, котрий сторожив місце). Вона не бачила серед натовпу Онуфрія. Біля мікрофона на невеличкому підвищенні, де колись вони лежали з лісником, перетираючи багряне листя, тепер виступали всякі чинуші, священики. І тут нарешті слово дали меценатові, після пожертви якого село нарешті наважилося розпочинати активні будівельні роботи. Дідок, коли його оголошували, вийняв з кишені пластинку з таблетками, видавив одну, кинув у рот. Йому передали воду — він запив.

То був Онуфрій. Зростом з половину того Онуфрія, якого запам'ятала Марія. Малий, мов дитина 7 класу.

Йому опустили мікрофон до рівня губ. Він тремтячою п'ятірнею вийняв якусь карточку з кишені завеликого як на його статуру піджака. Онуфрій послинив поцятковані плямками старості пальці, розклав папірчик, поправив окуляри й почав читати своє слово. Його мова страшно змінилася, Онуфрій говорив з дуже яскравим акцентом емігранта, котрий не спілкувався рідною мовою роками, а то й десятиріччями: про патрійотизм, про борню за гідність, про любов до українського народу, про віру в Бога, про християнсько—патрійотичне виховання молоді... Онуфрій завершив це все цитатою з Олеса Гончара, яку Марія вже давно мала занотованою в блокнотику й теж тикала, куди влізе: «Собори душ своїх бережіть».

Ну так, це вже не той високий вродливий чоловік, схожий на італійського актора. Не той, на якого вона могла просто дивитися, нічого додаткового не вимагаючи. З якою цікавістю вона колись розглядала його шкіру від грудей і до пахв, від шиї й до пояса — сніжну таку, що на ній виднілися навіть маленькі судинки. Вона гладила ті груди, кучеряве волосся в ямці між ребрами, за якими — тепле серце... А тут стояв цей приземкуватий дідок, весь обкиданий чорними плямами, схожий на маленьку вже прогнилу бліду поганку (*Amanita phalloides*).

І тут до Марії дійшло, що хоч як би вона тепер намагалася об'єктивно описати Онуфрія, все одно їй би хотілося ще раз доторкнутися до цього дідка, який колись в цьому ж мідному буковому лісі під деревом однією рукою тримав її за стан, а іншою — фотоапарат. Вона мала ту фотографію тепер з собою. Марія взяла світлину — а що як з'явиться потреба показати й нагадати склеротику, хто вона така? Їй би знову хотілося, щоб їх, молодих, замкнутих в обіймах, хтось застукав, щоб вона потім переживала, щоб боялася викриття. Там на сцені щось торочив цей трухлий пеньок, але він був наче такий пень, що повен фосфору: він хоча вже й зовсім не має стосунку до дерева, листя й зела, зате хоч би світиться вночі, щось собою значить. Він усе ще значив щось для неї.

Коли Онуфрій закінчив свою полум'яну, але, через акцент, дещо смішну, а також повільну й тиху — промову, то пішов у напрямку високого хлопця, який значно більше вже нагадував того Онуфрія, котрого знала Марія. То був онук, який супроводжував діда в Україні. Внук не знав української, а дід не міг сам орієнтуватися в просторі — тому з ними скрізь ходив перекладач.

Марія підійшла до Онуфрія й запитально подивилася на нього. Він звів на неї очі, але не зробив жодного руху, що означав би впізнавання. Це ускладнило ситуацію Марії.

— Онуфрію, це ж я!

Дід скривився так, ніби він уже й згадав, хто це, але й не дуже може розкрити рот, щоб назвати ім'я впізнаної людини.

— Та Марія я, Марія Семенко! — вигукнула й усміхнулася жінка на всі свої 32 вставлені зуби. (Справді: не варто ніколи жаліти грошей на рот — хоча би заради цього моменту, цієї ось усмішки, тут і тепер!)

Дід теж ледь викривив нижню й верхню губи для того, щоб показати приязнь, у якій насправді перемагала байдужість.

— Скільки років! — сказав він. Ця зустріч була для нього явним здивуванням, але важко сказати, що справді приємним. — Як же ми з тобою змінилися!

Ну ні, щоб зробити комплімент їй, котра не виглядає на свої роки! Він ляпнув оце от: скільки років, як змінилася...

— Життя нас не жаліє, — підхопила стандартні жарти—шмарти, жаління на існування й схожі банальності Марія, маючи на кожну Онуфрієву репліку ще стандартнішу відповідь.

Нарешті він сам закінчив цю беззмістовну розмову, запитавши, де Марія тепер живе, і запропонувавши завтра з нею пообідати. Він приїхав учора увечері й поселився в райцентрі в готелі. Сьогодні зранку навідався до Верхнього Татарова, щоб закликати людей до моральності й передати гроші — це й була основна мета приїзду. Завтра він мав намір зустрітися з онучкою й колишньою дружиною Анною. Через день поїде з онуком подивитися на Київ, а звідти — назад літаком до Буенос—Айреса.

23. Любов у житті жінки

Усе, що не торкається людини безпосередньо, ніколи не буде осягнуто нею вповні.

У Сталінградській битві, до прикладу, загинуло два мільйони осіб. Це як Латвія, як Македонія чи як помножена на два сума Люксембургу й Мальти. Але це ще, приміром, кілька сотень тисяч луків із ліщинової палиці, які батьки не зроблять синам. ...Хіба можна усвідомити цю кількість і вповні поспівчувати? Або навіть не великі цифри, а якийсь один конкретний випадок, конкретну втрату конкретної людини. Чи можливо осягнути чужий біль? Здається, що природа сама захищає людину, обмежуючи її інтелект і емоції. Бо хіба виживеш, співпереживши? Люди живуть, приймають речі, які їх визначили, автоматично. Плачуть через трагедії, не заглиблюючись у вивчення орнаментів, у які вписані. Бо якщо всі ці системи препарувати, як ропух (Bufo bufo), вивчаючи будову, можна поїхати головою або втратити будь—який смак до перебування тут. Хай краще вони тебе препарують — головне, щоб не боляче.

Навколо все сповнене протяжності, все у щось вписане. Можливо, тут на кожному дереві хтось висів, покараний якоюсь з ідеологій. Тут — місцеві вішали чужих, чужі вішали своїх, чужі в костюмах своїх вішали чужих... І це не лише історія країн і земель, великих імен і війн, це історія кожного. Кожен сантиметр цієї землі просякнутий кров'ю, генетичним матеріалом історії. І людина йде по цій землі. Якщо задумуватися про те, що ходиш по кістках, то доведеться стояти на місці. Ґрунт є сукупністю людей, які вмерли. І коли зрозумієш, що стоїш так само на могилі, а зависнути в повітрі не вийде, то доведеться жити з відчуттям, що все твоє існування — святотатство.

І коли усталені судження про себе перевертаються, то треба тягнути нитку, а потім розплутувати вузли. Ти тягнеш і тягнеш, а вузли стають все складнішими й безнадійнішими. І тоді справді найкращий варіант — збожеволіти. Марія таки потягнула...

* * *

Марко не навідувався до Марії з того часу, як почалася судова тяганина. Однак зранку перед тим, як вона оце збиралася, щоб у Верхньому Татарові зустрітися з Онуфрієм, у квартиру зайшов захеканий Марко.

Він дуже спішив, розпашілий, якийсь невиспаний:

— Мені треба на якийсь час поїхати звідси. Я прийшов попрощатися.

У ній якесь важке скупчення зупинилося просто посеред горла. Ні, не через близькість прощання. Дивна радість: він, ця, як їй спочатку, здавалося, байдужа розбещена особа — прийшов з нею попрощатися...

— Слухай, я тут перезаписав диск для DVD. Давай я швиденько перевірю.

Він знову під'єднав програвач до телевізора й заклав диск. Цього разу все ідеально працювало. На екрані висвітилися кілька рядочків із назвами. Наприклад, «Колхоз Россия, С. Ротару — Orele (1985)» чи «София Ротару, Слайдшоу». Він натиснув кнопку, і на екрані з'явилася співачка.

Марко ще раз показав, як усе робити. Марія у блокнот записала порядок дій. Потім він знову повторив операцію, щоб Марія запам'ятала алгоритм.

— Якщо не працюватиме — подзвони Валіку, це мій друг. Він тоді все подивиться й розкаже, що робити далі.

І Марко дав їй номер телефону.

— Я з Квіткою не прощався. Ми за ці тижні взагалі ні разу не зустрічалися. Передай, що вона тепер вільна пташка!

...У Марії не було ніякої відповіді на таку Маркову репліку. Вона відклала цю фразу в бік. Натомість запитала:

— А куди ти їдеш і на скільки?

— Це таємниця, не можна знати навіть тобі.

«Навіть»! Тепер вона — «навіть»!

Коли він покидав квартиру, Марія Василівна тримала в руках DVD із написом «Софія Ротару». Коли Марко вийшов на вулицю, Марія, заплющивши одне око, спостерігала його у вікні крізь дірку

кола з полікарбонатного пластику. Потім вона нап'ялила цей сріблястий диск собі на палець, наче перстень.

* * *

Марія й Онуфрій зустрілися в кафе на міській площі о 14.00. Рівно. Обоє прийшли ні на хвилину раніше, ні на мить пізніше.

Марія страшно стримувалася, щоб не почати все розпитувати. Він ще не відповів за старе, а на порядку денному вже стояло, наприклад, його свіже враження від зустрічі з Анною. Але Марія Василівна першою ні за яких обставин би не розпитувала.

Усе ставало огидно просто, коли він розказав своє життя. Онуфрій після того страшного вбивства у Верхньому Татарові втік у Румунію, звідти в Італію, а потім якимось чином опинився в Аргентині. Завів нову сім'ю, навіть бізнес якийсь мав, тому трохи розбагатів. Він розповідав про дітей, внуків, чотирьох котів дружини й свого собаку, про дім... І все говорив так спокійно, наче знав, що тут його ніхто не чекав, наче ніхто не потребував його пояснень.

Марія в момент цього страшного розписування Онуфрієм власного життя не бажала нічого в його монолозі уточнювати. Весь час стримувалася. З легенів, зі стравоходу щось тягуче лізло в її гортань — формувався величезний згусток образи, схожий на скупчення слизу й гною, коли зранку прокидаєшся хворий на ангіну. І та кривда переростала в злість. Марія могла зірватися в будь—який момент: щось на кшталт «якого хріна ти досі не з'являвся?!», «якого хріна ти так говориш, наче нічого не сталося?!», «якого хріна ти вдаєш, що не маєш нічого по/про—яснювати?».

Якого милого він нічого не говорить про — їхні стосунки?!

Онуфрій замовив собі банош з грибами й узвар — частина гастрономічного туру для задоволення ностальгічних потреб. Вона попросила тільки каву, яку все одно таки не принесли. Він сьогодні планував ще відвідати музеї міста. Цей турист уже починав набридати своїми розмовами. Його смачне наминання їжі провокували Марію на садистичні фантазії...

— ...А мій Мануель пішов разом із перекладачем до вашого музею УПА. Я навідаюся туди трохи пізніше, бо маю для них теж один подаруночок, грошовий. Мій внук навчається в університеті Буенос—Айреса на факультеті фармації і біохімії, але йому цікава наша історія...

І тут уже добряче роздратована вже червона Марія нарешті перервала цей чарівний життєпис, сповнений незабутніх сторінок:

— Скажи, чого ти сюди приїхав?!

Вона запідозрила вже якусь гнилизну, що зараз засмердить. Ну їй же було не тільки боляче, але й цікаво. Біль і цікавість одночасно! Її інтересували певні деталі від Онуфрія значно більше, ніж, наприклад, чому на її шкільній ділянці за капличкою, навіть після зміни всього ґрунту, — нічого ніколи не росло.

— Як чого приїхав? — щиро здивувався. — Щоб спокутувати свій гріх.

— І що ти для цього робиш? — нарешті Марія нібито вивела його на основну тему.

— Так ото зробив пожертву, аби на місці того страшного гріхопадіння поставили храм.

Марія наче взагалі не мала стосунку до мети його приїзду.

— А як же я?

— А що ти? — обурився, бо його старечий спокій хтось тут намірився грубо порушити. У нього навіть дещо підпухли синьо—чорні жили на скронях.

— Як це що я?

— Ну, пройшло багато років...

— Якого хріна?!. — крикнула Марія, але коли помітила, що на них звернули увагу інші відвідувачі кафе, сильно притишилася. — Якого блядського хріна ти за стільки років мені ні разу не об'явився?

— Ну... — чого це вона так (?), — спочатку я не мав змоги, а потім уже було запізно... — старий казав це якось так, сильно не видумуючи виправдання, він говорив з людиною, перед якою не бачив потреби виправдовуватися і перед якою не відчував вини. До того ж вона вже почала його напружувати й стомлювати. Онуфрій уже продумував план дипломатичного припинення бесіди й казання одне одному «До побачення».

І Марія це бачила, попри засліпленість від озлоблення. Вона хотіла запитати, невже він до неї ніколи нічого справжнього не відчував, і так далі. Однак то не мало сенсу. Вона як людина, котра не любила ставити зайві запитання, особливо коли знала відповіді, вирішила перейти до тієї частини, яка її хвилювала. Але вже суто в аспекті спортивному — бо шафи зі скелетами треба зачиняти. Треба назад утрамбовувати кістки, щоб одного дня не зашпортатися об них і не зламати шию.

— Скажи хоча б, ким тобі доводилася Гафія Русинюк.

— Що? Звідки ти знаєш це ім'я? — старий стрепенувся, він від цього запитання вперше за останні двадцять хвилин ожив. Його чорно—сині жилки на скронях стали схожі на дощових черв'яків (*Lumbricus terrestris*).

Марія розповіла про запис, знайдений у схованці її чоловіка Андрія Андрійовича — від 3 жовтня 1955 року, де згадується чоловік з родимкою на лівому передпліччі в формі місяця, а також його «наречена» Гафія Русинюк...

— О. То ти й не знаєш, чого я застрелив, як собаку, підполковника Семенка?! — кажучи це, він бризкав своєю згущеною слиною.

— Як це чого? Через ревності! — сказала твердо Марія.

І справді — як це чого? Були два чоловіки. Була одна жінка. Якось із цієї ситуації треба ж виходити. Звісно, вона не розуміла, на що розраховував лісник після вбивства — втекти разом з нею за кордон, надіятися, що інцидент розглядатимуть як нещасний випадок?

— Я думав, що після моєї втечі все стане зрозуміло, — здивовано казав старий. — Але бачу, що ті пси нічого так і не нарили. Я вбив Семенка, звісно, не через тебе. А через себе. Через себе й через Гафію.

— Поки що нічого не розумію, але ти розкажуй далі, — «звісно» не через неї?

— Гафія була моєю нареченою.

— Що ти мелеш? У тебе маразм?

— Я знаю, що кажу.

— Добре. Я буду спокійна й послідовна. Отже, так: у той час, коли ми з тобою мали стосунки, ти був одружений з Анною. Саме з нею ти сьогодні зустрічався, як мені казала твоя внучка Квітка.

— Ні—ні. Ти нічого не знаєш. Я говорю про час набагато швидший. Ще коли таких як ти — засланих вчительок — різали наліво

й направо. Це ще майже за двадцятиріччя до нашої з тобою зустрічі...

І він розпочав: «Після війни — війна не закінчилася. Усі ці ліси, — і він показав у вікно, з якого добре виднілися заліснені гори, — усі ці ліси кишіли тими, хто був змушений іти в підпілля.

Ми з Гафією хотіли пошлюбитися. Молоді! Любилися... Щодня таємно зустрічалися... Але якогось такого собі звичайного дня вона прийшла і сказала, що хоче приєднатися до повстанців. І що ми зможемо обручитися там — у лісі. Мої батьки були проти нашого союзу. І я, двадцятирічний хлопчина, звісно же, пішов за нею в ліс. Це було правильно тоді.

Ми вибралися вночі за село й попрямували в домовлене з іншими «лісовими хлопцями» місце. За присілком Рокитняним стояла невеличка полонина з колибою. То там ми двоє мали зустрітися з кількома повстанцями, які б спрямували нас далі. Однак енкаведисти зробили засідку. Нас зловили в першу ж ніч, не давши навіть потримати кріс, а не те щоб вбити окупантів.

До села було далеко, до міста зі штабом — ще далі. Нас повели до стайні на полонині. Спочатку в приміщення завели Гафію. Мене кинули надворі в купу коров'ячого гною й тримали під дулом. Я чув зсередини її страшний крик. ...Досі чую.

Мою наречену дуже били. Вона так кричала, що я себе за руки кусав, аби то витримати. Коли потім завели мене, то навіть при світлі свічок я бачив, які страшно побиті були її груди. Вони стали просто порвані — як роздерті псами кури. Шкіра розтерзана, просвічувалося живе м'ясо — ті потвори чоботами копали їй просто в груди!

Коли Гафія на чотирьох відповзла до стіни, вони взялися за мене. А її змусили дивитися. Один піднімав їй голову чоботом під щелепу: дивися, мовляв, що ми вміємо. Насправді мене взагалі не били. Зняли тільки сорочку й догори ногами кілька разів запхали головою в бочку з водою.

А пам'ятаєш вечерю в ресторані «Карпатські легенди», названому тепер «Монблан»? Пам'ятаєш, як ми разом зі Спиридоном батьковичем, тим партійним чиновником, без сорочок відтискалися від землі?

...Керував цим знущанням наді мною й Гафією, цим сатанинським театром, один чоловік. Він мовчки сидів у кутку стайні на полонині й щось записував. Він давав вказівки своїм чортам — і ті

робили все, що їм наказували: топить його, копайте її в цицьки... Насамперед, йому треба було вивідати наші імена. У мене він нічого не питався, тільки в скрученої Гафії. Але та мало сказала.

Коли він на моїх очах її гвалтував, Гафія вже не кричала, тільки лежала сумирно, як оглушена риба... Нам же ніколи не могло навіть наснитися таке. Звісно, у селі говорили про звірства нової влади. Проте ми не чекали, що це стосуватиметься нас. Ми, йдучи в ліс, навіть не припускали, що нас можуть піймати, причому в першу ж ніч. Сміх!

Того вечора сталася ще одна облава. Коли (тоді ще капітан) доробляв справу з уже непринятною Гафією, на цих псів напали наші хлопці. Мене відбили, але Гафію не змогли. Мою наречену тоді смертельно поранили. Енкаведистів було значно більше. Тому ми з хлопцями вирішили відступати, залишивши вмирати Гафію на руках у її ката.

Ти ж, здогадалася, хто гвалтував її? То ж підполковник, твій любий чоловічок!

І коли ми сиділи в ресторані «Карпатські легенди», коли у вас було новосілля, він спеціально затіяв те глупе змагання з відтисканням від підлоги. Щоб побачити родимку в мене на плечі. Родимку в формі півмісяця, яку він запам'ятав із тої ночі в стайні, коли його люди запихали мене в бочку з водою. Він у тому ресторані пересвідчувався, чи то справді я.

Він грав зі мною, він постійно тримав мене на прицілі. Він удавав прихильність, але при цьому я розумів, що старий енкаведист усе знає й може в будь-який момент послати за мною або сам замордувати.

Я, до речі, повернувся додому наступного дня після тієї облави — втік від своїх рятівників. У селі ще ніхто не помітив, що мене не було. Я просто хотів жити...»

Марія це все слухала, але, знову ж, не надто й уважно. Наче, виконуючи якусь роботу, вмикаєш телевізор чи радіо, байдуже що, не зважаєш на інформацію, головне — щоб не так самотньо, нудно, сумно... Їй цікавіше було представляти, як ніби вона спостерігає за собою збоку, спостерігає збоку за своїм світом, який перевертався. У її альбомах фотографії міняють зображення, вигорають і відриваються непотрібні частини, у записниках — слова змінюють букви.

— Вони вбили Гафію, мою любов, з якою ми так і не встигли побратися. Потім я зустрів Анну, бідну Анну... Жити ж якось треба

було!

24. Наречена і пістолет

— А з чого ти взяв, що Гафію тоді вбили?

— Ну... Я ж бачив, як вона вмирає.

— Але Гафія — вижила.

— Цього не може бути. Вони б тоді її далі катували й випитали всю інформацію про неї й про мене. А потім прийшли б у наше село й забрали мене...

— Вона тоді, у стайні, помішалася головою, забула й перемішала все, що знала. З нерозчленованої маси енкаведисти не змогли дістати ніякої інформації. Коли людей отак—от гвалтують — буває, що вони втрачають пам'ять і розум.

— То що з нею?

Марії зробилося так прикро, що не хотілося відповідати ні на які запитання. Взагалі — не чути слів, не думати нічого, не дивитися на стіл, у вікно... Її дратував цей стариган. Вона ненавиділа його. Ненавиділа його! Відповідаючи на ці блядські запитання, прагнула якомога швидше звідти забратися. А йдучи — перевернути стіл, вмазати Онуфрієві в нюхало, обляяти офіціанта, котрий забув подати каву ... але як би й попри ту каву — просто обляяти, розбити вікно стільчиком чи вазочкою зі штучними ромашками, щоб вилізти надвір — дихати.

Однак чекала ще одна справа. Крапки треба ставити твердо. Історії треба закінчувати твердо — міцним словом, образом чи епізодом.

— О так, Онуфрику, Гафія жива.

— Звідки ти знаєш? Ти її бачила?

— Так, так, голубе.

— Як? Цього не може бути! Ти знущається з мене?

— Я покажу тобі її.

Онуфрій розплакався, як голодне немовля. Якби не як дитина — Марія б заїхала нігтями йому просто в лисину. Але вона взяла його за тремтячий лікоть і підвела. Він, витираючи очі, попрямував до виходу,

не заплативши за обід. Марія, спостерігаючи, як той розчиняє скляні двері й переступає через поріг, тьхкнула й кинула кілька банкнот за них обох.

* * *

Вони сіли в таксі, припарковане просто посеред площі, і, не домовляючись про ціну, попросили провезти їх кілька кварталів.

Магазин «АВС», «Світ техніки», будинок управління в справах сім'ї та молоді, «Сільпо», «Ровесник», побутокмбінат, друкарня, школа, аптека «Руслана».

Таксист зупинився з боку школи.

— Глянь, он фонтанчик, — показала Марія пальцем на струмінь води з іншого боку дороги. — Ти бачиш біля нього жінку?

— Ту страшну бездомну?

— Як ти думаєш, хто це?

Жінка біля фонтана розклала свої речі. Вона їх рахувала, переносила з одного місця в інше.

— Недавно в неї така гарна коса була! З целофанових пакетів.

Онуфрій дивився з якоюсь недовірою, але нічого не казав.

— О! А перед косою — вона носила фату!

Онуфрій розгублено підбирав якісь слова. Однак Марія ще мала що сказати. І казала.

— Недавно її там, трохи далі, у скверику, який видно з мого кабінету... Оу, там під пам'ятником таке було! Її, твою «наречену», там недавно оприходували два бомжі.

Вона розповідала все детально, промацувала кожен його хребець, забивала гострі довгі нігті в кожен стик — а що як досягне до спинного мозку! Марія не вибирала фраз. Їй не було соромно ні перед таксистом, ні перед собою. Чого соромитися?

Онуфрій не відповідав жодним словом. Для таких ситуацій не існує слів. Коли його серце розшаровувалося на огидні шматочки тканини, розлазилося на смердючі рештки, на купи органічних ниточок, Марія пригадувала, що в неї вдома в шухляді на кухні

є пістолет (ще від Андрія Андрійовича). Вона досі його ні разу не застосовувала.

Можна було б, звісно, застрелитися. Щоб її мозок збирали з кухонної плити й холодильника, виколупували з—між ворсинок килиму, відшкрябували з каструль. В одній такій варитиметься курячий бульйончик, тому доведеться стирати мозок з ножа, яким надрізалася головка цибулі навхрест і кидалася цілою, з лушиною — для золотистого кольору...

Але це занадто простий вихід із ситуації.

Можна було б застрелити цього сучого діда. Наприклад, привести його до пам'ятника, де збираються безхатьки, вистрілити йому в довбешку, кинути пістолетом у бомжів і втекти. Але це би надто нецікаво вирішувало проблему. Можна ще дістати з—під шафи сокиру... Проте вона ж така важка для такої тонкої жінки!

Ідеї Марії — справедливі чи ні, розумні чи ні — били, як той фонтан за спиною Гафії, як водограй в однойменній пісні Володимира Івасюка для Софії Ротару: «Ой, водо—водо—водо—водограй, грай для нас, грай!»

І тут вона зрозуміла, що є річ, про яку можна сказати точно й однозначно: її життя — це груба помилка. Але не така, через яку знімають бал. Від цієї помилки залежить, складено чи провалено тест. Життя прогаяне на ніщо. Життя підмінене.

А чи не застосувати цей пістолет, подарований підполковником, проти самого дракона? ...Йй, Марії Василівні Семенко, незабаром треба прийти до школи з пістолетом і пристрелити рівно стільки людей, скільки вистачить куль. Однак у кого стріляти — у вчителів чи учнів? Найкраще було б зробити це на якомусь загальношкільному заході, де будуть усі. Наприклад, на випускному: саме там маленькі братики й сестрички, бабусі й мамусі побачать, як їхня сестричка / внучка / донечка, як цей золотомедальний механізм, котрий от-от мав бути введеним в експлуатацію, в «доросле життя», — тепер лежить у калюжі власної крові. Або, наприклад, можна застрелити спочатку директора школи. Можна також рознести череп найчарівнішій першокласниці, дитині члена міської ради з ліловим ангельським волоссячком. Дівчинка триматиме в руці дзвоник, сидячи на плечі найвищого одинадцятикласника—випускника... Його теж варто б змусити цілувати асфальтове покриття на площі перед школою.

А може, підірвати все це нахрін?! Зробити бомбу — і підірвати. Вона прочитала б десь, як це робити, у себе в кабінеті зберігала б усе необхідне, приносила б у сумочці маленькі пакетики з порохом або якоюсь селітрою чи чим там — і одного дня: бах!

Усі ці підручники, де на останній сторінці в спеціальній таблиці зазначені ті, хто ними користувався... Усі ці зошити для контрольних робіт, які міністерство рекомендує зберігати протягом року, хоча вчителі тримають їх значно довше... Шкільні журнали, де, як зазначено в «Інструктивно—методичному листі», «в разі відсутності учня на контрольній роботі в колонці ставиться «н» [...], після колонки к/р (контрольна робота) залишати пусту клітинку (без підпису), для того, щоб не позбавляти можливості учнів визначити рівень знань та вмінь із даної теми»... Усе це не згорить. Усі листки відірвуться від ниток і клею, відірвуться від корінців, щоб стати окремо одне від одного, вони, мов сніг, покриють землю в радіусі 100 метрів навколо школи.

...Вона присвятила освіті все своє життя, а що та дала натомість? Ці учні, ці вчителі, вони її ... викрали. Це найнахабніше викрадення людини в історії людства!

Учителька дивилася на Гафію, яка рилася у своїх пакунках... І це, крім неї самої, була єдина істота на світі, яку Марії стало шкода.

— Я тобі не вірю, — пищав Онуфрій, мов мерзенний щур, якому наступили на слизького хвоста.

І в цей же момент та нещасна бездомна помітила, що з—за скла за нею спостерігають.

Вона випустила з рук червоний целофановий пакет із зображенням пляшки шампанського й вульгарного букета квітів. Не дивлячись у боки, чи раптом не їдуть машини, мов звірина до водопою, перейшла дорогу й наблизилася до таксі, почавши з цікавістю зазирати у вікна.

Вона постукала у віконечко водія й простягла витягнутий з пакета розкладений плакат з політичною агітацією. Таксист уже б її грубо прогнав. Та він розумів, що його клієнти, очевидно, знають цю особу.

Гафія, розглянувши людей у салоні, відійшла вбік і сіла на бордюр. Потім з кишені витягла білувату зіжмакану шмату. Коли вона розправила тканину й нап'ялила на голову, стало зрозуміло, що це — фата.

І Онуфрій попросив водія їхати звідси.

Звідси — геть.

Геть — звідси!

Вони, різко рушивши, залишили Гафію вдалині — як дорожній знак на стовпі, як щось нерушне, як те, що постійно в одному й тому самому місці.

* * *

Марія назвала свою адресу. І машина поїхала до її дому.

За таксі не платила. Сама відчинила дверцята й без зайвих затримок вийшла.

Онуфрій:

— Прощавай, Маріє.

І більше нічого.

— Прощавай, Онуфрію, — Марія.

І більше нічого.

IV

ОРЕЛЕ

25. Софія Ротару

Диск «Софія Ротару».

1) «Колхоз Россия, С. Ротару — Orele (1985)».

Софію Михайлівну привозить оранжево—білий бусик. Її зустрічають місцеві люди, серед яких особливо помітна якась жінка в помаранчевій хустині й червоному светрі. Софія каже: «Как повезло нам с погодой».

...І тут вона вже на сцені, на фоні двох фалоподібних конструкцій. Червона легка сукня з геометричними нашивками. Люди скрізь: на дахах, на загорожах, одне на одному — ніде яблуку впасти.

Наприкінці кліпу, коли Софія Михайлівна вже співає в якомусь ангарі, по екрану біжить рядок зелених букв: «Производственное объединение имени Двадцать шестого съезда КПСС (Крымская область)».

Orele — це щось, мабуть, по—молдавськи. Коли показували виступи з цією композицією по телевізору, то коло назви «Orele» обов'язково писали в дужках: «Песня о моей жизни».

2) «Сопот—77. София Ротару».

Сопот — таке містечко в Поморському регіоні Польщі, частина агломерації з Гдинею й центральним містом Гданськом (він до війни був німецьким і називався Данцигом, а потім його звільнив маршал Рокоссовський — «почесний громадянин» Гданська). Сопот — курорт на березі Балтики. Тут у соціалістичні часи відбувався музичний фестиваль. У 71—му році в Сопот на Міжнародний фестиваль пісні від СРСР мав поїхати Лев Лещенко. Однак держава в останній момент відправила молдавську співачку Марію Кодряну. Як потім заявив ображений Лев Валер'янович, польська сторона пообіцяла перемогу СРСР тільки за умови, що це буде жінка. І поїхала саме та, на якій наголошував Леонід Ілліч Брежнєв (він у свій час був першим секретарем ЦК Компартії Молдавії).

Софія Ротару в 74—му році завоювала в Сопоті другу премію з піснею «Кто—то». Виступала в народному одязі (у чорно—зелено—

червоних тонах, дуже гарно). Однак тепер, у 77—му — вона приїхала вже як гостя, справжня зірка.

На записі якісь два поляки, представляючи її, щось по—своєму говорять. Зрозуміле лише слово «гвізда». Ну звісно, що гвізда! Ще би не гвізда! У неї чорна елегантна сукня, дуже довга, пряма, по фігурі. І вона співає «У долі своя весна». Софія починає виконувати пісню «Ти вернешся колись в той перший день», тримаючи перед ротом мікрофон красивими пальцями з молочно—червоним манікюром. І розумієш, що вівіска «Sopot 77» та оркестр остаточно затьмарені співачкою. Камера знімає так, що видно Ротарині прекрасні зуби. (Напевне, всі свої, жодного кладеного, жодної пломбочки, хіба, може, на якихось задніх). Вона дуже скромно поклонила, а потім співає «Ти — сонце в небі», більш грайливу, але дуже цнотливу пісню. А далі — шестихвилинна «Родина моя», російською. Софія Михайлівна пізніше зняла відео на цю пісню з дитячим хором, але виглядала там якоюсь старою. Тут, без хору, вона навіть цікавіша. Сама пісня досить стандартна. Але як же вона співає, що «настанет время ягод»!

3) «Соловей из села Маршинцы (1966). София Ротару».

На екрані якась дитина. Та це ж студентка Чернівецького музичного училища Соня Ротару! Її генієм колись захоплювалися односельчани, а тепер — усі, весь Союз і братні республіки. «К нам в колхоз пришла весна», вона співає пісні, які виконує молодь у колгоспі. Молдавською. Співає «лай—лай—лай—ла—ла—ла—ла—ла». Прекрасна сорочка, розшита бісером... Запис чорно—білий, навіть біло—коричневий. Не зрозуміло, якого кольору бісер. У народної співачки України, Молдови й СРСР такі ж прекрасні зуби, як і в Сопоті. Точно (!): у Польщі всі були її, жодної пломби, хіба десь у зовсім непомітній щілині. Софія починає співати про маму російською (насправді це пісня з репертуару Едіти П'єхи). Супить густі брови. Ні, краще б молдавською цвірінькала. Вкінці співає пісню про дельфінів.

4) «София Ротару, слайд—шоу».

Фотографії співачки. Вона молода, загадкова, дуже вродлива. Потім на фоні Майдану Незалежності в Києві, далі просто зображена квітуча вишнева гілка, грає пісня «Люби меня», Софія вже на гойдалці в дуже об'ємній синій сукні, просто кленове листя ... зі співаком

Валерієм Меладзе тримають бенгальські вогні — на якомусь «Блакитному вогнику», певне, ...обнімає якогось мужика в формі, тримає букет з півників, купа букетів...

5) «Алла Пугачева — Сопот — Интервидение—79 «Польша, 1979 г.»».

Виходить на сцену дама зі стильною зачіскою, у білій кофті з модною підвіскою, каже «аллапугачева».

Що робить тут цей запис?

Раптом дама зникає. Пугачова вистрибує на сцену. Дуже неприємна; зуби з боків жовті, одягнена в якусь синю штору з розпіркою до пояса. Сміється, як колгоспна доярка. Слова відстають від відеоряду. Хоче свиснути, пхає свої брудні пальці в брудний рот... Не те щоб не можна любити Пугачову — можна, чого ні? Але. Але: тут або А або Б — треба вибирати. Софія чи Алла. Якщо одну любиш, то іншу неодмінно мусиш ненавидіти. В одній — бачити тільки найкраще, в іншій — лише найгірше.

Колись Софія й Алла зустрілися в Криму. (За ініціативи Ротару.) Тож сидять вони в якимсь кабаку модному. І тут нізвідки з'являється вертоліт. Софія каже: «Ой, Аллочко, це по мене прилетіли. Мушу бігти. Цьом—цьом». І залишає Пугачову наодинці.

6) «Софія Ротару. Тече вода».

Коли знімали відео «Тече вода» тут неподалік, у Карпатах, Марія їхала дивитися на знімання. Але сама в кадр не потрапила. Хоча вкінці відео, де зблизька показують усіх жінок села, можна було легко втиснути й свою фігуру. Марія не зробила цього.

Там карпатські пейзажі, хати сільські, але деякі з них уже новомодні — з темно—сірим цементовим набризком, з вималюваними вапном орнаментами. На початку кліпу Ротару мала вульгарне пастельне фіолетово—рожеве вбрання. За чотири хвилини відео Софія змінює 9 народних нарядів. Навідується в кожную хату й виходить в іншому костюмі.

У кінці 90—х на районному телебаченні була програма привітань, коли про дні народження, весілля, хрестини місцевих довідувалися всі. Цю пісню замовляли найчастіше, якщо не брати до уваги хіт «Ветер с моря дул» якоїсь співачки.

Марія за страшенні гроші (яких не вистачило — і довелося віддавати ще й золотий перстень) в місцевої баби купила одну

з дев'яти сорочок, у яких співала Ротару. Тільки важко сказати, яка саме з них у якому епізоді кліпу. На жаль, Марія не запам'ятала того орнаменту. Коли вона поверталася зі знімання додому, у неї в автобусі вкрали сумку й вишиванку Софії Ротару.

7) «Червона рута».

Якось малий Сергій, син Марії Василівни, прибіг до неї й запитав, що таке «тітяри». Вона хотіла знати, де він таке почув, і дитина заспівала:

Ти признайся мені,
Звідки в тебе тітяри...

У кадрі фільму «Червона рута» показаний поїзд з напрямом руху Донецьк — Верховина. Герой Борис (грає Василь Зінкевич), справжній шахтар з гітарою, вперше їде в Карпати й знайомиться з дівчатами в купе. Вони його нібито спочатку відшивають. Серед них найзагадковіша, звісно ж, Софія Ротару.

Далі — по карпатській ріці плывуть дараби. Василь Зінкевич виходить до колиби. Співає пісню «Жовтий лист». На водограї вони вдвох таки зустрічаються. Виконують «Червону руту». За Зінкевичем — рядочками стоять жіночки в народному одязі, вони вишикувані по три, наче качечки, впливають. Усе по три, по три, по три... Потім «Намалюй мені ніч» Скорика й Петренка.

І ось 34—та хвилина. Яремче, турбаза «Гуцульщина», побудована 1963—го року в народному карпатському стилі. Автори проекту: В. Лукомський, І. Боднарук, І. Гринів. Знімання фільму — 1971—й рік. Дві тераси: верхня й нижня. Марія Василівна — на нижній. У кадрі її не видно.

А потім 43—тя хв 32—га с. Під самим кутом верхньої тераси жінка в чорних окулярах, справа — блондинка й леді в капелюсі, зліва — низька пані. За невисокою жінкою й громадянкою в затемнених окулярах видніється постать, ледь помітне обличчя — це Марія Василівна Семенко. Вони в 71—му з Андрієм Андрійовичем Семенком поїхали в Яремче. І випадково попали на знімання фільму «Червона рута». Вона кілька десятків разів продивлялася стрічку від початку до кінця з надією побачити себе ще десь. Але — їй належала тільки одна мить — 43:32.

8) Софія.

Може, зіпсувався DVD—програвач?

Ніхто не співає, нічого нема.
Мабуть, порожній запис.
На цьому диск закінчується.

26. Витає дух смерті

І знову: до під'їзду заносять труну — блискучу таку, недавно полаковану, красиву. На третьому поверсі біля відчинених дверей хрести, вінки та інше траурне причандалля. У квартирі — купа людей, які здебільшого тихенько нудно сидять у темному одязі, щось бубонять. Пахне свічками, «витає дух смерті».

«Витає дух смерті» — саме так треба казати.

Завучка прийшла з вінком. Точніше приїхала. Коли Надія Петрівна викликала таксі, то — через те, що зорі собі люблять цікаво складатися — приїхав той самий таксист, що й на початку історії. На невелике місто припадає мало таксистів, одному з них колись заплатили вінком. І коли вона, помістивши цього разу вінок на задне сидіння, усілася на переднє й сказала адресу, чоловік на неї презирливо глянув і не рушив. Коли вона сказала, що вже би час їхати, водій вигнав її з машини. Він випхав її просто, штовхаючи у велику дупу, окутану чорною спідницею, що, здавалося, ось—ось трісне. А завучка упиралася, трималася за каркас навколо дверцят, вилазити не хотіла. Мужик, відчинивши задні дверцята, викинув вінок надвір, поправив свій кепончик і з пробуксовкою поїхав геть. Тому завучці довелося викликати нову машину. Зі скаргами й погрозами вона вирішила почекаати до завтра — сама заявиться до них в офіс і вимагатиме, аби цього хама, цю брудну свиню вигнали з роботи.

А тепер вона сиділа на кухні й дивилася на двері туалету, чи звідти не виходить Квітка. Бо навіть на поминках існують жіночі черги в туалет. Завучка заодно пригадувала, чи ніхто не міг бачити, як таксист спроваджує її з машини. Вона боялася, що якщо цю сцену хтось засік, то вже через годину всі учні ходитимуть по школі й показуватимуть одне одному відео її подригувань у таксі.

У туалеті дуже смерділо, що не є дивно. Дивно те, що смерділо цигарковим димом.

Квітка, попри зайнятість через поминки, помітила, що вазони в квартирі потребують, аби їх підлили. Цикламен узагалі виглядав

напівмертвим, фіалки попаршивіли, покрилися липким пушком. Вона взяла з шафи трилітрову порожню скляну банку (певне, від консервованих помідорів чи огірків, а може, від Маріїних фірмових квашених грушок). Дівчина набрала з—під крана води й пройшлася по всіх підвіконнях.

— Що там у вас у школі? — питала Квітка, яка лише недавно отримала атестат.

— Маємо проблему. Ти, мабуть, не знаєш Ганну Павлівну, вчительку молодших класів? — розглядаючи репнуту бегонію на підвіконні, говорила Надія Петрівна.

— Не знаю, а що з нею?

— Чула про таке шоу «Міняю жінку» на «1+1»?

— Ні, я не дивлюся телевізор.

— Узагалі не дивишся? Таке хіба буває? Коротко кажучи, там для програми, наприклад, беруть дві сім'ї. Одна живе, припустимо, у Черкасах, а друга — в Ратному Волинської області. І журналісти відправляють дружину з Черкас у Ратне, а з Ратного — у Черкаси. Чоловіків же залишають вдома. Жінки мають пожити в нових сім'ях, у нових будинках, виконувати роботу попередніх мам і так далі — протягом тижня.

— Ну, я б таке не дивилася.

— А мені подобається. Так от, Ганна Павлівна взяла участь у тому шоу. Недавно в школу приїжджали журналісти з «1+1», знімали там усе. А в директора нашого дозволу не спитали. Ганна Павлівна взяла лікарняний, аби поїхати на фільмування, здається, кудись у село Дніпропетровської області. І наш директор, коли дізнався справжню причину, сказав, що вижене її з роботи. Зо два роки тому (чи, може, менше?) на Львівщині якусь учительку звільнили. Вона там на програмі наламала дров: на камеру просила, щоб їй коньячку налили, приймала вульгарні спа—процедури, вимагаючи, щоб її обмазували шоколадом... У хаті — страшну капару лишила, на холодильнику — шпарини забиті чорним жирним брудом, сорочки всі на купу скинуті, зімнуті й забиті в шафу... Я б за ті чорні засалені місця на холодильнику ручки повіривала!

— По—перше, чистота у когось вдома — це не наша справа. Так само якщо оператор забажає пройтися тільки брудними місцями і тільки їх покаже, то складається хибне враження про загальну

картинку. Ну а, по—друге, навіть якщо й безлад. Хіба це в житті головне? Вона собі жила й не запарювалася! А засуджувати її поведінку, кажу зараз про алкоголь і спа, — це не бачити всіх інших з їхніми набагато страшнішими проступками.

— Ну, але ще ця наша деятилька з телевізора є ще й така трохи дивна, як мені здається. Вона, наприклад, казала на екран, ніби їй деколи в голову може стрілити таке, що вона купує собі квиток і змивається на кілька днів з дому, нікому не кажучи. Може, просто вимахувалася: ну от я така особлива... Обнімала там працівників СТО... Випила весь бар у хаті нової сім'ї! Капець. Я розумію, що це все телевізор, шоу, що вони нарізають зі шматків... що якщо будь—чий нудний день записати, то можна з уривків склепати якусь мерзоту. Але все одно — капець! Її потім, здається, звільнили, офіційно — нібито за власним бажанням. Бо на шоу представляєш не лиш себе, а й школу, і місто... Тому наш директор і пригрозив не лиш Ганні Павлівні, а й «1+1» — він з адвокатами тепер працює. Наш Ігор Іванович також чоловіка Ганни же Павлівни викликав до себе в кабінет і на комп'ютері показав запис тієї програми. То нещасний мужик був такий шокований, що вже нічого не хотів. Він, виявляється, до того цю передачу взагалі не дивився, ні один випуск. А ця йому наплела, що там нічого страшного не стається, ще й грошей зароблять, 2000 доларів (з яких дружина обіцяла частку віддати на ремонт їхньої старенької машини). Ну і, чесно кажучи, тепер сама Ганна Павлівна уже б з радістю відмовилася, аби не поглиблювати скандал. Їй, щоб наново влаштуватися в якусь школу на роботу, доведеться якраз і зароблені гроші на хабар віддати, а після скандалу — ще й чоловікову машину продати. Але ж вона там якісь угоди з каналом підписувала! Тепер наша Ганна Павлівна може, коротко кажучи, сильно влетіти на бабло. Ні, ну вона, порівнюючи з іншими, нібито ще нормальна — навряд чи наробила б щось срамотного. Та хто зна? Там такі є кадри в цій «Міняю жінці» — очі вилазять, страшно стає жити в цій країні. От чесно: думаю, що на такі програми нормальні йти не можуть. Я би вмерла, якби мене на камеру — не те що в купальнику, як усіх цих, а взагалі — показали!

— Там же колись був скандал з нашою продавщицею «Дитячого світу». Проте саме відео я не бачила.

— Ой, то була комедія! Галя брала участь у «Х—факторі». Але коли я дивилася ввечері перший раз, а потім зранку повтор, то її галакання здавалося смішним. Однак потім під час новорічних свят на «СТБ» робили повтор усіх випусків. І вже на третій раз воно мені видалося таким собі, не надто комічним.

— Але тепер, здається, з жінки вже не глузують?

— Та ні, усім уже набридло, і всі забули. Ця слава, на щастя, не вічна.

— Скоро всі люди країни пройдуть через екран. Яюсь я вдома погортала канали: там так багато схожих реаліті—шоу, що вистачить на всі 47 (чи скільки там у нас?) мільйонів. У всіх буде приблизно однакова ганьба.

— Повторюю: якби я на таке попала, то в мене б від сорому шкіра на лиці злізла й більше не наростала.

* * *

Квітчин погляд заворожила жилка на чолі священика, що розтинала його лоб надвоє, а над бровами розгалужувалася, наче корінь квасолі.

Він швидко читав молитви, а йому підспівував дяк, не встигаючи за священиком і сильно пітніючи. Хусточка, якою чоловічок витирив піт (через нерви), виглядала добряче заношеною. Спочатку Квітка не помічала дивної гармонії через погане освітлення, а потім зрозуміла, що священик і дяк насправді пасують одне одному. Попри невідповідність швидкостей мовлення, вона побачила в спітнілого дідка на лівій скроні велетенську коричневу пляму — братню попівській жилці на лобі ваду.

Біля вхідних дверей стояли два чоловіки в капелюхах і курили. Вони знали, що за цих умов їм не зроблять зауваження. Під стіну, пофарбовану знизу блакитною емаллю, а зверху вапном без барвника, вони приперли дві трембіти. Коли був вибір між оркестром і трембітарями, організатори похоронів усе ж обрали других.

Люди перешіптувалися, про покійницю. Перед тим, як відійти на той світ, вона жалілася, що останнім часом до неї щонаочі прилітає

велетенська, як три колачі (мов ті, що біля тіла покійника), сова. Пташка сідає на вершечку дерева неподалік і мовчить. Вона не пугає, не ворухиться, тільки є. Сидить нерушно цілу ніч, а перед ранком — здіймається з гілки. Злет спрямовується в бік вікна. Перед самою шибкою сова ніби щось хапає в кігті, граційно вивертається й летить геть. ...Покійниця передчувала свою смерть. Останні дні покійниця тільки про свою смерть і говорила. Бо сова — вісник кінця.

Священик договорював якусь молитву, але раптом замовк. Усі почали розглядатися, бо не розуміли, що, за порядком ритуалу, треба робити: хреститися, тіло вже виносити, чи як? Але священик зробив звинувачувальний погляд, вказавши на конкретне явище. Люди подивилися одне на одного й шепотом почали обурюватися:

— Виженіть хтось пса.

— Ану, Пальмо, геть пішла — сказала.

— Геть звідси, псино.

— Пальмо, марш на коридор.

Пальма не звикла, що її кудись женуть, тому, незадоволена й ображена, пішла в іншу кімнату, аж поки її не закрили у ванній.

* * *

— Ану на раз—два, — сказав огрядний бородатий чоловік, покерувавши трьома іншими, щоб ті брали труну.

Її акуратно зносили з третього поверху.

— Дивіться не переверніть.

На сходах можна було легко послизнутися. Труна зачепила білу вапняну верхню частину стіни, а потім і блакитне емальоване покриття нижньої.

Надворі вже чекали трембітарі. Коли гріб поставили біля входу, двоє мужиків у капелюхах підняли трембіти й затрубили. І то так гучно, що люди в сусідніх будинках підбігли до вікон, позавіщувавши їх сніжинками своїх облич (хоча надворі лише починалася осінь).

Унизу ж усі в чорному й з вінками ставали в ряди за повозкою з двома конями. Там у відкритій труні вже лежала пасажирка — жовта — жовтісінька (ніби не людина, а страшна лялька).

Якась дитина питала в мами, чи можна цей транспортний засіб назвати каретою. Мама казала, що так.

Дорогою до церкви стояли дві каплички й один великий пам'ятний хрест. Тобто процесії доведеться зупинятися додатково ще три рази, щоб проговорити набір стандартних у таких випадках молитов.

А труп — це істота чи неістота?

* * *

Коли більш як сорок років тому ховали підполковника, про його смерть дізналися якісь родичі. Вони заявляли, що волею усопшого було поховали його на батьківщині — Херсонщині. Так, ніби це мало якесь значення.

Справді, підполковник казав, що хотів би лежати в батьківській землі. У нього деколи з'являлися дивні сентименти: коли він згадував про рідний край, то неодмінно з усмішкою. Але щоб вибирати, де і як тебе ховати! Марії це здавалося анекдотичним і нелогічним: чоловік же знав, що після смерті його тіло, а з ним і душа (якої комуністи, узагалі—то, не могли мати) уже ні на що не придатні. Тільки зайві витрати. Кому це потрібно? Усе — від ілюзії власної значимості. Мало людині за життя всіх задовбати — так вона ще й після смерті нав'язує живим додаткові обов'язки.

* * *

На цвинтарі священник говорив ще швидше, ніж у квартирі. Тому хусточка дяка зовсім не допомагала, її давно вже треба було викрутити.

— Рідні можуть востаннє попрощатися з покійницею. ...Нема рідних? То забивайте труну цвяхами.

І той самий чоловік, що командував доправленням труни з третього поверху до повозки під під'їздом, звідкись узяв необхідні

інструменти.

— Шкода, що не знайшли Гафію. Їй би пасувало бути присутньою на похороні власної матері, — шепотіли баби. — Хай покоїться з миром, хай покоїться з миром раба Божа Василина.

Хай покоїться з миром раба Божа Василина, котру виносили до місця вічного спочинку хоч і не з власного дому в Верхньому Татарові, але й не з баборні. Її проводжали з квартири Марії Василівни, організаторки похорону, яка в цей момент на цвинтарі почала роздавати всім присутнім традиційні в цих місцях подаваники (за душу покійниці) — у целофанових пакетах 1) плетена кругла булка, 2) миска, 3) чотири шоколадні цукерки й 4) свічка.

27. Список і титри

1) Пальма

«Цього пса мені залишили сусіди, коли назавжди виїжджали закордон. Останні роки я не хотіла заводити свого, бо боялася, що він помре раніше за мене. Це принесло б мені багато стресу: ти про них піклуєшся, тварини стають рідними... Це наче якби вмерла дитина швидше за батьків. Котів я не любила, бо не маю до них симпатії. Проте вони завжди до якогось моменту в нас жили, змінювали один одного. І я по кілька тижнів переживала кончину кожного з них. А якби здох пес! Що ж було робити з Пальмою? Мої сусіди, котрі виїхали закордон, хотіли запхати її в притулок (де б вівчарку приспали!). Дитину вони віддали на батьків, а пса вже не могли теж туди спровадити? Я зрозуміла, що не байдужа до цієї собаки. Тому було б лукавством казати, що не відповідаю за неї. Ми відповідальні за тих, до кого прив'язалися. Я забрала пса собі, тим більше, що люблю цю гайду. Ми з Пальмою щодня гуляємо зранку й увечері. Якщо б якісь маніяки мали до мене питання, то визначення мого місцеперебування не принесло б їм ніякої складності через стабільність графіків: 7:00 — я біля під'їзду, куди повертаюся о 7: 30, а увечері те саме о 19:00 і 19:30».

2) Василина

«Василина? Я до неї приходила кілька разів, пропонувала забрати до себе, але вона мене посилала на три букви, сцени влаштовувала. Вона, правда, щодня гіршала. Говорю не лише про здоров'я загалом, а, насамперед, про пам'ять: щось забувала, щось згадувала. В один день, коли вона більше забула, ніж пам'ятала, ми таки розговорилися, «налагодили контакт», як по телевізору кажуть. І наступного разу, коли вона вже більше пам'ятала, ніж забула (причому пам'ятала, що в нас «контакт»), Василина вже не могла себе поводити так, як на початку, — маю на увазі зневажати й принижувати мене. Я принагідно їй усе пояснила, пояснила, фактично, їй своє життя: про Онуфрія, про Андрія, про Анну... Зі мною таке нечасто буває, але я тут хотіла, щоб

мене зрозуміли. Моє відчуття вини перед Гафією спрямувалося на Василю. Я виправдовувалася, банально виправдовувалася перед нею, розповідала про своє життя, про свого чоловіка, про всі ці біди, про те, яка я насправді... Бо Гафія заслужила, аби я тепер переступала через себе.

Василина дуже соромиться, що живе в баборні. Їй там насправді не було перед ким червоніти — то вона соромилася сама перед собою. Василина дуже хотіла, щоб її поховали по—їхньому: у кептарі, запасках, вишиванці, постолах, з трембітами. Вона мала все це з собою: коли соцслужби перевозили її з рідного дому в Верхньому Татарові, то дозволили дещо з собою взяти. Але там, уже в баборні, її запевнили, що ховатимуть Василю так само, як і всіх. Тож вони продали старовинний костюм якимось антикваріатним перекупникам. То оце недавно на похорон нам довелося зразу купувати новий одяг — тільки щоб поховати в ньому людину.

Чому ми її споряджали в мене вдома, а не у Верхньому Татарові? Та того, що ту її хату чиновники вже давно продали. Присадиба стояла у вигідному місці: одразу коло дороги, неподалік церкви. Там уже встигли побудувати магазин. А хати взагалі нема: вона була стара, тому її одразу знесли».

3) Марко

«Марко десь тепер у Познані, в Польщі. Я подзвонила за тим номером, що Марко мені дав, коли приносив Софію Ротару, до його друга Валіка. І я тому Валіку сказала, аби він писав Маркові в інтернеті кожен день. То він так і робить. Марко мені постійно привіт передає через цього друга. Він там у Познані вчиться в університеті. І тут теж, але заочно. Сергій кожної сесії завозить гроші, сам студент у виш навіть не з'являється. Буде Марко мати й нашу, і польську вищі освіти».

4) Сергій

«Ну, Сергій — як Сергій. Новий ресторан має десь під Києвом, у карпатському стилі, наші народні страви там подає. Дуже то подобається столичним буржуям — усі ті баноші й бринзи, гуслінки й вурди, джьорини й вари. Зміна влади на нього не вплинула ніяк. Він у мене вміє вивертатися».

5) Христина

«Ні, з невісткою я не мирилася. Бо й не сварилася.

Хай іде в...

Ми різні люди».

6) Копчуки

«Вона ніби відійшла від тої трагедії, посвіжішала, не така вже стара виглядає, як тоді одразу, коли сталася біда.

Я Дарину якось на базарі побачила, коли ходила вибирати помідори там усякі — чорні, жовті, чері. Уздріла її — хотіла втікати, бо пам'ятала, як вона тоді на мене зі стегною кісткою в кабінеті при ментах кидалася. Проте Копчучка мене таки помітила. Подивилася так якось зовсім без злоби, подивилася — і ніякої реакції. Обличчя якесь спокійне, вона ніби дала знати, що бачить мене, але не сказала нічого, пішла собі далі.

Батько, Станіслав Копчук — взагалі щось незрозуміле. Ходить і каже, що уб'є Марка, він же ж тоді машину нашу підірвав. Сергій йому спочатку погрожував. Потім прислав ментів, аби ті його побили добре. Справді, вони чоловіка нормально так відмотузили — ходив містом з синцями, ніби гордився ними, як святі — стигмами. Що такому скажеш — хіба уб'єш».

7) Світлана

«Світлана в Італії. Сидить у тюрмі. Гроші не марно потратила на адвокатів і всякі обладнання. Їй там зробили так, що лиш два роки доведеться відбути на зоні, а потім вічна депортація».

8) Квітка

«В університеті. Вступила в столиці на біологічний. Ми домовилися, що за Анною буду доглядати я, поки Квітка вчиться. Так само гроші їй висилаю на проживання. А саму шафу, до речі, продала — якомусь львівському колекціонеру. Знаєте, скільки він мені дав? Дві тисячі доларів! Так само, як за участь у шоу «Міняю жінку». Хоча потім дехто казав, що це я ще замало взяла. Усе знайдене в тій сталінській шафі — 1) кілька записників, 2) п'ять обручок, 3) золотий хрест із самоцвітами, 4) маленькі хрестики, 5) золоті зуби, 6) брошка, 7) годинник — я поки заховала. Ще не маю ідеї, що з тим робити...»

9) Онуфрій

«Квітка з ним спілкується через інтернет. Він її вже замучив. Учить дівчину жити, змушує ходити в церкву, агітує відвідувати мітинги націоналістичної партії, наказує читати Шевченків «Кобзар»

(певне, більше нікого не знає). Старий також рекомендує всякі видання про те, як євреї й масони хочуть захопити Україну, там є єврейські відповідники прізвищ вітчизняних депутатів, різні графіки з часткою єврейського елемента в сфері управління...

А недавно він почав вимагати, щоб Квітка навідувалась у Верхній Татарів і фотографувала, скільки там устигли зробити з будівництва храму й куди ідуть його аргентинські песо.

Я дуже не хочу бажати комусь зла, але цю свою думку змінити б не могла: страшно була б рада, якби він не дожив до відкриття того храму. Ні, я не бажаю, щоб він мучився в агонії, ще щось таке. Просто щоб не дожив до відкриття. Ну ні, хай той храм зводять ще хоч п'ятдесят років, і хай Онуфрій живе стільки ж. Але — хай хоча б один день не доживе до освячення.

До речі, часто питає про мене в Квітки. Про моє здоров'я. Якесь дикість».

10) Гафія

«Гафія зникла. Ми шукали скрізь, по всіх довкружних райцентрах, біля кожного пам'ятника й магазину. Ми розпитували в наших бездомних, але ті навіть не помітили, що їх стало на одну особу менше. У них це нормально.

Гафія просто одного дня зникла... Більше нічого про неї не можу сказати».

11) Анна

«Вона живе тут зі мною на квартирі. У мене ж купа вільних кімнат. Спочатку, коли Квітка поїхала на науку до столиці, я приходила на їхню квартиру зранку й увечері, приносила їсти, прибирала, записувала дані з лічильників, аби заплатити комуналку. Але то незручно так тинятися.

Анна дуже спокійна. Навіть деколи зі мною щось говорить, причому адекватно. Одначе то рідко, вона здебільшого цілими днями сидить і дивиться у вікно, причому нічого там не визирає, не рахує собак унизу, не спостерігає за сусідами у вікнах, просто тупо дивиться в одну точку. Її більше нічого не цікавить. Правда, завжди дивиться по телевізорі шоу «Міняю жінку» — і оригінальні програми, і повтори: у понеділок о 10:45 вона коло екрана, у вівторок у цей самий час, у четвер тричі — 10:45, 12:20, 22:00, у п'ятницю — як у понеділок і вівторок, у неділю о 13.55. Вона все те дивиться. Каже, що хотіла би

теж обмінятися з якоюсь жінкою, але щоб її повезли до чоловіка з Нової Зеландії. Бо Нова Зеландія — то остання не зіпсована країна світу. Не знаю, де вона це взяла. Анна каже, що Нова Зеландія — то останній шматок раю, бо там водяться птахи ківі, папуга какапо, такахе, тобто ті види пернатих, які не уміють літати. (Вона знає всі ці назви — не дурна жінка — математику ж викладала.) Проте насправді безкрилі птахи існують і в Австралії, і в Новій Гвінеї! Зрештою, страуси теж не мають кіля. Вона десь почула, що більшість таких птахів (зі слабо розвинутими грудними м'язами, узагалі без або з дуже тонким кілем) — були знищені завезеними людьми домашніми тваринами й щурами. Ті їли яйця цих пташок і нападали на безкрилих у такий спосіб, до захисту в якому природа ще не встигла навчити пернатих. Анна вважає, що ківі збереглися в Новій Зеландії тому, що там відсутні щури. З нею важко сперечатися, та й немає сенсу. Але вона дуже боїться пацюків. Колись я знаходила в її квартирі, заваленій сміттям, живих тарганів, мух, голубів, червів, мерзенних метеликів, усе, що тільки може існувати в схожих загиджених середовищах. Однак жодного живого щура: по всій хаті вона порозкладала папірчики із мишачою отрутою, біля яких не лежали навіть дохлі туші».

12) Марія Василівна

«Я? А що я.

У різних країнах у різний час — різні системи оцінювання знань. Бували шкали з трьох, п'яти, десяти, дванадцяти, ста пунктів. Бувало, що в одній країні «5» — відмінно, а в іншій навпаки — «5» — незадовільно. Проте спільною рисою є те, що найвищу оцінку отримує той, хто виконує поставлені перед ним завдання найкраще.

Я починала з п'ятибальної системи, затвердженої в Радянській Україні ще в 1945—му. Перед тим з 1935—го виносилися словесні оцінки — «дуже погано», «погано», «посередньо», «добре», відмінно». У 93—му вирішили скасувати «1», потім у кінці 90—х був короткий час 10—пунктової шкали. Тепер же, з 2000—го року знання оцінювалися на один з дванадцяти балів. На відміну від інших учительок, котрі завжди за нульові знання ставили три бали, я встановлювала колик за коликом, колик за коликом. Я інколи в журналі вимальовувала такі парканчики, що інші вчителі боялися дивитися, як заповнена сторінка «Біологія», аби й самим не почати

обгороджуватися таким чином, щоб не стати такою людиною, яку прийнято називати «сучкою».

Якось, дивно, але досить недавно у мене виникла одна дуже огидна здогадка. Я подумала, що, можливо, взагалі стала вчителькою тільки тому, що завжди хотіла висловлювати свою оцінку щодо всього. Можливо, це був мій спосіб пізнавати й узагальнювати світ — казати кожному, на що він заслужив? Зовсім не любов до свого профілю — біології, зовсім не прагнення дати знання, зовсім не любов до дітей — а лише бажання ставити оцінки. Причому мені більше задоволення приносило виставлення низьких балів, ніж високих. Це не означає, що я люблю принижувати інших, зовсім ні. Можливо, таким чином я хотіла спровокувати інших оцінити мене. Я ж завжди твердо знала, що заслуговую найбільших балів, що всі навколо змушені об'єктивно мене оцінювати на відмінно! У мене ж усе вдавалося, крім тієї триклятої присадибної ділянки за капличкою, де ніщо не хотіло рости!

...Інколи я загоралася такою жалістю до себе й такою ненавистю до всього світу, що якби цю енергію спрямувати в одну точку й прикласти до неї лампочку — вольфрам би дуже швидко розжарився. Мене часом просто знищувала думка, що я більше не молода й ніколи такою не буду. Що весь мій час — минув. Мені здавалося, що старе за таких умов мусить знищити нове. Нове винне старому — бо цвіте, бо прекрасне, бо невинне, бо створює контраст із жалюгідним.

Я знала, що колись настане старість. Тільки сподівалася, що вона буде трохи... благороднішою, чи що.

А тепер уся ця історія годиться хіба для того, щоб телевізійники зняли її для чергового шоу про життя всяких тих, на чиему місці не хотів би опинитися ніхто».

28. Заступниця міністра освіти

У час організації похорону Марія Василівна не ходила до школи, тому кілька уроків пропустила. І тепер їх з шаленою швидкістю поназдоганяла. Вчора й сьогодні вона в кожному класі всім без винятку дітям у стовпчик — від А до Я — виставила відмінні оцінки. Але підосвітні повважали це початком якоїсь нової афери, нового клубка прикростей, які оце починає розмотувати їхня улюблена вчителька.

Вона виставила відмінні оцінки навіть у шостому класі, де учні лише починали вивчати біологію й мало знали про вплив на довкілля їхньої вчительки. Малі стандартно вирішили зірвати урок і напшикали в класі дезодорантом. Марія, наче нічого не сталося, стримувалася, попри головний біль, виставляючи в журнал кожному «10», «11» і «12» балів.

— А можна відчинити в класі вікна? — цявкнулось якесь мале.

— Ні, не можна.

— Маріє Василівно, нам голова болить.

— Якщо я тут здихаю, то й ви здихайте. Здохатимемо разом, — фірмово відповіла біологиня.

Коли продзвенів останній дзвінок з шостого уроку на перерву в п'ятницю — вона одразу зачинила свій кабінет і пішла до кімнати Надії Петрівни, до котрої не навідувалася цілий тиждень, а на похороні не дуже мала нагоду поговорити.

Марія зачинила зсередини двері на ключ і поставила на стіл сумочку.

— Ну, як у вас без мене було?

— Та нічо, нормально. Тут же новий закон про освіту обговорюють. Знову щось мутять.

— Та я чула добрі відгуки про нового міністра.

— Він—то нормальний. А от його заступниця!

— А що таке?

— Та хоче керувати цим усім, шмаркачка!

— Що ж вона таке зробила чи, може, лягнула?

— Не в тому справа. Просто сам факт, що якась шмаркачка, котра типу така крута, по Європах вчилася, прийшла тут і розказує нам, освітянам з кількадесятилітнім стажем, що ми маємо робити!

— Не нервуйся, зараз ми все виправимо.

І Марія вийняла зі своєї сумочки пляшку коньяку.

— А що за нагода?

— Причина просто капітальна. Ще чекай, лаборантці Сніжані зараз скажу. От її моя причина має найбільше потішити.

Марія дзвонила до дівчини, свого фешнінструктора, і запрошувала в кабінет завучки. Надія Петрівна, заінтригована, спостерігала за цим усім з неприхованою цікавістю: щось важливе передчувала.

— Мені оце комп'ютер встановили. Треба буде, аби Сніжана тут багато чого показала, — хвалилася завучка, клацаючи мишкою по пікової масті картах на екрані.

— О! А в тебе є інтернет?

— Так! Оце сьогодні зранку мені його під'єднали.

— Зараз, як прийде Сніжана, ми подивимося в мережі на Марка.

У двері постукали й сказали: «Це Сніжана!».

Марія прокрутила ключ, дівчина увійшла і, побачивши пляшку на столі, миттю злякано зачинила двері зсередини.

— А що таке?

— Слухай, Сніжано, а ти можеш знайти в інтернеті мого внука?

— Та можу.

Вона одразу роздобула сторінку Марка в різних соціальних мережах.

— Що вам конкретно треба?

— Усе!

— Ну ось дивіться — фотографії.

І тут — як завжди: гульня, коктейлі, басейни...

— А чи написано там про його дівку?

— Так: «Все складно з Ewa Laz».

— А що то за Ewa Laz.

— Зараз глянемо, — Сніжана почала клацати, а старші вчительки прилаштувалися ближче, завучка навіть окуляри протерла, щоб краще бачити. — Вона з Познані, полячка, коротко кажучи.

— Як вона тобі, Надю Петрівно?

— Та нормальна.

— Мені якась страшна. Косметикою занадто користується. А там є її родина, інформація, де вона живе, чи порядна в неї сім'я?

— Ні, тут таке не пишуть. Хіба десь на фотографіях щось можна дізнатися. Але тут небагато фоток. ...Ні, нічого нема, лише її селфі.

— Що?

— Селфі — це коли сам себе фоткаєш.

— Це що, тепер модно?

— Тренд нашого часу.

— А я робила селфі ще сорок років тому на «Зеніт». Лиш фотографувалася не сама, а з чоловіком. Це рахується за селфі?

— Рахується, рахується.

— Ну то закривай цей інтернет, а я розкажу вам, чого ми тут п'ємо.

— Ну?

— Я зранку написала заяву на звільнення. І директор підписав.

Сніжана ледь не захлинулася коньяком.

— Як же так? — обурилася завучка. — Під час навчального року?

— А в мене є заміна — Сніжана.

Лаборанточці пасувало б удати сум. Але ж тепер вона могла стати повноцінною вчителькою! Сніжана так розцвіла, що це виглядало аж непристойно: наче тюльпан, який може цвісти гарно й стримано, але деколи розходиться так, що його форма дзвоника руйнується, пелюстки відкриваються й задираються, мов спідниця, під якою — голі сідниці.

— Маріє Василівно, а ти не боїшся?..

— Ні! — одразу відповіла жінка. А ще безтурботно всміхнулася, навіть у цьому «ні» почулася трохи зневага до таких питань: а чого їй боятися — вона ж над цим усім, над цими суєтами.

— Але ж... — сполохано вела завучка.

— Ні, ні!

— Ви про що? — втруtilась зі своїм, знову ж, не дуже тактовним запитанням Сніжана — як сопля, що скрапнула в чай.

— Ти би могла хоч на чверть ставки лишатися, — умовляла завучка.

— Я вже стара нікчемна бабега. Діти мене не хочуть, їм молоденьких подавай, фігуристих.

— Що ти таке дурне кажеш?!

— А що мені лишається, як не сміятися з себе?

— Чого ви затіяли це саме тепер? — знову скрапнула радісною соплею Сніжана.

— Ти бачила Ліну? — вела далі Надія Петрівна.

— Ні, а що?

Ліна, Елеонора Ігнатіївна Подолинська, недавно вийшла на пенсію, жінка до того викладала німецьку.

— Вона після звільнення прийшла в школу, аби перевірити, чи її кабінет «відповідає вимогам». Ну а на її місце ж прийшла молоденька (до речі, звать її так само, як тебе, — Марія Василівна). А кабінет німецької був захаращений запленими портретами всяких німецьких письменників, Гете—шмете, картами, написами німецькою на стінах, вишиваними рушниками... Коротко кажучи, купою непотребу, який Елеонора Ігнатіївна не змінювала роками. Ну а ця молода принесла ж із собою всяких там плакатів нових, різний роздатковий матеріал, ну, бо захотіла все по—новому — нова хазяйка в новій хаті. Вона, чемна, запитала в мене дозволу. Я не мала нічого проти, навіть таки дуже була за. Ми то все повикидали в сміття.

От одного дня приходять така Ліна ніби в гості й каже: «Хочу подивитися, як там мій кабінет, чи відповідає він вимогам». Ми її стримували, казали, що там тепер змінюють старі батареї й так далі, але вона вперлася зайти. Коли нещасна побачила оновлення, то почала плакати. Просто таки ридати! Ми її заспокоювали, але вона побігла геть. Сказала, що більше в цю школу на поріг не ступить.

Але тут головне не це: кажуть, що одразу, як вона пішла на пенсію, то пересварилася з усіма родичами й сусідами, ні з ким не спілкується. Недавно хтось її бачив на базарі в порваних панчохах і брудній куртці. Вона сварилася з продавщицею, бо та була мамою якоїсь колишньої учениці Елеонори Ігнатіївни й не хотіла робити їй знижку.

Учителям не можна йти з роботи. Вони тут постійно з людьми, а коли стають самотніми — не завжди це витримують. Вони постійно з дітьми, і це дає їм відчуття потрібності, дарує забуття свого

справжнього віку. Але коли все це зникає, то єдиний шлях — іти до фінішу. Уже нема чого озиратися. Так що ти подумай.

— Я вже написала заяву й усе подумала. До речі, в біологічному кабінеті, Сніжано, можеш робити все, що заманеться, — ще й кинула жарт.

Сніжана безсоромно мовчала. Вона сиділа в своєму смартфоні.

Запала мовчанка.

— Знаєш що, Сніжано! — увірвала Марія цю нудьгу.

Дівчина нарешті відірвалася від гаджета:

— Що, Маріє Василівно, що таке?

— Знаєш, що головне для вчителя?

— Строго йти за календарним плануванням і не відхилятися від нього? Ви вже мені казали.

— А ще?

— Не знаю... Бути прикладом для дітей?

— Ні, не це. Головне — це мати такий підпис, який не можна підробити. Ці малі спекулянти часто приносять додому щоденники з добрими оцінками й підробленими підписами. Однак треба мати свій такий, аби ніяке чортеня навіть у думці не сміло припустити, що з твоїм підписом можна щось намудрувати.

Теревенила здебільшого Марія, бо Надія Петрівна не могла переварити нову інформацію: вона відчувала, що в просторі школи починає формуватися порожнеча, яка може скоро затягнути навіть її величне тіло. Завучка затулила маленькими долонями свої товсті, прирослі до шиї мочки вух і сперлася на лікті. Сніжана боялася вставляти свої п'ять копійок, аби, кажучи будь—що, випадково не пискнути радісним голоском...

— Ой слухай! — щось осінило завучку. — Я таке зранку довідалася! Пам'ятаєш, як тут збирали підписи, щоб декомунізувати Верхньотатарівську школу, тобто демонтувати мозаїку із символікою Радянського Союзу?

— Ти хочеш у мене запитати, чому я не підтримую цього? — з одного боку, з насмішкою, з іншого — з неприхованою агресією і слиною в кутику рта спитала Марія Василівна.

— Та ні, ні! То твоя справа. Річ у тім, що зранку мені повідомили, ніби на тій мозаїці з червоною комуністичною зіркою, книжкою й математичною формулою — проявився лик Богоматері!

- Знов у цім селі?
— Слухайте далі. На мозаїці — погруддя Діви Марії. Причому голова розміщується просто під зіркою! Звізда лягає на волосся ніби корона!
— Десь я це вже чула.
— Не розумію, на що ти натякаєш?
— Та ні на що. І як, там уже приїхало піврайону прочан?
— Аякже! У самій школі скасували уроки. Я завтра теж поїду. Ти не хочеш зі мною?
— Ні—ні. Явлення всіх своїх святих я вже пережила.

* * *

...Марія Василівна відчувала, що негайно треба покидати цю будівлю. Що ліміт її слів вичерпується. Що вона більше не має права тут говорити, засмічувати простір своїми словами.

Застарілі ідеї — як метелики на шпильках: вони можуть бути навіть вічно красивими, проте ніколи не полетять. Застарілі ідеї — як розмови бабів на лавці: старі обговорюють негожу поведінку молодої сусідки, котра вдягла закоротку спідницю, натомість не підозрюють, що вона вже другий рік як працює в борделі, який у сусідньому будинку.

— Сніжано, а ти можеш в інтернеті знайти фільм «Червона рута»? — уже перед тим, як іти, попросила Марія Василівна.

— Ну, спробую на «Ex.ua» чи на «Youtube».

— На чому?..

— Зараз знайду.

І пішла до комп'ютера.

— Ну ось.

— А можеш прокрутити до 43—ї хвилини 32—ї секунди й зупинити?

Сніжана могла.

— Ось: бачите цю низьку жінку й пані в затемнених окулярах?

За ними — погано видно обличчя.

Але.

Це — я.

29. До побачення

Коли Марія Василівна виходила зі школи, то мала тверде переконання, що більше ніколи, ні за яких умов не зайде сюди.

Вона, проходячи повз капличку, засікла вдалині двох учнів, які на фасаді шкільної їдальні писали балончиком непристойне слово з трьох букв. І коли тим, переляканим, відняло повітря, вона лише сказала:

— Прощавайте, хлопчики.

Але через кілька секунд, пройшовши пару метрів, зупинилася, розвернулася й попрямувала до шибеників. Вони, крейдяні, розгублено розглядалися в боки, чи не краще їм у цей момент почати бігти. Але Марія Василівна показала мізинчиком, наче вказівним пальцем, що треба підходити до неї, альтернативи не існує.

— Дороженькі. За півгодини зі школи вийдуть Надія Петрівна й Сніжана Ігорівна. Більше там нема нікого. Коли сторож зачинить школу на замок — цим своїм балончиком на дверях пишуть «М» і «В».

Потім вона витягла із сумки гаманець і дістала звідти гроші, щоб заплатити цим двом. І тут, підводячи очі із сумки на дітей, вона випадково побачила вдалині за капличкою ще третього: він дзюрив просто на її ділянку для вирощування різних рослин, де ніщо не хотіло рости.

Але Марія вже не розбиралася з тим, хто пролив їй світло на загадку поганого ґрунту. Хтось зачинив браму на засув, тому їй довелося трохи потрудитися, щоб вийти.

З кабінету вона не забрала нічого, що колись принесла в цю школу, крім білих капців, розшитих прозорим бісером (які віднедавна зберігалися в найнижчій шухляді шафи—пеналу). Усі ці предмети: журнали, які передплачувала за свої гроші, якісь серветки на шафах, кришталеву чеську вазу й інші дрібнички, нагромаджені за сорок років, навіть фото з коханцем (особливо воно!) — виглядали за своєю цінністю зовсім неспівмірними з тим невидимим, що вона залишила в цій школі й не могла вже ніяк забрати.

Вона пройшла до фонтанчика, де їй у голову стрелило, що можна ж зостатися в

цім місці назавжди спочатку піти в магазин купити кілька пакетів розпороти зсукати нитки сплести з них косу надіти її а потім взути білі розшиті прозорим бісером капці й стояти тут щоб одного дня зникнути як сніг або як жоржини якщо їх не викопаєш восени то навесні проросте лише частина або взагалі ні одної

стояти тут поряд з іншими або без них поряд з тими до кого життя було милостивим і тими до кого ні серед покараних і непокараних серед добрих які знають що вони добрі серед злих які знають що вони злі серед добрих які не знають що вони злі серед злих які не знають що вони добрі стояти на цій пласкій пласкій пласкій землі серед тих хто знав правду й тих хто був без неї щасливим

твоє життя ні велике ні мале воно просто життя

стояти на цьому посту біля цього фонтанчика бо хтось же мусить тут стояти це такий пост що якщо на ньому ніхто не буде сторожити то може статися щось невиправне для всіх

і ніби дуже хочеться плакати але не можна дозволяти сльозам вийти назовні з носа тече така рідина зовсім не слиз а щось дуже рідке рідше за воду й за воду прозоріше коли ще не плачуть але потрібна лише мить аби людина зірвалася вона напружує очі й загонить назад в організм сльозу яка вже майже сформувалася в кутику

за рогом ця тінь що позначає хвіст великої ящірки навіть дракона щось уже не біологічне а казкове ще зранку була написана заява яка передбачала цю грандіозну зміну світу який переходить з реальності будня в реальність казки де вже не можна повернути назад нахабно викрадене життя

і ззаду хтось дихає гарячим повітрям просто таки в зморщену шию

але вона не повертається вона пришвидшує крок вона ще достатньо проворна

вона світло освітрянського життя

вогонь чересел педагогіки

Марія Василівна.

Table of Contents

АТЕЇСТИЧНІ ПИСАНКИ

1. Вінок

* * *
* * *
* * *
* * *

2. Освоєння цілини

* * *
* * *
* * *
* * *

3. Покрова

* * *
* * *
* * *
* * *
* * *

4. Червоне

* * *
* * *
* * *

5. Відмова від сповіді

* * *
* * *
* * *

6. Рівень надоїв

* * *
* * *
* * *
* * *

7. Родимка

* * *

8. Лóви

* * *

* * *

* * *

* * *

* * *

ЧЕРВОНА РУЧКА

9. Лялечки, наложниці драконів

* * *

* * *

* * *

* * *

10. Психічний стан педколективу

* * *

* * *

* * *

* * *

11. Лялечки

* * *

* * *

12. Мерзенна баба

* * *

* * *

* * *

* * *

13. Новенька

* * *

* * *

* * *

14. Пустирнику настоянка

* * *

* * *

* * *

15. Метелик узимку

* * *

* * *

16. Помідор

* * *

* * *

17. Стегнова кістка (femur), плечова кістка (humerus)

* * *
* * *
—————
—————

BUFO BUFO

18. Назад на освоєну цілину.

19. Переступниця

* * *
* * *
—————
—————

20. Гафія

* * *
* * *
* * *
* * *
—————
—————

21. Перевертання

* * *
—————

22. Турист із Буенос—Айреса

* * *
—————

23. Любов у житті жінки

* * *
* * *
—————
—————

24. Наречена і пістолет

* * *
* * *
—————
—————

ОРЕЛЕ

25. Софія Ротару.

26. Витає дух смерті

* * *
* * *
* * *
* * *
—————
—————

27. Список і титри

28. Заступниця міністра освіти

* * *
—————

29. До побачення